

Marian Šlingova

Den fjättrade sanningen

Först publicerad 1968 av The Merlin Press Ltd, 11 Fitzroy Square, London W.1

Originalalets titel: *Truth Will Prevail*

Översättning av *Olof Hoffsten*

Bröderna Lagerström AB, Stockholm 1969

Förord

24 augusti 1968

När jag tidigt på morgonen den 21 augusti väcktes av nyheten att truppstyrkor från fem angränsande socialistiska länder hade gått över gränserna till Tjeckoslovakien, hade jag ett utkast till den här bokens avslutning liggande på mitt skrivbord. Det var min tanke att i slutkapitlet diskutera roten och upphovet till den tragedi som drabbade min familj, jämte så många andra, under stalinismens mörka år. Genom att utnyttja de kunskaper och erfarenheter jag förvärvat såsom kommunist under hela mitt medvetna liv sökte jag förklara, varför alla våra ideal – broderskap, fred och mänsklig välfärd, allt som socialismen kämpar för – hade svikits under de år då en Stalin, en Novotný och deras likar hade makten i den socialistiska världen. Övertygad som jag var, och som jag fortfarande är, att orsaken borde sökas inte i socialismen som sådan, utan i en vrångbild av den, i blind tro och i maktmissbruk, kunde jag under denna lyckliga tid före invasionen peka på den livgivande politiska pånyttfödelsen i Tjeckoslovakien som ett bevis för min uppfattning. När det tjeckoslovakiska kommunistpartiet i januari 1968 radikalt bröt med enmansväldets system, när Alexander Dubcek valdes till partiets sekreterare, började sanning och rättvisa inta sina rätta platser i det offentliga livet. Tjeckoslovakien slog in på den väg som, enligt min mening, skulle ha lett till en äkta, demokratisk socialism i överensstämmelse med ett upplyst och stolt folks bästa traditioner. De månader som följde var stormiga men fyllda av hopp – förhoppningar som grymt gäckades denna dystra natt mellan den 20 och 21 augusti 1968.

Jag skriver de här raderna i Prag, som nu upplever sin fjärde dag som ockuperad stad. Jag skriver under mynningarna av sovjetiska kanoner som gått i ställning just här på vår gata, och dånet av de tunga transportplan som förde dem hit för fyra nätter sedan ringer ännu i mina öron. Och jag skriver i medvetande om att jag, en kommunist, har blivit en misstänkt figur i dessa ”socialismens försvarares” ögon, därför att jag fördömer och motsätter mig denna aggressionshandling. Jag blir tvungen att gömma det jag har skrivit, till dess att jag på något sätt kan lyckas få i väg det till London.

Jag kan inte i lugn och ro ge slutgiltig form åt de logiska resonemang, varmed jag ville avsluta min bok. Inte heller kan jag vidareutveckla dem, vilket vore nödvändigt för att förklara de brutala våldshandlingar vi nu bevittnar. Slaget har drabbat oss alltför nyligen, följderna är alltför dunkla. Inte ens de mörkaste tiderna under Stalins välde, utrensningarnas, de politiska rättegångarnas och tragediernas år, bevittnade något som liknade denna skrämmande ockupation av ett fredligt, blomstrande land. Vilka illgärningar som än är förknippade med Stalin, var han ändå alltför framsynt för att ge sig in på någon militär ockupation av Jugoslavien 1948. När han under det kalla kriget tog sig för att konsolidera det socialistiska blocket, att stänga portarna och att söka fienden inom det egna lägret, så som jag har skildrat det i min berättelse, tillgrep han och de som stod i hans tjänst grova och lömska metoder. Men de begick aldrig misstaget att använda militärt våld, så att de gjorde en hel nation avogt stämd mot dem. Om

de tjeckiska och slovakiska folken nu under en tid framåt måste leva i ett mörker som är ogenomträngligare än stalinismens, kommer de den här gången att veta vad de har att kämpa mot. De kommer inte att göra sig några illusioner, och de kommer med förenade krafter att slåss för sin frihet.

Jag vet givetvis att det jag nu skriver kommer att vara föråldrat när det väl har blivit tryckt, men de här dagarnas verklighet kan aldrig glömmas, vad resultatet än blir. Inte heller kommer detta folks anda i prövningens stund någonsin att glömmas. Det övergav aldrig det hopp som skänkte det inspiration under detta storslagna år, 1968. Tvärtom klamrar det sig allt beslutsammare fast vid det. Prags gator är fullklistrade med hemmagjorda affischer som bär de framstegsvänliga kommunisternas namn, Dubceks och andras. I skyltfönster, på husväggar och murar sitter stora affischer och plakat, tryckta i hemliga pressar, med president Svobodas fotografi.

När jag gick ut i dag på morgonen för att köpa lite mjölk satte folk upp nya affischer, i stället för dem som inkräktarna rivit ner under natten. Senare på dagen gick jag in mot stadens centrum, till fots större delen av vägen eftersom de allmänna färdmedlen, som hade lamslagits i tre dagar av de omfattande förflyttningarna av pansarbilar och stridsvagnar, först nu började komma i gång. Folk promenerade på gatorna och bar band i flaggans färger, några med sorgband tvärs över dem. Det fanns transistorradioapparater överallt, inställda på den fria tjeckoslovakiska radion, som nu utan avbrott sände från okända orter. Utan detta utröttliga arbete av de modiga män och kvinnor, som sedan de av utländska trupper fördrivits från radions och TV:s studiolokaler ständigt håller folket underrättat om vad som sker, skulle landet vara helt utlämnat åt rykten och felaktiga informationer. Ockupationsstyrkorna har inte lyckats organisera några radiosändningar ens för det offentliga livets praktiska utformning.

Jag promenerade på Národní trída, en av Prags huvudgator – pansarbilar i en gatukorsning, stridsvagnar nere vid Nationalteatern och sedan med jämna mellanrum. Med en värdighet och en disciplin som var verkligt beundransvärda gick skarorna sin väg fram, som om de hotande kanonerna inte vore värda en blick. Mitt framför näsan på de nervösa, ofta förbryllade soldaterna tog de emot flygblad och stencilerade eller tryckta tidningar som stacks i handen på dem av folk runt omkring dem. Och när de hade läst dem lämnade de dem vidare till andra, eller klistrade upp dem på en husvägg. De här tidningarnas budskap var ett och detsamma – bort med aggressionen, vänd om hem, inkräktare, vi kämpar för Dubcek och Svoboda, för de ledare vilkas program är en demokratisk, tjeckoslovakisk socialism i ett fritt land.

Vid middagstid genljöd luften av sirener och klockklang – en proteststrejk som varade en timme hade inletts. Folk stod stilla, ungdomar trängdes på trottoarerna eller satte sig på trottoarkanten, men ansvarsmedvetna vuxna människor uppmanade dem att gå in i portgångar eller arkader. Jag anslöt mig till en grupp kring en transistorradio i en passage. Några skrik hördes bortifrån hörnet, och de åtföljdes av skott. I närheten fladdrade några flygblad ner från ett fönster. Vi sprang längre in i vår passage, för att söka skydd när skott ekade på nytt.

Nu, denna fjärde dag, blir trupperna allt nervösare. Den 21, den första dagen, omringades de av skaror av Pragbor som frågade: ”Varför, varför har ni kommit hit? 1945 välkomnade vi er som befriare, vi bombarderade er med blommor, våra barn åkte på era stridsvagnar ... I dag har ni kommit som inkräktare för att slita sönder vårt fredliga liv, för att trampa på vår frihet. Varför har ni gjort det?” Ryska är inte så olik tjeckiska, man kan förstå ett enkelt samtal. Jag har lyssnat på några och av vänner hört talas om andra. De här ryska ungdomarna – pojkar, bara, knappt tjugo år gamla, av utseendet att döma – blev förvirrade av frågorna. Många hade inte en aning om var de befann sig, somliga sade att de hade kommit för att bekämpa kontrarevolutionen, andra att vi här var fascister, en del sade bara att de lydte order. Och folk sökte förklara saker och ting för dem, tala om för dem att vi hade varit deras vänner, att det

inte fanns någon kontrarevolution och att det bästa de kunde göra var att åka hem igen. Nu har spänningen ökat, det är inte längre tillrådligt att ta kontakt med soldaterna. Vi blir tvungna att lämna våra transistorapparater hemma och se oss noga för, så att vi undviker meningslös blodsutgjutelse.

De välbeprövade metoderna att göra passivt motstånd och att skapa förvirring bland inkräktarna börjar komma till sin rätt. Jag gick ut och var borta en timme eller två, och när jag kom hem hade gatuskylten försvunnit tillsammans med husnumren, och det har faktiskt skett i hela Prag och i hela landet, det har den fria radion talat om för oss. Det finns nu hundratals Dubcek- och Svobodagator, och alla vägvisare pekar mot Moskva eller Berlin. Jag skulle kunna fortsätta länge och berätta om den lugna beslutsamhet, varmed folket i det här landet möter de stridsvagnar och kanoner som i så otroligt stort antal har koncentrerats mot dess fjorton miljoner invånare.

Sammanbitet, men med sitt sinne för humor orubbat, står de fast i medvetandet om att sanningen skall segra. Trots allt det fruktansvärda man möter när helst man går ut på Prags gator, eller när man hemma lyssnar på de fria radiosändningarna, värms ens hjärta av kamratskapets anda mitt i allt elände. Här, bland kanonerna, kan man med W.B. Yeats säga att "en förfärande skönhet har fötts".

Och vad som än händer utgör det ett löfte för framtiden

Inledning

Sök sanningen
lyssna på sanningen
lär ut sanningen
älska sanningen
stå fast vid sanningen
och försvara sanningen
ända in i döden.

De orden av den tjeckiska martyren Johan Hus, han som brändes på bål år 1415 därför att han orubbligt bekämpade en depraverad kyrka, har ofta stått levande för mig medan jag har skrivit den här redogörelsen. De uttrycker de bästa egenskaper mitt nya land, Tjeckoslovakien, kan lita till när det skärskådar sin långa och av bekymmer fyllda historia. Under senare årtionden har det, som min skildring kommer att visa, gått igenom ett förtvivlans träsk. Johan Hus' budskap glömdes då alltför ofta bort av män i högt uppsatt ställning. Det var män som under en tid lyckades förgifta sinnena hos många människor, vilkas förtroende de åtnjöt, som grymt förtryckte de mera klarsynta och som hämmade mycket av det sunda som växte fram under efterkrigsåren.

I januari 1968 bröt man emellertid radikalt med det stelbenta politiska system som hade verkat förlamande på landet under tidigare år. Sanningen har åter kommit till heders i förvaltningen, människor är på jakt efter sanningen om det onda som har skett i det förflutna, för att övervinna det och för att, när de har blivit kvitt den bördan, odla och utveckla alla slumrande möjligheter i det samhällssystem de valde att bygga upp efter kriget.

Det som har tyngt nationens samvete mer än något annat har varit de bedrägliga politiska rättegångar som ägde rum på femtiotalet. I den stora processen, som iscensattes 1952, var min man Otto Šling en av de elva oskyldiga människor som dömdes till döden och avrättades. I dag, sexton år efter det dessa justitiemord begicks, i en parodi på rättvisa som förmodligen saknar motstycke i samtidens historia, håller sanningen om hela denna vidunderliga affär äntligen på att krypa fram. Och i dag, 1968, berättar jag min familjs historia, bara en av de

familjer som drogs in i dessa makabra händelsers malström. Jag berättar den inte som ett protestrop eller som en rörande personbeskrivning, utan som en del av den sanning som bör bli känd.

Så länge kampen för sanningen inte hade förts till slut i Tjeckoslovakien kunde ingenting gott komma av att detta publicerades utomlands. En nation måste söka och finna styrkan inom sig själv för att brottas med sina egna olyckor.

Befrielsens timme slog när år 1967 närmade sig sitt slut, ett år av spänning för Tjeckoslovakien både hemma och utomlands. Anhopningen av konfliktämnen utlöste meningsmotsättningar inom kommunistiska partiets högsta ledarskikt. Striden bröt ut inom centralkommittén, det härskande partiets förment högsta organ, som under årens lopp hade urartat till ett mer eller mindre medgörligt bihang till den elit som samlade sig kring president Novotný. Han innehade samtidigt befattningen som kommunistiska partiets förste-sekreterare. När Novotnýs auktoritet väl hade dragits i tvivelsmål höll centralkommittén på sin rätt. Enskilda medlemmar, som i många år hade revolterat, i sitt inre, mot det maktmissbruk, som utövades i socialismens namn men som varit ytterligt främmande för det socialistiska systemets rätta natur, människor som var och en på sitt sätt hade försökt åstadkomma en förändring, gjorde nu gemensam sak med folk som var redo att stödja utvecklingen mot en demokratisk politik, nu när de hade fått upp ögonen för det verkliga tillståndet i landet.

Och så, efter stormiga debatter i vilka många av Novotný-regimens missförhållanden för första gången drogs fram i ljuset i detta forum, hemförde framåtskridandets förkämpar segern genom beslutet att en ny sekreterare skulle väljas. På det sättet fick man slut på maktkoncentrationen i en enda mans händer. Ett nytt kapitel i Tjeckoslovakiens historia hade inletts.

Den berättelse som här följer är intimt förknippad med landets efterkrigshistoria. Trots att jag är engelska till börd och uppfostran, har Tjeckoslovakien alltsedan 1946 varit mitt andra hem. Jag har tillbringat några lyckliga år där, men också några som har varit bittra och svåra. Om landet, vilket jag fullt och fast tror, nu är i stånd att förverkliga de ideal som besjälade dess folk efter kriget, kan det förflutnas dunkla händelser inte helt enkelt glömmas. Mina personliga erfarenheter har lärt mig att man måste se hela sanningen i ögonen innan man kan betvinga den. Och det är i den andan jag har beslutat att skriva ner den här redogörelsen.

1

En dag under sommaren 1939 kom en storväxt, ljushårig ung man in på det kontor i Bloomsbury i London, där jag arbetade för en ungdomsorganisation. På hackig engelska lyckades han förklara att han hade flytt från Tjeckoslovakien, som några månader tidigare hade ockuperats av Hitler. Han kom inte med någon berättelse om flykten över gränsen, inte med någon hårresande historia om risker och äventyr. Han frågade om jag kunde hjälpa honom att hitta till ett bad med simbassäng. Det visade sig så småningom att han började få kontakt med unga människor från sitt land. Många av dem var, som han själv, antifascistiska landsflyktiga som bodde i och runt London, och de hade stort behov av möjligheter att träna och utöva idrott.

Det var så jag träffade min blivande make, Otto Šling. Vid det här första tillfället fick jag veta föga om honom personligen, därför att han var helt uppfylld av det arbete han då hade att sköta. Han var kommunist. En av hans närmaste vänner var en man som jag vid flera tillfällen hade träffat under de senaste två åren i den internationella fredsrörelsen, en man jag hyste stor aktning för. Det var allt.

Jag var tämligen förtrogen med de problem han försökte lösa. Den organisation där jag var sekreterare hade nämligen bildats av ungdomar och studentgrupper som inriktade sig på att

bevara freden under dessa det slutande trettioalets bekymmersamma, oroliga år. Medlemmarna kom från så skilda håll som ungtkommunisterna, Nationernas förbunds förening, ungdomsklubbar, kyrkliga sammanslutningar, studenter och K.F.U.K. Vi hade inget annat stöd än de här gruppmedlemmarnas bidrag och de summor vi kunde skaffa fram genom att vädja till människor med god vilja, men vi deltog ändå i en kampanj för en politik som gick ut på att hejda Hitlers angrepp och att rädda Europa undan ett nytt krig. När händelseutvecklingen gick förbi oss försökte vi åtminstone att hjälpa unga människor som hade upplevt förspelet till det annalkande blixtkriget. Vi saknade de stora flyktinghjälporganisationernas resurser, och vi fann därför vår uppgift vara att hjälpa folk att anpassa sig till sin nya miljö och att skapa kontakter mellan de olika nationaliteterna – spanjorer, tyska antifascister, österrikare och nu tjeckoslovaker.

Unga tjecker och slovakier hade lyckats ta sig till England på olika sätt. En del hade kommit till anställningar som ordnats för dem av deras familjer eller vänner, och eftersom de hade arbetstillstånd släpptes de in i landet. Många flickor kom för att arbeta som tjänstefolk. Andra hade fått visum med bistånd av kommittéer som samordnade brittiska demokratiska organisationers ansträngningar och som hade förbindelser med motsvarande organ på den tjeckoslovakiska sidan. Syftet var att rädda livet på de personer som löpte stora risker, eftersom de hitlerska myndigheterna kände till deras politiska och patriotiska verksamhet, eller därför att de var judar.

Under denna tid strax före kriget var det möjligt att fly över gränsen in i Polen, och där fanns det organisationer som hjälpte folk att fortsätta färden. Otto Šling hade som medlem av kommunistiska partiet av detta sänts till Polen omedelbart innan Wehrmacht marscherade in i Prag. Och då han hade tilldelats en grupp som var destinerad till England, anlände han just denna ödesdigra dag, den 15 mars, då Hitlers stridsvagnar dånade fram på den vackra stadens gator.

Den tid då ”vänligt sinnade utlänningars” bidrag till krigsansträngningarna skulle välkomnas av de brittiska myndigheterna var ännu inte inne. Frånsett de personer som hade anlånt med arbetstillstånd fick flyktingarna inte ta avlönad anställning. De bodde, de flesta av dem, hos familjer som gav prov på äkta engelsk gästfrihet och som erbjöd flyktingkommittéerna sina tjänster. Jag kommer ihåg att Otto talade om för mig, när jag lärde känna honom närmare, att han hade ett par, tre kronor i veckan som ”fickpengar”. Det var vad kommittéerna lyckades skaffa fram.

Han och hans vänner, som aktivt hade deltagit i det politiska livet i hemlandet, var aldrig sysslolösa, trots att de inte fick arbeta för sitt uppehälle. Till alla de mänskliga problemen bland tusentals människor som plötsligt hade ryckts upp med rötterna och fösts samman i ett främmande land kom den tjeckoslovakiska politikens strömningar och mot-strömningar, som flödade in över emigrantvärldens mikrokosm.

Otto fick sitt första arbete i Brittiska kommittén för flyktingar från Tjeckoslovakien (senare kallad Tjeckoslovakiska flyktingars förvaltningsfond), som hade sitt högkvarter vid Mecklenburgh Square i London. Här skötte olika avdelningar de skilda politiska och nationella gruppernas affärer. Men eftersom han var ung och hade erfarenhet av studentrörelsen i sitt hemland, fick han snart med sin egen generations angelägenheter att skaffa. Faran var den, så som han och hans vänner uppfattade den, att folk som bodde på skilda håll i privata familjer inte bara kunde känna sig övergivna och olyckliga, utan att de, vad värre var, kunde förlora kontakten med sina landsmän, glömma att de i själ och hjärta tillhörde en fri och oberoende nation och förlora sin identitet i sitt nuvarande värdland.

Hur vänliga och gästfria de brittiska vännerna än var, kunde tjeckiska och slovakiska patrioter inte låta något sådant ske. De hade inte emigrerat bara för att klara livhanken och söka sig en

framtid i ett nytt land. De hade kommit hit, och hjälpt andra att komma hit, i den fasta tron att tyskarna en dag skulle jagas bort från deras land, och de ville göra vad på dem ankom för att påskynda den dagen. Den påtvungna överksamheten var alldeles särskilt svår att uthärda. Därför blev det första steget att föra samman människor, att låta dem tala sitt eget språk, diskutera vad som kunde göras och att skaffa utlopp för något av deras energi. Sett i det ljuset var kravet på en simbassäng inte så värst fjärran från den tjeckoslovakiska frihetens sak. Och det var därför Otto satsade all sin entusiasm och övertalningsförmåga på det uppdrag som förde honom till mitt kontor.

Under de följande månaderna träffade jag honom då och då på möten och diskussioner i de olika ungdomsgrupperna. Men fram till krigsutbrottet var vi inom den brittiska rörelsen mera upptagna av försöken att avvärja konflikten än av våra tjeckoslovakiska vänners problem. Vi fördömde eftergifterna åt Hitler och var fyllda av den känsla av ansvar för världens öde, som utgjorde drivkraften i allt vårt handlande under dessa ungdomens dagar.

Söndagen den 3 september 1939 var jag närvarande vid ett möte som sammankallats av en vänsterorienterad grupp med det hoppfulla namnet "Ungdomens Fredskriskampanj". Klockan elva hörde vi Chamberlain meddela att vi befann oss i krig. En stund senare, när talaren höll på för fullt, ljöd luftvärnssirenerna. Än i dag minns jag denna första upplevelse av den pirrande känsla i maggropen som tjutande sirener åstadkommer. Talaren fortsatte som om ingenting hänt, och vi stannade alla kvar och låtsades vara modiga, till dess att en luftskyddsvakt kom och skickade ner oss i ett skyddsrum. När vi kom gatan fram till skyddsrummet fann vi det låst – för att det var söndag! Det var krigets början.

Vi på vänsterkanten, som hade kämpat så hårt för kollektiv säkerhet, för detta att de tyska angreppen skulle hejdas, för att rädda demokratin i Österrike, Spanien, Tjeckoslovakien, för att besegra Münchenandans män, upptäckte nu att vi befann oss i krig med Tyskland under ledning av just de männen. Vågade vi tro att Chamberlain och hans bundsförvanter, som så lättsinnigt hade utlovat "fred i vår tid" över Tjeckoslovariens stympade kropp, nu skulle ta itu med ett verkligt krig mot Hitler?

För tjeckoslovakerna var problemet pinsamt. Ända sedan de kom hit, hela tiden under fredens sista månader i Storbritannien, hade de tänkt på sina familjer och vänner hemma under nazisternas stövlar. Trots politiska intriger och meningsskiljaktigheter på emigrantpolitikens toppnivå kan det endast ha varit ett fåtal bland dem som sökt en tillfällig tillflykt utomlands som inte helhjärtat gick in för sitt lands befrielse. Vilka tillfällen erbjöds inte när deras världsländ förklarade den hatade förtryckaren krig! Ändå gick meningarna isär efter partiloyaliteterna och på grund av det faktum, att de män som hade organiserat ett truppförband i Frankrike var komprometterade av sitt högerorienterade, delvis fascistiska förflutna. När man fick höra att den kommunistiska internationalen hade deklarerat att kriget var en imperialistisk konflikt, vägrade kommunisterna att anmäla sig som frivilliga till ett tjeckoslovakiskt militärt förband i England. (De brittiska myndigheterna var ännu ej beredda att utnyttja utländska medborgares tjänster vare sig i de väpnade styrkorna eller i industrin). Så småningom förenade sig många av de vanliga flyktingarna med dem.

Otto Šling hade studerat medicin i Prag och hade inte långt kvar till examen. Han ville fortsätta sina studier i England, men han fick inte tillstånd att göra det. Därför sysslade han med arbete för flyktinggemenskapen. Han hade det bättre ställt nu, eftersom hans ursprungliga fickpengar på ett par kronor i veckan hade ökat till en inkomst, som ungefärligen motsvarade ett arbetslöshetsunderstöd. De pengarna lämnades av Tjeckoslovakiska flyktingars förvaltningsfond.

Den organisationen förtjänar en smula uppmärksamhet, bland annat av det skälet att den långt senare skulle figurera i anklagelsesmaterialet under den beryktade politiska rättegång i Prag,

där Otto var en av de anklagade. Just nu räcker det att säga, att fonden hade bildats kort tid efter Münchenöverenskommelsen, för att hjälpa offer för Hitlers förföljelser som hade tvingats att lämna Sudetområdena i Tjeckoslovakien när Hitler annekterade dem i oktober 1938.

Ursprungligen var syftet att ta hand om tyska antifascister av tjeckoslovakisk nationalitet, och tyskar som hade tagit sin tillflykt till det landet sedan Hitler kommit till makten. Från den 15 mars 1939 tillvaratogs också tjeckers och slovakers intressen av fonden. Men det var inte fråga om någon välgörenhet; det är värt att redogöra för den här fondens historia. Efter Münchenöverenskommelsen gav Chamberlains regering, som kanske led av vissa samvets- kval, ett lån på sex miljoner pund till det som återstod av Tjeckoslovakien, och till detta lade man en gåva på fyra miljoner pund. Men för att vara riktigt opartisk vidtog man åtgärder för att spärra tjeckoslovakiska guld tillgodohavanden i London, uppgående till tjugo miljoner pund, och härav överlämnades sju miljoner till Hitler. Tre och en halv miljoner pund av gåvan hamnade slutligen hos tyskarna, när de ockuperade landet. Vad den återstående halva miljonen och lånet angår kan vi citera en rapport av minister Jan Masaryk till tjeckoslovakiska statsrådet i London, den 30 augusti 1944: "... Tjeckoslovakiska flyktingars förvaltningsfond fick omkring fyra miljoner pund ... Andra summor användes för olika utbetalningar av Tjeckoslovakiska ekonomiska byrån, och huvudsakligen för att betala ränta på tjeckoslovakiska lån som emitterats här, så att pengar som var avsedda för republiken hamnade i engelsmännens händer, vilka äger våra lån, för att betala ränta till dem. Något sådant kunde inte förekomma i dag. Man kom överens om det vid en tidpunkt när vi var fattiga och värlösa offer för stormen ..." Denna organisations utgifter bestreds alltså i stor utsträckning med medel som tillhörde Tjeckoslovakien.

Fonden, som hade inrättats på initiativ av framlidne lord Layton i tidningen "News Chronicle" och som stöddes av en skara vänsterinriktade personer, hade en ganska stor brittisk personalstyrka. Flyktingarna kunde organisera sina egna grupper med självstyrelse under dess beskydd, dels enligt politiska, dels enligt nationella linjer. Den tjeckiska gruppen, som organiserades efter den 15 mars, omfattade en hel rad politiska åsikter, från kommunister till det klerikala partiet, och häri ingick tjecker, slovaker, ungrare och ukrainare från Karpaterna.

Otto arbetade i den gruppen, och en av hans främsta uppgifter mot slutet av år 1939 var att hjälpa till att ordna bostäder för de personer som inte längre fick stanna i privata hem. Fonden hyrde hus i London och på andra håll i landet. De skulle tjänstgöra som härbärgen. Detta hade den stora fördelen att folk fick bo tillsammans, tala sitt eget språk och bevara sin nationella identitet. Då de bara hade sina egna resurser att tillgå gav de prov på entusiasm och påhittighet när det gällde att klara sig själva och sina kamrater genom dessa dagar av påtvungen overksamhet, besvikelser och ängslan för familjernas, vännernas och hemlandets öde. Föreläsningar hölls, man ordnade undervisning och diskussioner, körer och dansgrupper började repetera, ute på landsbygden spelade fotbollslag vänskapsmatcher mot klubbar på orten.

Det var nyårsafton 1939 som jag stiftade den första bekantskapen på sällskaplig basis med denna tjeckiska värld i England. Jag hade den kvällen gått till några vänner, studenter och folk från ungdomsrörelsen, för att vaka in det nya året. Otto och en annan ung tjeck, Paul Eisler, var där. Under det internationella prat som uppstod övertalade de mig att följa med dem till det tjeckoslovakiska härbärget i Wimbledon, där jag skulle få se ett verkligt sylvesterfirande. Vi satt högst upp i en buss när klockorna slog tolv, och där välkomnade vi det nya året med kyssar. I det hus vi kom till hamnade jag bland en massa människor, unga och gamla, som sjöng, dansade och pratade. Otto pekade stolt ut en del av de äldre för mig. "Det där är en av våra fackföreningsledare, där är en ledamot av vår senat, här är en av våra förnämsta

ekonomer”, och så vidare. Alla tycktes känna varandra, alla var de goda vänner, och de var fast beslutna att fira sitt första nyår i landsflykt i den rätta andan och med gott hopp.

Jag besökte det här och andra härbärgen många gånger, och jag blev alltid imponerad av den anspråkslösa atmosfären, den självpåtaga disciplinen. Alla utan undantag hjälpte i tur och ordning till med alla bestyr. Den första tjeckiska mat jag åt, med de berömda knedliky (äppelmunkarna) som avslutning, lagades av en man som hade varit en ledande organisatör inom kommunistiska partiet och vars hustru var parlamentsledamot. Han var nu kock på härbärget i Wimbledon.

Jag kom hem från den där tillställningen klockan sex på morgonen, tog ett bad och gick raka vägen till mitt arbete. Detta var ju i England, där i januari inte var helgdag.

Efter detta träffades vi oftare – kvällar som vi stal oss till från vår verksamhets många uppdrag. Förutom sitt arbete i fonden tillhörde Otto en grupp som höll på att inrätta en organisation för alla ungdomar från Tjeckoslovakien, oberoende av nationalitet, politisk eller religiös anknytning. Den bland de ledande som i första hand uppmuntrade och stödde den planen var Jan Masaryk, son till Tjeckoslovakiens förste president och en populär gestalt i London alltsedan den tid då han var beskickningschef där vid förkrigstidens legation.

När den tjeckoslovakiska exilregeringen så småningom erkändes av brittiska regeringen var Masaryk utrikesminister, en befattning han innehade ända fram till sin tragiska död 1948. Omständigheterna kring den har på nytt granskats år 1968. Denne man, fint bildad och med en konstnärs sensibilitet trots att han var en skicklig politiker, en man som var berömd för sin kvickhet och för sin anspråkslöshet, som aldrig höll på det ceremoniella och som kunde uttala sig i högst odiplomatiska vändningar, hyste varm förståelse för ungdomen. Otto och hans vänner kunde vända sig till honom och få goda råd.

Det unga Tjeckoslovakien, som organisationen kallades, erbjöd sina medlemmar undervisning och rekreation, och så länge jag ännu arbetade inom det området var en av mina uppgifter att ordna kontakter mellan dess grupper samt liknande sammanslutningar av unga människor från andra länder, och brittiska ungdomsgrupper. På våren 1940 bytte jag emellertid anställning och började arbeta i Nationalrådet för medborgerliga rättigheter.

Detta var krislagarnas tid, då regeringen kunde utfärda bestämmelser och föreskrifter utan att hänskjuta avgörandet till parlamentet. En stor del av vårt arbete bestod i att underrätta fackföreningsfolk, organisationer och enskilda om frågor rörande den fria församlingsrätten, pressfriheten, polisens rätt att visitera folk och att göra husundersökningar, och så vidare. Fastän den verkliga faran för omstörtande verksamhet eller ”oro och modfärdhet” måste sökas bland dem som stödde de fascistiska tankegångar, mot vilka kriget hade förklarats, verkade den tidens regering mera intresserad – enligt vår erfarenhet, och vi fick rapporter från hela landet om hur försvarsreglementet tillämpades – av att besvära och irritera den politiska vänstern och fackföreningsfolket. Enligt försvarsreglementets paragraf 18 B kunde folk sättas i fängelse utan rannsaking och rättegång, och den paragrafen tillgreps inte enbart mot sir Oswald Mosleys fascister.

Jag erinrar mig till exempel fallet John Mason, en ombudsman som arresterades i juli 1940 och kvarhölls i ett interneringsläger i Ascot. Hans brott utgjordes av att han var folkledare och antifascist. Nationalrådet för medborgerliga rättigheter publicerade fakta i sådana fall och krävde rättegång eller frigivning. Jag nämner detta därför att min man och jag bara tio år senare på ett synnerligen pinsamt sätt skulle få lära oss den verkliga innebörden av begreppet ståndrätt. Men jag måste medge att det skedde under helt andra och betydligt mera drastiska omständigheter.

Våren 1940 medförde en förändring i flyktingarnas liv. Vid krigsutbrottet hade ”fientliga utlänningar” (tyskar och österrikare) förhörts av domstolar, som klassificerade dem som ”flyktingar undan nazistiskt förtryck” eller som ”icke flyktingar”. Vid den tidpunkten internerades endast en liten del av dem, och allmänna opinionen förblev medlidsamt och vänligt inställd. Men när tyskarna invaderade Holland och Belgien utvecklades en skräck för en femte kolonn i Storbritannien, och den underblåstes skickligt av en del av pressen. I maj följde en internering utan åtskillnad av utlänningar från fiendens länder. Flyktingar avskedades från sina anställningar av lokala myndigheter.

Givetvis var åtgärder för att trygga landet för spioner fullt berättigade i krigstid, och när man hade anledning att misstänka nazistiska sympatier var internering det enda man hade att tillgå. Men tyvärr fick också tusentals av fascismens mest hårdnackade motståndare lida, till följd av den panik som piskades fram av vissa delar av pressen och på grund av den stora okunnighet många domstolar uppvisade. En del beordrade omedelbar internering av människor som hade kämpat mot Hitler och Mussolini i Spanien. Medborgare från länder som England inte befann sig i krig med (belgier, tjecker och slovakar, polacker, etc.) hade inte förhörts av domstolar och kunde inte interneras. Men det hindrade inte att man kunde vidta åtgärder genom att utfärda utvisningsorder och genom att kvarhålla vederbörande personer i fängelse till dess att en sådan order kunde utfärdas. Under rådande omständigheter betydde det att personen i fråga fick stanna kvar i fängelset utan att man riktade någon anklagelse mot honom eller henne.

En del ledande personer inom tjeckoslovakisk politik undergick den behandlingen. Bland dem var Karel Kreibich, gammal kommunistledare, en historiker och lärd som var aktad i hela den europeiska socialistiska rörelsen. Hit hörde också Gustav Beuer, kommunistisk parlamentsledamot för en sudettysk valkrets, Otto Falta, Unga Tjeckoslovakiens ordförande – den organisation där Otto var sekreterare – samt Paul Eisler, som senare skulle bli lord Laytons måg och som var en välkänd ekonom. De männen frigavs till slut, tack vare en beslutsam kampanj som sattes i gång av den progressiva opinionen i England.

Otto besökte Kreibich och andra i Brixtonfängelset. Han reste omedelbart till lägret på kapplöpningsbanan i York, där fångarna senare förvarades, när Gustav Beuer blev sjuk, och han sökte kontakt med folk som kunde uppträda till deras försvar, advokater, parlamentsledamöter och präster. Trots att han tillhörde de yngsta i krigstidens tjeckoslovakiska kommunistiska ledarskikt, gav han redan prov på sin förmåga att inspirera folk av alla meningsriktningar med sin egen entusiasm för en rättvis sak.

Också de som inte tyckte om denne dynamiske unge man medgav gärna att man inte kunde nonchalera honom. Visserligen ogillade många hans direkta attacker, då han svepte bort alla invändningar när han var övertygad om att han hade rätt. Och ändå lät de ofta övertala sig på grund av kraften i hans argumentation, och kanske också därför att ingen någonsin kunde misstänka att han sökte egna fördelar. Han hade ett våldsamt temperament, och ofta behandlade han människor och situationer hänsynslöst. Men vid andra tillfällen visade han en sällsynt personlig medkänsla och omsorg om alla som hade det svårt.

En episod från hans studentår dyker upp i mitt minne. En avlägsen släkting som hade förlorat sin man i en flygkatastrof glömmer aldrig hur Otto och hans vänner brukade besöka henne, hur de ibland stannade kvar och talade med henne hela natten för att hjälpa henne över den första chocken. Många av hans kamrater i landsflykten skulle kunna berätta om hans omvårdnad när de var sjuka, hur han ordnade med läkarhjälp, jagade mediciner som det var ont om, och så vidare. Han hade god hand med barn och hade en gång velat bli barnläkare.

Han bekymrade sig mycket lite om sin egen hälsa, det arbete han hade för händer var alltid viktigare. Eftersom han var långt ifrån ordentlig, kunde hans arbetsmetoder driva en byråkrat till förtvivlan. Han var ingen tålmodig arbetsslav som följde en väl utstakad väg, utan snarare

en man som flödade över av idéer och som ständigt var beredd att elda andra till att bidra till att förverkliga dem. Också under hans mera mogna år fanns det hos honom en blandning av pojkaktig entusiasm och fullvuxen auktoritet. Han kunde diskutera och gräla våldsamt, för att strax därpå göra sin motståndare en god tjänst. Somliga tyckte att han var arrogant och högdragen, andra beundrade eller till och med avundades honom hans säkerhet och beslutsamhet. Ett fåtal visste hur han vände sig till sina vänner för att få uppmuntran, ivrig att få stöd av människor vilkas åsikter han uppskattade.

För mig hade han under dessa spännande dagar hela den romantiska dragningskraften hos en man som i sin egenskap av antifascist hade kämpat i Internationella brigaden och sårats i Spanien, en man vars fosterland, Tjeckoslovakien, hade förrått av sina bundsförvanter i väster och nu behärskades av Gestapo. Jag lärde känna hans livs historia under promenader i London och under blitzens långa nätter.

Otto Šling föddes i södra Böhmen, i en by som hette Nová Cerekev. Hans far hade en liten affärsrörelse, och när Otto var omkring nio år gammal flyttade familjen till ett mera industripräglat område i norr. Den pappersfabrik hans far hade köpt där blomstrade, och barnen, Otto och hans två äldre systrar, växte upp i den trivsamma kurortsstaden Teplice (Teplitz). Det var ett övervägande tysktalande område i det som kallades Sudeterna, med tyska gränsen bara på några kilometers avstånd. När Otto började i läroverket upplevde han för första gången rasismen. En tysk lärare pekade på den ljushåriga pojken som satt i första bänkraden och talade om för klassen: ”Där ser ni en verkligt arisk typ.” Otto reste sig och förklarade upprörd: ”Jag är inte någon arier, jag är tjeck och jude.” Han stod alltifrån den stunden på fientlig fot med läraren och valde tjeckiska som huvudspråk, för att slippa honom.

Barnen Šling växte upp i en ombonad och kultiverad familjemiljö. Deras far, en frisinnad man utan några starkare politiska eller religiösa övertygelser, skötte sina affärer väl och råkade inte i konflikt med någon människa. Senare, när han förstod att de pengar han gav sin son gick raka vägen till kommunistiska partiet, brukade han säga att han hade en passiv delägare – kommunistiska partiet. Bilden av modern, sådan hennes barn mindes henne, visade en vänlig och intagande kvinna som bevarade sin religiösa tro men aldrig tvingade den på sin familj, en kvinna som utträttade mycket gott i trakten. Hennes död i cancer år 1931 var den första tragedin i familjen.

När Otto var skolpojke upplevde Tjeckoslovakien fortfarande sitt första årtionde som självständig stat. Sociala, nationella och politiska spänningar var speciellt påtagliga i detta gränsområde. Det, och utan tvivel också ungdomars naturliga nyfikenhet, förde en del av barnen i kontakt med den vänsterorienterade politiska rörelsen på platsen. Otto talade ofta om för mig att hans första politiska arbete – han måste ha varit femton eller sexton år vid den tiden – var att sopa golvet i den lokala kommunistiska ungdomsorganisationens expedition. Senare brukade han resa omkring i de bergiga gränstrakterna som organisatör, vintertid på skidor.

Han valde att utbilda sig till medicinare och skrevs in vid det tyska universitetet i Prag på hösten 1932. Som arv från den österrikiska tiden hade Prag då två universitet, ett tjeckiskt och ett tyskt. Det är svårt att redogöra för hans studentår, eftersom det är så få som kan berätta något. De händelser som följde skingrade hans kamrater, och några av hans kommunistiska vänner avrättades av nazisterna. Några personliga dokument som har bevarats visar att han klarade av många av sina tentamina med höga betyg och att han sommaren 1936 avbröt sina studier.

Hans förträffliga minne och inlärningsförmåga kom honom väl till pass, för han ägnade mycket av sin tid och sin energi åt politiken. När Franco gjorde uppror mot den spanska republikanska regeringen på sommaren 1936 gjordes i Tjeckoslovakien, liksom i England och

många andra länder, insamlingar för att skicka medicinsk hjälp till republikanerna. Otto medverkade, som medicine studerande, aktivt härtill. Han hjälpte till att organisera en läkargrupp och reste med den till Spanien 1937. Sekreteraren i kommittén för bistånd till det demokratiska Spanien, vars assistent Otto var när det gällde att samla denna grupp, var en man vid namn Emmanuel Voska. Han hade arbetat för Tjeckoslovakiens sak i USA under första världskriget. Hans namn skulle spela en avgörande roll i anklagelserna mot Otto under rättegången 1952.

När Otto anlände till Spanien arbetade han på ett sjukhus i Internationella brigadens tjänst, de antifascistiska frivilliga som kämpade på den republikanska sidan. Han träffade där också några av de brittiska brigadmedlemmarna.

En gång när han berättade för mig hur han hade fört befäl över en ambulanskår vid fronten nämnde han en ung engelsk chaufför, som hade dödats när han under eldgivning hade gått ut för att hämta sårade. Vi upptäckte då att det var Tony, en av sönerna i en familj från Oxford vars bror var en av mina närmaste vänner i ungdomsrörelsen.

Otto fick en kula i lungan och hamnade på sjukhus, där han var nära att dö av tyfus. Han skickades hem som oduglig till krigstjänst, men i början av år 1938 krävde han att få återvända till Spanien, varifrån han återkallades av sitt parti under de krisdagar som ledde fram till Münchenöverenskommelsen. När jag först lärde känna honom behandlades han fortfarande för sin skottskada. En metallbit hade nämligen blivit kvar i lungan, och han led också av sviterna efter att två gånger ha begravts levande i krevader vid fronten. Det var tydligen hans starka fysik och hans idrottsträning – han spelade tennis och åkte skidor, när han hade tid till det – som hjälpte honom igenom.

Vi var helt överens när det gällde åsikter, syn på världen, lojalitet, entusiasm. Till temperamentet var vi olika varandra, men kanske bidrog det till ett gott kamratskap. Ett av de ögonblick jag bäst kommer ihåg under den tid Otto uppvaktade mig var en kväll som började med att vi gick på bio (det var Odeon vid Marble Arch, och filmen vi såg var ”Mr Smith i Washington”, det erinrar jag mig nu, tjuugoåttio år senare). Efter föreställningen gick vi och pratade på Oxford Street, och Otto förklarade lugnt men bestämt att vi skulle gifta oss. Under vår långsamma promenad från Oxford Circus till Tottenham Court Road, på de mörkklagda gatorna, viftade han bort alla mina invändningar – att kriget rasade, att vi hade arbete att uträtta och vem kunde tänka på personliga angelägenheter då, att han under alla förhållanden skulle återvända till sitt land efter kriget, och då var allt slut. Trots alla mina bemödanden att lyssna till förnuftets röst strövade mina tankar långt bort från krigstidens dystra London när jag kom hem den natten. Det måste ha varit några månader senare, mitt under blitzen, som Otto med stor övertygelse sade att vi skulle ha många barn och att jag naturligtvis skulle följa med honom till Tjeckoslovakien. På nytt försökte jag se förnuftigt på saken, men i november 1941 gifte vi oss, och när vapenstilleståndsdagen kom i maj 1945 hade vi två söner.

Jag förmodar att vi båda två var tämligen typiska representanter för det som har kommit att betraktas som trettioårs-generationen. Vi var åtminstone den generationens yngre bröder och systrar, vi såg upp till den under vår ungdom och uppväxttid och dess ideal bidrog starkt till utformningen av vårt liv. Båda kom vi från medelklassfamiljer. Men det sociala mönstret var inte detsamma: Ottos farföräldrar tillhörde det fattiga judiska samfundet i södra Böhmen, medan min släkt utgjordes av framgångsrikt yrkesfolk med generationer av präster, officerare och sjömän.

Den stora krisen svävade över vår tidiga barndom, inte som något som nödvändigtvis måste oro och fördärva vårt eget liv, men som ett samhälleligt faktum som inte gick att undvika. Hitler kom till makten, den österrikiska socialismen förblödde till döds, och sedan blev republikanernas sak i Spanien brännpunkten för vår lojalitet. Otto hade fått kontakt med

socialismen och arbetarrörelsen under skoltiden, jag något senare. Men jag tror att jag kan spåra orsakerna till en del upptäckter jag gjorde under min uppväxttid. Det började med att jag fann att Bibeln var en bok som man borde läsa, att bergspredikan var något annat och mera än en text som lästes i kyrkan. Så följde de romantiska skalderna, först den rena skönheten hos Keats, Byrons frihetspatos, Shelleys lyrik och revolutionära dikter.

Kriget 1914, som skulle göra slut på alla krig, var ännu i färskt minne i min barndom – jag föddes några månader innan det bröt ut – och dess skalders häftiga reaktion mot det meningslösa slaktandet smälte samman med mina tidigaste medvetna upplevelser och det min mor berättade. Jag har hennes kloka uppfostran att tacka för min benägenhet att bryta upp från min omgivnings traditioner – så som hon själv hade gjort. Hon hade under seklets första årtionde lämnat den trygga tillvaron i en medelklassfamilj för att gifta sig, mot sina föräldrars vilja, och hon emigrerade för att tillsammans med min far bosätta sig på en fårfarm i Nya Zeeland.

Hon blev änka när jag var två år, återvände till England 1914 och tjänstgjorde som sjuksköterska på militärsjukhus under hela kriget. Senare ägnade hon sig åt socialvård, och trots sin familjs ogillande gick hon med i labourpartiet. När jag under skoltiden beslöt att läsa naturvetenskapliga ämnen började jag ifrågasätta den konventionella religionen. Min första blygsamma revolt mot det etablerade samhället blev att utträda ur statskyrkan. En tid drogs jag, tillsammans med min mor, till den unitariska bilden av Kristus som människa, men när jag kom till Oxford var jag ateist. I Sommerville College blev jag god vän med två jämnåriga, vilkas fäder tillhörde arbetar- och fackföreningsrörelsen. Tillsammans läste vi de först publicerade dikterna av C. Day Lewis, Stephen Spender, Auden, och anslöt oss till universitetets labour-klubb.

Detta var år 1931, och en av mina främsta upplevelser var när de arbetslösas hungermarsch drog fram genom Oxford. Sedan vi lagat ett mål mat åt dem och skött om deras ömma fötter satte vi i gång en stor diskussion, uppblandad med många sånger. Jag blev snart medlem av labourpartiet, besökte Ryssland 1934, samlade livsmedel till Spanien 1936 och anslöt mig 1937 till kommunistiska partiet. Tillsammans med mina vänner i Sommerville hade jag läst Lenin, makarna Webbs, Marx, Engels, Stalin och Trotskij. Vänsterns bokklubbs böcker, publicerade av Victor Gollancz, utgjorde en guldgruva av upplysningar om och synpunkter på politik, ekonomi och problem i den plågade värld vi levde i.

Jag såg hur kapitalismen gav upphov till nöd, besvikelser – och krig. Jag drömde om en värld där, med William Morris' ord, ”en människa skall arbeta och besinna sig och glädjas åt sina händers verk”. Med de tidiga engelska socialisternas ideal som inspirationskälla upptäckte jag marxismen och såg i den ryska revolutionen mänsklighetens stora framtidshopp.

Det har skrivits mycket om den här tiden, ibland fördömande, ibland med vemodig längtan tillbaka till den. Alla vi som var politiskt och socialt ”engagerade” under mellankrigstiden kunde utan tvivel i efterklokhetens ljus finna mycket att kritisera, både i vårt tänkande och vårt handlande, och inte bara folk på vänsterkanten kunde göra det. Vad den vemodiga längtan tillbaka angår är den en vanlig svaghet senare i livet, och vi kan inte vänta oss att våra söner och döttrar skall ha fördrag med den. Vi har beskyllts för en övervägande emotionell inställning (den anklagelsen har i första hand riktats mot de intellektuella bland oss), och det har utnyttjats som förklaring till den besvikelse, varmed många tog avstånd från socialismen under trycket av en senare tids händelser: rättegångar i Ungern och Tjeckoslovakien, Chrusjtjevs avslöjanden av stalinismens förbrytelser på det sovjetiska kommunistpartiets 21 kongress 1956.

Jag tror inte att det är så enkelt. Ingen historisk omvälvning, det må vara reformationen, franska revolutionen, chartiströrelsen eller någon annan, kunde ha slagit igenom utan att elda sinnen och känslor och utan att bygga på en tro, det må nu vara på Gud eller på en sak. Svå-

righeterna börjar, det vet vi nu, när tron okritiskt sätter all sin lit till en ledare eller en dogm. Frihetens, rättvisans och humanitetens ideal är förvisso lika eggande i dag som när min generation tog itu med ”att bygga Jerusalem i Englands gröna, vackra land”. Att vår tro i många avseenden var blind kan inte förnekas. Men om efter alla misstag och tragedier den äkta, mänskliga socialismen för många av oss alltjämt framstår såsom målet, då är det en förnuftets och inte enbart en hjärtats angelägenhet. Min familjs historia skall måhända visa det.

2

Händelserna följde slag i slag våren 1940, och de personliga angelägenheterna kom oundvikligen i andra rummet. Churchill blev premiärminister, blitzten drabbade Europa, Frankrike föll, Dunkerque, slaget om Storbritannien, hemsökelsen av Luftwaffe. Tjecker och slovakier tillhörde de få som, enligt Churchills ord, så många hade så mycket att tacka för. Politiker och medlemmar av de väpnade styrkorna som lyckades fly ur Frankrike nådde Liverpool, där större delen av den militära personalen internerades en tid. Gamla vänner som man nästan hade givit upp hoppet om som förlorade dök åter upp bland oss. I juli erkände brittiska regeringen den provisoriska tjeckoslovakiska regeringen i London.

Under blitzens alla påfrestande månader arbetade vi alla hårt, på våra ordinarie platser under dagen, som brandvakter i tur och ordning nattetid. Fastän tjeckoslovakerna som vänligt sinnade utlänningar inte var underkastade utgångsförbudets bestämmelser, iakttog kommunisterna en tid frivilligt en viss återhållsamhet med tanke på allmänhetens fullt förståeliga nervositet. När jag träffade Otto var det alltid en kort stund, innan han skyndade i väg för att vara hemma i härbärgets klockan åtta på kvällen. Men när skräcken avtog gjorde också han sitt som brandvakt.

Organisationen Unga Tjeckoslovakien gjorde en betydande insats genom att sända sina sång- och dansgrupper till luftskyddsrummen och genom att ordna framträdanden till förmån för de utbombade. Programmen var sammanställda av begåvade unga regissörer och musiker. En av dem var Ota Ornest, som senare blev chef för Komediteatern i Prag. Tjeckiska och slovakiska folksånger och danser utgjorde huvuddelen av deras repertoar. Ett annat program jag kommer ihåg utnyttjade teman från franska revolutionen, med sången Caira som dominerande inslag. Det brittiska programmets signaturmelodi var My Bonnie is Over the Ocean. Förutom det underhållningsvärde de här föreställningarna hade gjorde de också den brittiska publiken och ungdomsorganisationerna bekanta med Tjeckoslovakien såsom ett land, vars ungdom var fast besluten att göra sin insats mot Hitler och som längtade att få befria sitt land borta ”på andra sidan havet”.

När jag tänker tillbaka var det intresse som visades av en avdelning inom Scotland Yard ett lustigt följdfenomen till dessa ansträngningar. En av dess kommissarier ägnade Unga Tjeckoslovakien personlig uppmärksamhet, hedrade till och med en del av dess framträdanden med sin närvaro och diskuterade synnerligen hjälpsamt programfrågor med organisatorerna. Otto inbjöds, som sekreterare, till frågestunder på Scotland Yard. Underligt nog skulle de här episoderna figurera i de förhör med mig som 1950 hölls av den tjeckoslovakiska motsvarigheten till M 15, och den omständigheten att Otto inte hade anhållits och internerats under sin vistelse i England betraktades som utomordentligt misstänkt.

När tyskarna angrep Sovjetunionen, i juni 1945, klarnade den politiska atmosfären i det tjeckoslovakiska lägret. Kommunisterna och icke-kommunisterna anmälde sig till tjänstgöring inom de tjeckoslovakiska styrkorna i England. För dem som inte antogs, och för kvinnorna, erbjöd sig så småningom arbetstillfällena i krigsindustrin. Trots att förbudet mot avlönad anställning hade upphävts efter krigsutbrottet, hade större delen av den tillgängliga arbetskraften uttagits till skogsarbete.

Nu blev vänligt sinnade utläningar i stånd att mera direkt bidra till krigsansträngningarna. Otto, som hade förklarats oduglig till krigstjänst på grund av sin skada, stannade kvar som ungdomsorganisationens sekreterare. Organisationen fick allt större inflytande på den politiska scenen bland emigranterna. Förhandlingar skulle föras med statliga myndigheter, kontakter skulle tas med andra organisationer, man skulle leta rätt på folk som kunde sköta radiosändningarna till det ockuperade landet, och så vidare.

Man gjorde allt för att överbrygga motsättningar och skapa enighet i strävan att vinna kriget. Möjligheterna till vänskapliga kontakter med engelska frivilligorganisationer och officiella kretsar förbättrades avsevärt. Människor från Tjeckoslovakien, som hade bott grannar med Hitlers Tyskland, som hade upplevt fascisternas terrorangrepp inom den egna tysktalande befolkningen under Hitlers hantlangare Henlein och som hade sett sitt land schackras bort, stympas och slutligen ockuperas, kunde göra klart för engelsmännen vad kriget i själva verket gällde. Å andra sidan var stödet i England av Tjeckoslovakiens sak en källa till uppmuntran för folket där hemma, som hölls underrättat om händelseutvecklingen genom den tjeckoslovakiska regeringens radiosändningar från London. Allt detta innebar mycket och hårt arbete, och Otto framträdde som en av den unga generationens främsta PR-män.

De bidrag till krigsansträngningarna som lämnades av den tjeckoslovakiska kolonin i England var inte små. De första i aktiv tjänst var flygarna. Huvudparten av de utbildade piloter som detacherats västerut befann sig ursprungligen i Frankrike. Efter Frankrikes fall kom omkring ett tusental av dem till England – i juli och augusti 1940 – och under den första fasen av slaget om Storbritannien, den 17 augusti, förklarades tjeckoslovakiska jaktdivisionen nr 310 klar att sättas in i strid.

Deras första möte med fienden skedde över London den 26 augusti. Ytterligare två jaktdivisioner och bombdivisionen nr 311 sattes upp, medan andra tjeckoslovakier också tjänstgjorde i det brittiska flygvapnets jaktdivisioner och i andra avdelningar av RAF. Marktruppernas situation var besvärligare, som jag tidigare har sagt. Benešregeringens politik gick ut på att hålla dem mera som en politisk symbol än som ett stridande förband. Kommunisterna hade en helt annan uppfattning på den punkten, och likaså de unga män som var otåliga att dra ut i strid. Organisationen Unga Tjeckoslovakien och dess tidning tog aktiv del i denna dispyt, och därför fick jag höra en hel del om saken. Men inte förrän 1944 fick brigaden tillfälle att möta fienden. Under tiden fick den lära känna stora delar av de brittiska öarna, eftersom den förflyttades från det ena utbildningslägret till det andra, till tjänstgöring i kustförsvaret och så vidare. Många av mina vänner som tjänstgjorde under de åren vet mera om England och Skottland än jag själv gör. De kan till och med uttala namnet Cholmondeley, detta lysande exempel på engelsk stavning.

I Mellersta Östern fick tjeckoslovakerna verkligen vara med om strider, och från 1941 tillhörde de Montys ökenrättor, i försvaret av Tobruk. När förbandet 1943 till deras stora besvikelse förflyttades till England upplevde de det som en omdirigering av färden hem. Där förenades de med andra och kom att utgöra Tjeckoslovakiska oberoende pansarbrigaden. De måste vänta på landstigningen i Frankrike till efter D-dagen, och efter strider vid Dunkerque kom de äntligen hem.

Bland de många ungdomar som förblev civila var det många som genomgick utbildningskurser, när myndigheterna äntligen gav dem tillstånd till det, och tog anställning i krigsindustrin eller fick arbete i sina ursprungliga yrken. Medicine studerande som hade fullbordat större delen av sin utbildning i hemlandet kunde, från år 1941, fortsätta studierna vid brittiska medicinska fakulteter och få legitimation som läkare. För Otto, som ju hade avbrutit sina universitetsstudier 1936, när han anslöt sig till Internationella brigaden i Spanien, och som sedan under den snabba händelseutvecklingen hade haft ringa möjlighet att återuppta dem,

skulle det ha varit svårt att börja om på nytt efter fem års avbrott, särskilt när han nu så helhjärtat ägnade sig åt det offentliga livet. Det var hans öde att bli politiker, men han ångrade alltid att han inte hade fullbordat sin yrkesutbildning.

När jag gifte mig, i november 1941, blev också jag ”utlänning”, trots att bestämmelserna rörande registrering hos polisen inte var så stränga för dem som var födda som brittiska undersåtar. Jag tog anställning i Brittisk-tjeckoslovakiska vänskapsklubben, som hade lokaler vid Notting Hill Gate. Klubben utgjorde, med sin tjeckiska restaurang och sina möteslokaler, ett centrum för vida kretsar av människor från Tjeckoslovakien. Den hade också engelska medlemmar. Där förekom diskussioner, föredrag och underhållning, och vi hade tillgång till talare som kunde upplysa allmänheten om motståndsrörelsen mot Hitler, om tjeckernas och slovakernas historia och om deras visioner av sitt lands framtid. Vänskapsband som knöts här bestod in i efterkrigstiden, då flyktingarna återvände hem, och de består än i dag, trots det kalla krigets år, stalinismen och världens uppdelning i block.

De som fann en tillflyktsort i England, lärde känna dess folk, kämpade i luften och till lands sida vid sida med briter, arbetade i fabriker, stod på post i luftskyddet och höll modet uppe tillsammans med invånarna i London, Glasgow, Birmingham, Coventry och på andra håll under blitzens långa nätter, kommer säkerligen aldrig att glömma de sex åren. Trots att detta var landsflyktens och krigets år, med allt vad de förde med sig av påfrestningar och försakelser, har de kvarlämnat de vackraste minnen och en djup uppskattning av det brittiska folkets egenskaper.

Man hade mycket att lära på båda hållen. Det förekom komiska episoder, som exempelvis när en tjeckisk flicka, anställd som hembiträde i en förmögen familj, hörde en dam på besök uttrycka sin förvåning över att tjänsteflickan inte var ”färgad”. Trots München och nyheterna om Hitlers krig visade sig en del ganska bildade personer vara påfallande okunniga om Europas folk i likhet med mr Chamberlain. Att lära sig engelska betydde också att lära sig uttrycket ”djävla utlänning”. Men det är något man minns med ett leende eftersom hundratals, ja tusentals trevliga upplevelser och vänskapsförbindelser mer än väl kompenserade det. Och flyktingarna hade i sin tur säkerligen då och då en del liknande namn på engelsmännen. Men vid den tidpunkten kunde jag ännu inte deras språk.

Något jag däremot lärde mig var den kärlek de hyste till sitt eget land. Jag hörde många rörande berättelser när de började prata minnen om livet där hemma. Ett ständigt återkommande tema var landskapets skönhet, skogarna, ängarna och sjöarna, det ”paradis på jorden” varom den tjeckiska delen av nationalhymnen talar, och den eldiga slovakiska delens ”blixtar över Tatrabergen”. Bergen och de djupa och dystra skogarna av gran och tall saknades mest av allt av flyktingarna.

Och så var det studenternas berättelser – om skoj och bråk och allvarliga politiska kampanjer, om kaféer i Prag där man kunde sitta hela dagen vid en kopp kaffe, läsa tidningar, diskutera politik och studera. Man hade sin bestämda plats och visste alltid att man skulle träffa sina vänner där. Det berättades hur en av kommunisternas ledare tog ett ömt farväl av hovmästaren på sitt favoritkafé, när partiet olagligförklarades under den bekymmersamma tiden efter Münchenkrisen. Han meddelade att han inte skulle vara anträffbar en tid framöver, han sade att han skulle ansluta sig till ”olagligheten”. Några dagar senare, när en god vän frågade efter den här kunden, förkunnade hovmästaren att denne hade börjat frekventera ett annat ställe, som hette ”Olagligheten”.

Mina livligaste minnen av livet tillsammans med mina tjeckoslovakiska vänner är förknippade med sånger. Var helst folk samlades, i goda vänners slutna krets eller på större möten, sjöng de. De temperamentsfyllda folksångerna från Slovakien, tjeckernas mjukare, mera trallande melodier, gamla radikala och socialistiska sånger, ”vandrarernas” repertoar, de som på

tjugotalet drog ut i det fria och som, förtrollade av det tidiga Hollywoods präriesånger från den amerikanska Västern, kallade sina skjul och läger ”Colorado”, ”Grand Canyon” och så vidare.

En annan outtömlig minneskälla var de föreställningar som gavs en gång i tiden på Prags ”Befriade teater”, där skådespelarna och lustspelsförfattarna Voskovec och Werich och kompositören och skådespelaren Jezek hade väckt ungdomens entusiasm med sina fräna musikaliska satirer över den tidens sociala och politiska fenomen. Voskovec är nu teater- och filmskådespelare i Förenta staterna och Werich, känd i västerlandet genom den film som i Sverige hette ”En dag kom det en katt”, utgör alltså en krydda i Prags kulturliv. Jezek dog tyvärr som flykting i USA.

Det skulle vara en omöjlig uppgift att namnge alla Ottos vänner, dem jag lärde känna under kriget. Några av dem deltog emellertid i vår bröllopsmiddag i november 1941. När vi helt prosaiskt hade vigts i det borgerliga vigselrummet i Hammersmith, i närvaro av två vittnen, återvände vi till vår våning vid Shepherds Bush Green. Bröllopsmåltiden lagades under tiden av Václav Nosek, den landsflyktige kommunistiska gruppens ledare, förutvarande gruvarbetare och före kriget fackföreningsombudsman från kolfälten i Kladno. Han blev senare inrikesminister i efterkrigstidens regering.

Otto gick över till St. John’s Wood för att hjälpa till att i taxi frakta maten till vår bostad. De försenades av ett flyglarm och ett par krevader som var nära att träffa dem, men de kom till slut lyckligen fram. Vårt lilla rum var fyllt till bristningsgränsen. En skål för vårt äktenskap utbringades av Karel Kreibich, som nyligen hade frigivits ur interneringen. Kreibich, som nu var närmare sextio år gammal, hade anslutit sig till socialdemokraterna i Österrike långt före första världskrigets utbrott. Han hade kämpat i skyttegravarna, trots att han var en av de få socialdemokrater som motsatte sig kriget. Som vänsterorienterad journalist var han en av grundarna av det kommunistiska partiet i Tjeckoslovakien, och i likhet med den brittiske kommunisten William Gallacher blev han känd för sina meningsutbyten med Lenin under Kominterns första tid.

Hans skåltal inrymde en redogörelse för några av de mera personliga historiska banden mellan England och Böhmen, bland dem drottning Elisabeth, ”vinterdrottningen”, dotter till Englands Jakob I. Samtalet kom oundvikligen in på kriget. Hitler hade just skrutit med att Wehrmacht nu hade Moskva inom synhåll, och i Afrika hade tjeckoslovakiska soldater just förenat sig med Tobrukråttorna. Kreibich citerade Shakespeare på engelska, han deklamerade Dante på italienska och förklarade att han hade lärt sig det i skyttegravarna under kriget 1914.

En av våra allra närmaste vänner var Karla Pfeiferová, som hade varit textilarbeterska i norra Böhmen, hade lett strejker, arbetat i fackföreningarna och som kommunist valts in i senaten, det tjeckoslovakiska parlamentets första kammare. På uppdrag av partiet hade hon kommit till England, medan hennes man stannade kvar i motståndsrörelsen hemma. Först när hon återvände efter kriget fick hon veta att han hade likviderats i ett Gestapofångelse. För de unga var Karla en vägvisare, lärare och vän, för många av oss nästan en mor.

Ett betydelsefullt kapitel i historien om den tjeckoslovakiska ungdomen i England har att göra med internationellt samarbete – ”internationellt” till en början inom de brittiska öarnas gränser, senare i förening med sovjetisk och amerikansk ungdom. Tjeckoslovakerna hörde till de aktivaste när det gällde att bilda Internationella ungdomsrådet, i vilket unga människor i och utom de väpnade styrkorna, studenter och andra samlades för att vinna kriget och freden. ”Detta är ett världskrig, och vi är världsmedborgare”, heter det i ett av dess uttalanden. ”Vi lever i en värld fylld av kriser. Men varje kris är en utmaning – och en möjlighet.” Ordföranden var en tjeck, dr Václav Paleček, som på femtioalet också han skulle kastas i fångelse såsom ”spion och förrädare”.

Otto var Unga Tjeckoslovakiens representant i rådet, och med sin sedvanliga ambition medverkade han flitigt i dess arbete. Hela tiden var vår uppmärksamhet oavblåtligt fäst vid händelserna i öster. För tjeckerna och slovakerna förebådade Röda arméns första segrar löftet om befrielse. Tillsammans med ett stort antal engelsmän krävde de på ett tidigt stadium en andra front mot tyskarna i väster. De grep ivrigt minsta nyhet från fronten i öster och hemifrån. Nu hörde nämligen allt flera människor, på omvägar, ibland genom Röda korset eller radiomeddelanden från motståndsrörelsen, att Gestapo hade börjat avrätta deras släktingar och vänner.

Efter mordet, 1942, på Reinhard Heydrich, den tyske ”riksprotektorn” i Böhmen-Mähren, utfört av djärva tjeckoslovakiska fallskärmsjägare som släppts ner av RAF, följde utplånandet av gruvbyn Lidice nära Kladno och slaktandet av hela dess manliga befolkning. Det var vid den tiden Otto fick höra att hans far hade dött i ett koncentrationsläger. Som jude hade han transporterats till ghattostaden Terezín (Theresienstadt) i norra Böhmen, och eftersom hans son hade kämpat i Spanien och nu befann sig i Västeuropa, hade han suttit fången på ett fort där, till dess att han fördes till annan ort för att avrättas. Ottos syster Alice, som med sin familj skulle bli en trofast vän till mig och mina barn under senare år, kvarhölls i ghattot till krigsslutet. Men också hennes man omkom under en ”dödsmarsch”.

I augusti 1944 blev det bättre tider, när nyheten kom om en revolt mot tyskarna i Slovakien. Med återhållen andedräkt lyssnade vi på rapporterna om hur snabbt den spred sig, men hjälpen var alltjämt långt borta, fränsett de fallskärmsförband som kom som förstärkning till rebellerna. Tyska armén lyckades tvinga upp slovakerna i bergen.

Till slut, efter hårda och långvariga strider i Duklapasset, gick den tjeckoslovakiska armékåren på den sovjetiska fronten över gränsen och in i Slovakien, och den 6 oktober inleddes landets befrielse. Alla landsflyktingar tänkte blott och bart på hemlandet, framtidsplanerna var inte längre visioner.

Både soldater och civila drömde om att komma hem och att ta itu med arbetet så fort som möjligt. I London vidtog man under sommaren förberedande åtgärder för att sända en läkarkår som skulle arbeta i det befriade området. Otto tillhörde dem som organiserade detta, och han förde ändlösa underhandlingar med tjeckoslovakiska och brittiska myndigheter rörande förråd, reselättnader och liknande ting. Jag träffade honom nästan aldrig hemma under den här tiden. Äntligen var den första avdelningen utrustad och beredd att resa. Den i januari 1945 gav de sig i väg på sin slingrande färd, över Casablanca, Palestina, Teheran till Moskva.

3

När läkarkåren kom till Moskva hade fronten utsträckts tvärs över Slovakien. Kosice i landets östra del hade befriats den 20 januari. President Beneš och regeringen i London hade stått i ständig kontakt med de tjeckoslovakiska kommunistledarna i Moskva. I mitten av mars anlände presidenten med en delegation omfattande samtliga partier, för att inleda samtal. Efter fjorton dagars intensiv debatt flyttades överläggningarna till Kosice, där en regering bildades den 4 april.

När händelserna följde så slag i slag var medicinsk hjälp och bistånd till civilbefolkningen, hur viktigt det arbetet än var, inte det enda som väntade de ur landsflykten hemvändande. Förvaltningen måste byggas upp på nytt efter sex års marionettvälde i Slovakien och ”protektoratets” styrelse i Böhmen-Mähren. Inte så att landet passivt väntade på att myndigheterna skulle komma från utlandet. Långt därifrån – motståndsrörelsens män hade sedan lång tid tillbaka förberett den dag, då de skulle överta styrelsen. Men förlusterna hade varit svåra, och varenda arbetsduglig man och kvinna behövdes. (Det har senare gjorts

beräkningar som visar att 350.000 tjeckoslovakiska medborgare avrättades, omkom i koncentrationsläger eller stupade vid fronterna under andra världskriget.)

Det var sådana tankar som upptog den tjeckoslovakiska kolonin i Moskva när Otto kom dit. Hans anseende som lovande ung politiker bland emigranterna i London förskaffade honom uppenbarligen utmärkelsen att väljas till medlem av en statlig delegation, som skulle resa till de befriade områdena. Efter en tids vistelse i Kosice begav sig sällskapet in i Mähren, den centrala delen av landet, där striderna pågick. Delegationen omfattade vår gamla vän Karla Pfeiferová och Marie Švermová, änka efter den framstående kommunisten Jan Šverma, som under tragiska omständigheter hade dött uppe i de slovakiska bergen föregående höst. Han tjänstgjorde där i ett partisanförband.

Sällskapet följde tätt efter den framryckande fronten, stannade och hade samtal med motståndsledare i nyligen befriade städer och byar och kom till Brno, Mährens huvudstad, omkring en vecka efter det tyskarna hade fördrivits därifrån. Staden började vakna till liv efter de hårda striderna. Frivilliga röjde upp bland bråten och bombskadorna. Men det var faktiskt ingen som hade tid att tala om för mig, när jag kom dit ett år senare, exakt vad som hade hänt under de där första, hektiska veckorna. När min yngre son föddes, i slutet av april, måste Otto ha rest runt i Mähren – han hörde nyheten några veckor senare. När jag på barnbördshuset i London lyssnade på nyheterna om strider i Prag bör Otto ha tillbringat sina första dagar i Brno. Det fanns ingen postgång, och jag hade inte fått några brev sedan han lämnade Moskva.

Jag fick senare veta att han tillsammans med andra medlemmar av delegationen hade stannat i den mähriska huvudstaden för att hjälpa till med återuppbyggnaden av kommunistiska partiet där. På ett möte som hölls i juni valdes han till partisekreterare i området.

Under tiden bodde jag tillsammans med min mor i den behagliga försommarfriden i Oxford och väntade otåligt på bud att jag skulle få resa till min man. Till min stora besvikelse skrev han under sommaren, att då livsmedelsransonerna alltjämt var små såg han helst att jag stannade ännu någon tid i England med barnen. Jag måste vänta till oktober, då Otto kom för att bevista en ungdomskongress i London, innan jag fick en något klarare bild av det land som skulle bli mitt nya hem. Och han talade knappast om något annat än sitt arbete. Fastän han var uttröttad, var han tydligen fullständigt uppslukad av det arbetet. Hans känsla av ansvar för det som nu skedde var enorm, och den drev honom att arbeta till bristningsgränsen.

Av det Otto berättade för mig medan vi drog barnvagnen i Oxfords parker, eller när vi satt och pratade hemma på kvällarna under den korta tid han stannade, fick jag klart för mig att kommunisterna intog en speciell ställning i landets politiska liv. Men varken av de här redogörelserna för vad han och hans vänner sysslade med eller av det jag såg med egna ögon efter min ankomst till Brno i början av 1946 fick jag intryck av att de förlitade sig på Röda arméns bajonetter, något som så envist har framhållits av västmakterna.

Det faktum att Tjeckoslovakien låg inom de ryska militära operationernas område, att landet med undantag för en liten del i väster var beläget på den ryska sidan av den demarkationslinje, som de allierade hade bestämt sig för i Jalta, förde visserligen president Beneš och hans Londonregering till konferensbordet med kommunistledarna i Moskva. Under dessa inte alltför lätta förhandlingars lopp antogs det kommunistiska programutkastet såsom grundval för ny regering. Men dr Beneš och hans parti, och de andra politiska partierna, var inte bara marionetter i den nya uppsättningen. Och vem vet om inte deras ställning kunde ha blivit starkare, om de hade kunnat lita till bättre stöd inom landet.

Vad alliansen med Ryssland angår fanns det en gammal vänskapstradition, som sträckte sig långt tillbaka i landets historia och som fick näring av känslan av slavisk frändskap. Dessutom stärkte vetskapen om att Tyskland, i vilken gestalt landet än skulle framträda efter kriget,

fortfarande skulle vara ett grannland, tron att det säkraste skyddet mot varje framtida hot kunde erbjudas av stormakten i öster, den makt som hade bistått landet under Münchenkrisens dagar, då de allierade i väster övergav det.

Vad bajonetterna beträffar fanns de inte längre i Brno. Större delen av de sovjetiska trupperna lämnade Tjeckoslovakien i november 1945, vid samma tidpunkt som Förenta staternas armé drog sig tillbaka från landets västra del. Kort efter min ankomst i april 1946 begav sig de sista förbanden i väg, stationerade någonstans utanför staden.

Låt oss alltså säga att kommunistiska partiet hade två omständigheter att tacka för sin starka ställning: den prestige det vunnit för det första genom sin oavbrutna politiska kamp före kriget mot den politik som ledde fram till Münchenöverenskommelsen, mot dem som ville ge upp och för ett beslutsamt försvar mot Hitler, och för det andra genom sitt deltagande i motståndsrörelsen under kriget, då 25.000 kommunister dog framför Gestapos exekutionspatruller. Härtill bör givetvis läggas det politiska förtroende som kom kommunistiska partiet till del på grund av den beundran folket hyste för Röda armén. Churchills lakoniska fras, att Röda armén hade tagit musten ur Hitlers krigsmaskin, uttryckte det tjeckoslovakiska folkets känslor lika träffande som den uttryckte engelsmännens. Och denna beundran, som säkerligen bidrog till labourpartiets enastående framgångar i valen 1945, medverkade i inte ringa mån till det tjeckoslovakiska kommunistpartiets framgångar 1946 och 1948.

Vad jag såg var den ansvarsbörda som vilade på min man och hans kolleger i partihögkvarteret i det här området. Detta var de heroiska dagar, då man drog åt svångremmen och drömde om framtiden – och, vad mera var, då man måste arbeta hårt för att förverkliga de drömmarna. Inte så att det rådde någon idyllisk harmoni. Det politiska livets villervalla gjorde sig påmind också i mitt hem, som krävde större delen av min tid, då jag ju nu hade två barn att se till. Otto brukade komma hem sent efter livliga möten eller diskussioner med medlemmar av de andra politiska partierna, vilka tillsammans med det kommunistiska utgjorde regeringskoalitionen eller den ”nationella fronten”. Vid varje steg på förstatligandets väg råkade vunna förmåner och privilegier i strid med varandra, och tusen och en andra saker skulle debatteras. Här är dock inte rätta platsen att lämna någon historisk redogörelse. Men det hindrar inte att min familjs historia är intimt förknippad med den politiska händelseutvecklingen, och jag skall försöka ge en bild av hur vi levde och av de personer vi umgicks med.

Vi bodde i en trivsamt våning i ett hus med fyra lägenheter. Som hemvändande flyktingar ägde vi ingenting, förutom några saker jag hade fört med mig hemifrån. Vi hade av myndigheterna på platsen inhysts i en bostad som tidigare, enligt vad grannarna talade om för oss, hade innehaft av en tysk officer och hans ungerska fru. En del ganska fula möbler stod kvar – de bättre hade uppenbarligen flyttats bort innan vi kom dit – och skåp och garderober var fulla av kläder och personliga tillhörigheter som hade lämnats kvar. Jag måste kasta bort det mesta av detta, men en del av officerens civila kläder kom väl till pass när jag skulle sy kläder åt våra pojkar under dessa ransoneringstider. Vi gjorde avbetalningar på möblerna till den fond som hade hand om tyskarnas konfiskerade egendom.

Livsmedelsransonerna var små, och med mina otillräckliga kunskaper i landets språk var det besvärligt för mig att sköta hushållet. Men människorna var vänliga, och genom att någorlunda omdömesgillt tillgripa tyska språket – varvid jag noga såg till att ingen misstänkte att jag var tyska – lyckades jag något så när. Vi led förvisso aldrig av hunger, men när UNRRA:s paket senare drygade ut ransonen var de mycket välkomna. Vi hade turen att få en smula extra tilldelning, eftersom vi ständigt hade gäster, och med kort varsel blev jag ofta tvungen att trolla fram mat och dryck. Min man brukade ringa och meddela att någon kom från Prag och skulle stanna över natten hos oss, eller också uppenbarade han sig plötsligt med en hel skara personer, för att få tala med dem fjärran från jättet och larmet i tjänstelokalerna.

Vad pengarna beträffar hade min man lön som parlamentsledamot. Han delegerades från Brno till den provisoriska nationalförsamlingen 1945 och valdes i de ordinarie valen 1946. I enlighet med den tradition som hade iakttagits av de tjeckoslovakiska kommunisterna i England, där medlemmarna av krigstidens statsråd och innehavare av andra statliga befattningar överlämnade allt utöver en fixerad veckolön till partiet, vägrade han att ta emot det arvode som distriktssekreterare som han också var berättigad till. Vi hade tillräckligt att leva av, och det avgjorde saken för Otto.

Detta var alltså ”partibossen” i Brno under de första efterkrigsåren. Och som ”boss” skrockade Otto av förtjusning när vi, efter händelserna 1948, fick höra att en utländsk radiostation hade kallat honom ”Mährens röde kung”.

Hans belackare vid tiden för de politiska rättegångarna gjorde ett stort nummer av de ”miljoner”, som Otto enligt mångas förmenande tjänade på sin familjs egendom. Fakta säger något helt annat. Familjens pappersfabrik i närheten av Teplice hade ställts under ”statlig förvaltning”, en förberedande åtgärd som vidtagits innan man bestämt hur långt förstatligandet skulle utsträckas. Ottos syster Alice, som överlevt vistelsen i koncentrationslägret i Terezín, åtog sig uppgiften att sköta företaget, så att dess värdefulla exportmöjligheter inte skulle gå förlorade. Hon uppbar för detta samma lön som en kontorsanställd. Så överlämnade hon 1948, med Ottos gillande, företaget till staten.

Den andra egendomen, en borstfabrik i södra Böhmen, förvaltades av en kusin. Han var en av de få överlevande i den yngre generationen. Alla andra släktingar, förutom Otto och Alices äldre syster, som stannade kvar i England, samt en faster i Förenta staterna, hade omkommit i Gestapos dödsläger. Till stor förtret för familjens advokat, som trofast hade bevakat hans intressen, förklarade Otto, med sin systers godkännande, att han ämnade skänka sin andel till en partifond som hade skapats för att förse partiets olika avdelningar med bibliotek.

Vi hade några verkligt goda vänner i Brno. Joseph, en man som var omkring tio år äldre än Otto och till yrket lantmätare, tillhörde en lantbrukarfamilj i närheten av Brno. Han var kommunist sedan före kriget, och han hade lugnt fortsatt med sin yrkesverksamhet, som förde honom ut på landsbygden. Hela tiden hade han kontakt med motståndsrörelsen, rätt under näsan på Gestapo. Jag kände till hans lugna, behärskade uppträdande, och jag förstår mycket väl att det var det som hade räddat honom undan upptäckt. Under denna första tid hjälpte mig hans hustru, Emily, att lösa de problem som var förknippade med bosättningen i ett främmande land. Också hon hade vuxit upp på landsbygden, hon lagade utmärkt mat och var en förträfflig husmor. Senare gick hon med samma effektivitet i land med uppgiften att vara Ottos sekreterare. Joseph utnämndes till chef för distriktets jordbruksstyrelse, och han var en av dem som Otto alltid kunde förlita sig på när det gällde expertutlåtanden och vänlig uppmuntran.

Duba hette en annan familj som vi blev verkligt förtrogna med. Fadern var bagare och en av grundarna av kommunistiska partiet. Hans hustru hade varit kokerska. Då de bodde i stadens centrum, brukade Otto titta in till dem då och då mellan sammanträdena, för att få en smula vila och avkoppling. Fru Duba daltade med honom och serverade honom underbara måltider, med enkel mährisk mat.

Familjens döttrar, Rosa och Kveta, som 1945 var tjugo respektive tjugotvå år gamla, hade slutat skolan och tagit plats på kontor under kriget. Det var säkerligen inte många som anade att de här förtjusande unga flickorna från ett arbetarhem var medlemmar av en grupp som i hemlighet arbetade mot nazisterna. När Brno befriades tog de kontakt med kommunisterna på platsen, blev medlemmar av partiet och drogs in i ett rastlöst arbete. När jag kom till Brno stod Rosa i ledningen för distriktsbyråns organisationsavdelning. Hon gav prov på en märklig begåvning när det gällde att fatta vad som måste göras, hon planerade sitt eget arbete

grundligt och ledde hela arméer av medhjälpare i den stora uppgiften. De äldre kamraterna blev en smula snopna när denna attraktiva unga kvinna, som i deras ögon kanske snarare borde vara intresserad av pojkar, ofta bringade dem på skam genom den hängivenhet varmed hon ägnade sig åt sitt arbete.

Det var många människor, unga och gamla, som min man samarbetade med under den här tiden. Där fanns alla sorter, från erfarna gamla kämpar i förkrigstidens fackförenings- och arbetarrörelse, yrkesfolk och lärda vilkas kunskaper och erfarenheter var ovärderliga i utskotts- och utbildningsarbetet, till personer som gick med i rörelsen efter kriget, därför att de i den såg ett framtidshopp och ungdomar som höll på att sprängas av energi som inte hade fått utlopp under den tyska ockupationens dystra tid.

De hade naturligtvis sina fel, de som vi alla. Det förekom missgrepp och besvikelser, livet var ingen idyll. Men när jag ser tillbaka slås jag av glöden och iveren i arbetet, av övertygelsen att vi kunde och skulle förändra världen. Tjeckoslovakien var förvisso inte det enda land som upplevde den andliga och politiska förnyelse som vi alla blev delaktiga av efter segern över fascismen. Socialism i en eller annan form var under denna tid målet för många. Men i Tjeckoslovakien var en revolution på väg.

I början, det förklarade Otto för mig 1946, var målen nationella och demokratiska. Nationella såtillvida som angreppet riktades mot de personer och institutioner som bar ansvaret för förlusten av det nationella oberoendet, demokratiska därför att den besuttna överklassens makt måste krossas. I praktiken innebar det konfiskation av egendom som innehafvs av nazisterna och deras medlöpare, förstatligande av nyckelindustrierna, banker och försäkringsbolag, styckning av de stora godsena och utdelning av jord till småbrukare och bönder.

Socialism stod ännu inte på dagordningen, fri företagsamhet i mindre skala förekom på många håll inom industrin, handeln och jordbruket. Politiskt återspeglades detta i meningsskiljaktigheter, som fritt kunde ta sig uttryck. Det demokratiska, folkliga elementet var starkt, socialvårdande åtgärder vid togs och arbetarråden hade mycket att säga till om i fråga om industriföretagens skötsel. Vid 1946 års val blev kommunisterna, som fick 38 procent av rösterna, det största partiet, som tillsammans med socialdemokraterna hade en knapp majoritet i parlamentet. Kommunisterna tänkte sig en "tjeckoslovakisk väg till socialismen", anpassad till förhållandena i ett industriland med europeisk kultur och demokratiska traditioner. Med samhällsvetenskapens ordval skulle "modellen" skilja sig från den vid denna tid enda existerande socialistiska statens, Sovjetunionen, därför att hela bakgrunden var en annan.

Otto och jag, och många av våra vänner, hade på trettioalet upptäckt att vi, utan att vika en tum från vår övertygelse rörande den samhällsordning vi ville ha, kunde vinna gemenskap och samarbeta med personer som hyste andra åsikter. Vi var ateister, men med de kristna delade vi längtan efter fred, förkastandet av fascism, rashat och krigshets. Vi hade under kriget bevittnat britternas enade vilja att utplåna Hitlers fascism. Vi hade inte känt något behov av att isolera oss eller att vägra att inlåta oss i diskussion med människor som hyste motsatta åsikter. Vi var utan tvivel ofta fanatiska och intoleranta, men vi diskuterade faktiskt. Fastän vår beundran för Sovjetunionen var gränslös, var det aldrig vår tanke att dess system skulle betraktas såsom något exakt mönster för Storbritannien, Tjeckoslovakien eller något annat land.

Så småningom försvann den första enighetsivern rörande återuppbyggnadsarbetet efter kriget. Meningarna gick allt mera isär, svartabörsaffärerna blomstrade, en del samhällsgrupper ville råda bot på de ekonomiska svårigheterna på andras bekostnad. Förhållandena mognade för det styrkeprov som kom i februari 1948. I västvärlden rubriceras det vanligen som ett kommunistiskt maktövertagande, i den socialistiska världen som en seger över ett reaktionärt kupp försök. Om båda parter hade visat större återhållsamhet, hade det kanske aldrig behövts, men det är möjligt att spänningarna och trycket i världen runt omkring under alla

omständigheter skulle ha utlöst det. Jag överlåter åt historikerna att utreda den saken och inskränker mig till mina personliga intryck, i den mån de är av vikt för min berättelse.

Jag tillbringade de skickensediga februaridagarna i mitt hem. Om jag sanningsenligt skulle fylla i de frågeformulär som man senare fick, skulle mitt svar på frågan ”Vilken roll spelade ni under händelserna i februari 1948?” bli detta: ”Jag serverade kaffe och te åt de mängder av folk som besökte oss dag och natt, och jag försökte övertala min man att unna sig några timmars sömn.” Medan krisen mognade på regeringsnivå i Prag befann sig en stad som Brno, med dess industriebefolkning, dess universitet och dess tämligen talrika medelklass, i ett jäsningstillstånd av demonstrationer och motdemonstrationer. I själva verket just det som vi också nu, i senare hälften av sextioalet, bevittnar i olika länder, med olika intensitet och i skilda former. Det förekom en hela nationen omfattande entimmestrejck, och arbetarna gav prov på väpnad makt. Otto bar ansvaret för att gevär sändes från vapenfabriken i Brno till arbetarmilisen i Prag. Men det enda skott som lossades kom från ett gevär som gav eld av misstag.

År 1948 förmörkade inga moln vår himmel. Kommunistiska partiet hade segrat, revolutionen banade sig väg längs socialistiska linjer. Folkets omfattande krav på vittgående socialiseringsåtgärder och jordreformer kunde tillmötesgåas utan opposition. Detta var verkligen ett maktövertagande, en revolution där, som i alla revolutioner, motståndarna inte slapp undan så lätt. Tvivelsutan gjorde man sig skyldig till många orättvisor. Rätt många av dem som ogillade utvecklingen beslöt att lämna landet – och under denna inledande fas hade de full rätt att göra det. Jag vet att en del av de engelska kvinnor som under kriget gift sig med tjecker och slovakar gav sig i väg vid denna tid. Själv stannade jag naturligtvis kvar och gick med liv och lust upp i det politiska arbetet.

Jag kunde nu tala språket tämligen korrekt och kunde sköta ett arbete i min lokala partiavdelning. Jag var chef för en av de ”tiomannagrupper”, i vilka avdelningarna vid den här tiden var indelade. Det innebar att jag inbjöd min grupp till möten, inkasserade deras månatliga bidrag och så vidare. När jag i sinom tid invaldes i styrelsen och sedan erhöll posten som avdelningens ordförande, höll vi ofta styrelsesammanträden i vår våning. Detta var en annan misstänkt omständighet i mina förhållanden ögon ungefär ett år därefter. I början av år 1949 kunde jag, tack vare de förträffliga samhälleliga inrättningar som stod till buds, göra mig kvitt en del av hushållets bördor. Barnen gick i en småbarnsskola, medan jag ägnade mera tid åt politiskt arbete i grannskapet.

Brno förekom, som industriellt centrum, ofta i nyhetsspalterna. Tävlan stod högt i kurs, man räknade poäng för fabrikenas produktion, leveranser av jordbruksprodukter, rekrytering av partimedlemmar och så vidare. Rivaliteten mellan Prag och Brno var knivskarp. I Brno fanns det en hel del lokalpatriotism, och jag blev snart själv en Brno-patriot. Jag fick alltid höra att invånarna i Mähren talade den renaste tjeckiskan, att de utmärkte sig för allehanda goda egenskaper, medan folket i Prag mördade språket, var ombytliga och opålitliga. Hur det än förhöll sig med den saken mötte jag en anspråkslös vänlighet, som på många sätt påminde mig om människorna i mitt gamla hemland.

Brno vann vanligen tävlingarna, till Prags stora besvikelse. Partisekreterare var där vid denna tid en man vid namn Novotný, som var förutbestämd att spela en märklig roll i min familjs historia.

Utan att vilja antyda att händelseutvecklingen eller den politik som drevs i Brno på några avgörande punkter skilde sig från dem i andra delar av landet gängse gjorde Otto och hans vänner verkliga försök att tänka självständigt. Medan han bubblade över av idéer och uppslag fanns de mera nyktert tänkande, som Joseph, till hands för att ta ner honom på jorden, och utmärkta organisatörer, med Rosa i spetsen, satte planerna i verket.

Som exempel kan anföras att Otto var synnerligen intresserad av den yngre generation som hade växt upp i Hitler-väldets kvävande atmosfär. I tanke att bereda dem tillfälle att skaffa sig kunskaper om samhällets angelägenheter, att förvärva självförtroende och spela en roll, utarbetade han planerna på en kampanj som fick namnet ”Ungdomen leder Brno”. Det första steg man tog var att låta medlemmar av ungdomsorganisationen på kontor, i fabriker, i den lokala partistyrelsen, på tidningsredaktionerna och så vidare välja ut personer som, när rätta tiden var inne, under en vecka skulle överta sina äldre kamraters arbete.

Det följde några månaders förberedelsearbete. Så till exempel tog en tjuugoåring del av sitt företags chefs arbete, redo att fatta tyglarna under den överenskomna veckan. Unga arbetare lärde sig att utföra sina förmäns arbete, unga journalister strävade efter att bli chefredaktörer, unga skådespelare beredde sig att sätta upp en egen föreställning på stadens teater, speciella program utarbetades för sändning i radio. Den här veckan i maj 1949 blev en stor framgång, och i stort sett accepterade invånarna i Brno vad som skett välvilligt, något överraskade men också roade av invasionen av ungdomar på de äldres jaktmarker. Tvivlarna tröstades med nyheten att de sammanträden som hölls av ungdomliga stadsfullmäktige inte skulle fatta några beslut rörande stadens utgifter.

Fastän den här planen, utformad för att möta stundens speciella krav, hälsades med entusiasm av den tidens äldre politiker, skulle den senare fördömas med en våldsamt som inte stod i rimlig proportion till dess betydelse. Hur otroligt det än kan låta figurerade den i förhandlingarna under Ottos rättegång. Ändå finns det många människor för vilka den utgör ett av deras ungdoms glada minnen, medan den för andra, bland dem åtskilliga journalister och skribenter i Prag, en ledande ekonom och andra, blev till själva utgångspunkten för deras karriär.

Mera allvarlig politisk betydelse fick ansträngningarna i Brnodistriktet att tillförsäkra sig de erfarna mäns tjänster, vilkas förflutna ägde samband med den gamla regimen. Man erinrade sig Lenins varning 1922, att om inte kommunistiska partiet och fackföreningarna ”som sin ögonsten vårdar varje specialist som utför sitt arbete samvetsgrant, som kan det och älskar det – trots att kommunismens idéer är helt främmande för honom – är det meningslöst att vänta sig någon verklig framgång i det socialistiska uppbyggnadsarbetet”, och man höll möten med de förutvarande ägarna av och cheferna för företag som hade förståtligats. De som hyste intresse för sitt arbete och var redo och villiga att tjäna sitt land erbjöds att ta anställning där dessa kunskaper inte skulle förslösas.

Hur grymt var det inte att människor som i god tro nappade på dessa erbjudanden att bygga upp det nya samhällssystemet skulle straffas, i socialismens namn, av den blinda fördomfullheten hos dem som medan de munvigt citerade Lenin medvetet struntade i hans råd. Där fanns exempelvis den märkliga familjen Kuthan, tre bröder som alla var experter på moderna jordbruksmetoder. På Ottos förslag antog de ledande befattningar inom förvaltningen av landets jord. bruk. Trots sitt hängivna arbete uppslukades också de av mörkret under den tid som skulle komma.

När man nu blickar tillbaka kan man urskilja förebuden till allt det dystra som närmade sig. Men just då förbisåg vi händelsernas inre samband, eller också feltolkade vi dem. Vi var visserligen oroad av den internationella utvecklingen. Greppen hårdnade i det kalla krig som hade inletts 1947. Risker för ett nytt krigsutbrott framstod för oss som överhängande, och vi kunde inte fatta hur den utnyttjades som bakgrund för smygande förändringar i den politiska strukturen, som i längden innebar ett fullständigt övergivande av den ”tjeckoslovakiska vägen till socialismen”. Vi beklagade vårt lands allt större isolering från världen kring oss, men vi trodde att detta helt och hållet var den andra sidans fel.

I dag inser vi att vändpunkten kom under de möten som kommunistiska informationsbyrån (Kominform) höll 1948 och 1949, de som ledde till den plötsliga brytningen med Jugoslavien. Denna organisation var en produkt av det kalla kriget, när båda parterna drog sig tillbaka och koncentrerade sina styrkor. Dess beslut, som ansågs bindande för alla socialistiska länder, förkastade varje tanke på speciella, enskilda vägar till socialismen och framhöll den sovjetiska som den för alla kommunistiska partier enda giltiga.

Trots att detta för Tjeckoslovakien betydde ett brådstörtat avsteg från den politik, som under de svåra efterkrigsåren hade tillförsäkrat partiet ovärderliga framgångar, och trots att det avlägsnade de män med god vilja, som annars skulle ha lämnat den socialistiska utvecklingen sitt oreserverade stöd, trodde vi kommunister att det nya programmet var en nödvändig åtgärd när det gällde att konsolidera den socialistiska världens krafter. Kanske var en av anledningarna till att vi inte fattade betydelsen av det som hände att förändringarna, trots allt, inte skedde med ens. En tid dröjde den gamla inställningen kvar här och var – och Ottos kampanjer i Brno återspeglade detta. Självutnämnda ”försvarare av socialismen” skulle snart tillgripa sådana ”avvikelser” som ammunition i den attack de skulle inleda med hjälp av de politiska rättegångarna.

Vid den här tiden trodde vi uppriktigt att vi genom att godta Kominforms bestämmelser slog in på den rätta vägen för att bygga upp landets ekonomi och göra socialismen oövertvinnlig, både i fråga om dess moraliska och dess materiella egenskaper. Jag kommer ihåg att Otto berättade för mig om ett samtal han hade haft med president Gottwald, jag tror det var år 1949. Då trodde de att vi skulle övervinna alla svårigheter, om vi bara fick ytterligare femton års fred. Aldrig någonsin slog oss den tanken, att socialismens moraliska och materiella tillgångar snart skulle lida allvarlig skada genom en vanvettig jakt på fiender inom de egna leden.

En ny brist på konsumtionsvaror, under senare hälften av år 1948, som åtföljdes av intensifierad verksamhet på svarta börsen, förvärrade olyckligtvis den diskriminerande politiken mot småfolket, privat företagsamhet av varje slag och folk i de lärda yrkena. Ställd inför arbetarnas missnöje var regeringen i första hand angelägen att tillgodose deras krav. När jag blickar tillbaka erinrar jag mig hur det vänliga förhållandet mellan olika socialgrupper i vår egen trakt höll på att förgiftas av ömsesidigt misstroende. Man kunde givetvis inte vänta sig att de människor som hade drabbats av socialiseringens nödvändiga, grundläggande åtgärder skulle vara välvilligt inställda till den nya regimen, men jag är övertygad om att vi skaffade oss många fiender alldeles i onödan genom att tillåta att de normala demokratiska förbindelserna avbröts. Utan tvivel bar också Otto ansvaret för en del bryska mått och steg under genomdrivandet av partiets politik i sitt distrikt.

Under tiden bidrog trycket utifrån till att skapa den atmosfär av misstänksamhet, som skulle utgöra en fruktbar jordmån för det kommande vanvettet. Efter brytningen med Jugoslavien skärpte de judiska läkarnas i Moskva förmenta sammansvärjning för att döda Stalin och Rajkprocessen i Ungern den vaksamhet som hade förklarats vara nödvändig. Detta var för oss förvånande, till och med upprörande händelser, men vi lyckades inte se någon logisk följd eller något mönster i dem.

Misstänksamhet är en smittosam sjukdom, och vi var inte immuna mot den. När vi i september 1949 fick höra att två av våra vänner, som under kriget hade varit tillsammans med oss i England, hade blivit anhängna kunde Otto och jag knappast tro våra öron. Men så småningom intalade oss ett gnagande tvivel att de kanske trots allt hade blivit förrädare – folk i ledningen måste ju ändå veta vad de gjorde. Och när månaderna gick och de inte ställdes inför rätta tänkte vi, till vår stora skam, allt mera sällan på dem.

Vi arbetade som vanligt mycket hårt. Som sekreterare i det härskande partiet var Otto nu den ledande mannen i Brnodistriktet. Han reste ofta till Prag för överläggningar, eller för att delta i parlamentssammanträden. Men också när han var i Brno såg hans familj föga av honom. Hans hälsa var inte den bästa, han var ofta trött och irritabel, men han vägrade att ta reson.

Själv skötte jag, på en mera blygsam nivå, ett marxistiskt lärum och studiecentrum i vårt distrikt. På sommaren 1950, när kampanjen för jordbrukets kollektivisering började ta fart, bland andra uppgifter, vägrade min man att ta semester. När jag en tid vistades uppe i bergen tillsammans med barnen skrev han blickande och förklarade att han inte kunde komma till mig, därför att ”jag arbetar fruktansvärt hårt. Saker och ting går bra, och jag är någorlunda frisk. Var inte ond på mig, jag är faktiskt inte så särskilt usel. Det är helt enkelt bara så, att jag inte vill åka på semester när det finns så mycket att lära. Jag skriver det här mellan två sammanträden, och därför blir det fragmentariskt och kort.”

Men under den där ljuvliga sommaren 1950 dök de första skuggorna upp, av det mörker som snart skulle sänka sig över oss. En kommitté från Prag som på våren sänts för att inspektera vad som skedde i Brnodistriktet for runt till fabriker och samlade klagomål, riktade mot distriktets sekreterare. Utan att fullt inse situationens allvar visste jag att Otto plågades svårt av det här sättet att gå bakom ryggen på honom, att lyssna på de missnöjda röster som oundvikligen höjdes mot varje människa i det offentliga livet. Jag visste också att Otto, med sitt sprudlande temperament, hade lättare än många andra att trampa folk på tårna. I sin styrelse hade han faktiskt öppet kritiserats för sina fräna svar, vilka på grund av överansträngning och dålig hälsa hade blivit allt mera markerade. Men det var rättvis kritik, och den accepterades av honom som sådan, utan allt agg.

Pragkommittén var en annan sak, men ännu hade ingen av oss någon aning om vad som komma skulle. Men vår vän Joseph tror dock att Otto förutsåg något. Flera år senare, när vi på nytt kunde träffas, talade han om för mig att Otto omkring fjorton dagar innan han anhölls på ett oförklarligt sätt visade sig kylig och fjär och vägrade att tala med sin bästa vän. Joseph förklarar det som ett försök att förskona honom från att bli indragen i de händelser, som Otto själv kanske kände höll på att snärja honom. Om så var fallet, var det ett fåfängt försök, eftersom också Joseph och hans hustru Emily så småningom arresterades.

Men i september såg jag inte så värst mycket som kunde oro mig, och vi hade händerna fulla med en stor, årligen återkommande händelse. En av de idéer som Brnopartiet med rätta var stolt över var att återuppliva den gamla traditionen att arrangera en sommarfest i en förtjusande dal strax utanför staden. Många timmars frivilligt arbete hade offrats på att ordna platsen för de tusentals gäster som kom från när och fjärran. Körer som vunnit pris, dansgrupper och andra artister uppträdde. En av höjdpunkterna var, kommer jag ihåg, en föreställning som gavs av den berömda Moisejevensemblen av ryska dansare, som senare skulle skörda bifall också i London. Jag skall aldrig glömma det mottagande de fick, hur den stora folkmassan omringade dem och överöste dem med gåvor.

Ledande män inom partiet och regeringen var där, och vid detta tillfälle med president Gottwald i spetsen. Frånsett de en smula uppseendeväckande säkerhetsåtgärderna kring Gottwald, som då började bli gängse, skymde inte ett moln himlen. Jag tjänstgjorde som värdinna för fru Hodinová, en gammal vän från krigstiden hemma i England och senare vice talman i nationalförsamlingen. Alla var synnerligen vänliga – mycket få personer, ens inom toppskiktet, kan vid den tidpunkten faktiskt ha vetat att domen över Brnos sekreterare, vars framgångar i arbetet så högeligen prisades den dagen, redan hade fällt.

4

På morgonen den 5 oktober 1950 gick min man som vanligt till sitt arbete. När han gick hemifrån talade han om för mig att han skulle komma hem sent. När jag hade lagt barnen begav jag mig till ett styrelsemöte i partilokalen, stannade uppe en stund när jag kom hem och beslöt så att gå till sängs. Det var inte ovanligt att Otto blev sen.

Vid tvåtiden på morgonen ringde dörrklockan. Jag trodde att min man hade glömt nycklarna, vilket han ibland gjorde, och jag steg upp för att öppna för honom. Men i stället för Otto stod det tre män där, helt vanliga män i civila kläder. Häpen försökte jag stänga dörren, men en av dem hade redan fått in en fot. Han hejdade mig, och de tvingade sig in med våld.

Jag erinrade mig hur major Schramm, en förutvarande partisanledare, kort tid innan hade skjutits till döds på sin tröskel i Prag, och jag började skrika på hjälp. Då pressade en av dem handen mot min mun, och en annan flyttade menande över revolvern från den ena höften till den andra. Jag bad dem då att visa upp sina legitimationer, fastän jag i nästa ögonblick sade mig att de kunde vara förfalskade. De viftade också med en nyckelknippa och frågade om jag kände igen den. Nycklarna såg ut att vara min mans. De uppmanade mig sedan barskt att klä på mig, och en av dem stod inne i sovrummet medan jag gjorde det. Därefter beordrades jag att väcka barnen och att klä på dem. Mitt förslag att jag kanske kunde be våra grannar att se till dem tills jag återkom viftades bort.

Jag hade fortfarande ingen aning om vad saken gällde. Men när jag fördes ut och såg de vanliga officiella bilarna vänta bakom hörnet, och allra helst när jag hörde en av mina följeslagare tilltala en chaufför med ordet kamrat, tänkte jag lättad – de är i varje fall vårt eget folk! Fortfarande talade de inte om någonting för mig, utom att jag skulle åka någonstans för att svara på en del frågor. Vi stuvades in, tre personer, i en bil och åkte bort. Jag inbillade mig att vi var på väg in i Brno, men när jag kikade ut i mörkret såg jag att vi lämnade staden. Så småningom upptäckte jag att vi befann oss på stora landsvägen mellan Brno och Prag. När det ljusnade kom vi fram till huvudstaden och stannade medan en av männen ringde ett telefonsamtal. Därefter fick vi sällskap med en annan stor, svart bil, och vi körde bort från stadens centrum.

Snart kom vi fram till ett par ganska dystra järngrindar, som öppnades av en man i uniform, och vi åkte in på en gård. I England kunde det ha varit entrén till en arbetsinrättning eller ett fängelse. Byggnadens anskrämliga utseende, med dess vaktorn och dess blindfönster, påminde mig faktiskt flyktigt om fängelset i Oxford, som jag så ofta hade gått förbi på väg till stationen.

När vi steg ur bilen, barnen uppskrämda och jag fullständigt omtumlad, kom två kvinnor som tydligen hade följt efter oss i en annan bil fram och sade till pojkarna: ”Mamma kommer att vara borta en tid.” Innan jag riktigt begrep vad som skedde fördes jag bort från barnen, och så snart vi var utom synhåll knöt en av mina vakter en duk av svart filt för mina ögon. Jag leddes in i byggnaden med förbundna ögon, tills jag befann mig i en lokal där jag, till min ytterliga förvåning, av en kvinna i uniform beordrades att klä av mig naken. Hon tog till och med hand om min klocka, min vigselring och mina glasögon. Hon räckte mig ett bylte kläder som såg ut som om de var sydda av säckväv. Alldeles vimmelkantig tog jag på mig ett par långa mansbyxor, en skjorta, underbyxor och en sladdrig blus, alla alldeles för stora åt mig. Sedan förde fångvaktarskan in mig i ett annat rum. Där satt en man vid ett bord. Han meddelade mig att jag hade nummer 1798 och att jag aldrig fick nämna mitt namn. Sedan fördes jag bort till min cell, på nytt med förbundna ögon.

Först flera år senare fick jag höra hur min man hade anhållits när han lämnade mötet och begav sig hem den kvällen, hur han tydligen hade transporterats raka vägen till Prag, till

samma fängelse där jag nu kvarhölls. För närvarande var allt jag visste att vår värld plötsligt hade störtat samman kring oss, av fullständigt oförklarliga skäl.

När bindeln togs bort slog den tunga dörren igen, med sitt titthål och utan handtag på insidan, och jag stiftade min första bekantskap med en fängelsecell. Det var ett naket rum, där man kunde gå fyra steg från dörren till fönstret och fyra tillbaka – om man gick diagonalt, kunde man ta ett extra steg för att bryta enformigheten. Ett litet bord var fastsatt i väggen, och bredvid det stod en trästol. Det övriga möblemanget utgjordes av halmmadrasser, som stod lutade mot väggen. I hörnet intill dörren fanns en vattenklosett utan säte, och ovanför den en vattenkran. Fönstret var ganska stort, men då glaset var matterat, med fina metalltrådar ingjutna i det, hade man ingen möjlighet att se ut genom det.

Under de första timmarna var jag knappast i stånd att inregistrera ens dessa torftiga detaljer. I min ytterliga förvirring tycktes mig det allra mest outhärdliga vara att de hade berövat mig mina glasögon. Och det var faktiskt åsynen av en ganska enkel måltid, som de kom med vid middagstid, som bröt min känsla av förlamning. I ett utbrott av förtvivlan vägrade jag att ta emot den.

På kvällen fick jag än en gång en bindel för ögonen och leddes genom en korridor till ett rum där jag, när man återgav mig synen, såg en ganska korpulent man sitta vid ett stort skrivbord. Ovanför honom hängde porträtt av Stalin och Gottwald. Mannen verkade riktigt vänlig. Han frågade mig, om jag visste varför jag var där, men han lämnade ingen förklaring när jag sade att jag inte hade en aning om det. Så frågade han, om det var något jag ville ha. Jag tänkte givetvis i första hand på barnen, som jag hade skilts från på fängelsegården samma morgon, som jag trodde bara på en kort tid. Därför sade jag, att om jag måste stanna här, ville de då vara vänliga att ordna så att min svägerska tog hand om pojkarna. Man försäkrade mig högtidligen att så skulle ske, och det andra jag bad om, att min man skulle få de mediciner han behövde, att jag skulle få tillbaka mina glasögon och några cigaretter, antecknades i vederbörlig ordning.

Jag kom aldrig på tanken att begära att få träffa den brittiske konsuln, eftersom jag som tjeckoslovakisk medborgare och kommunist alltid hade ansett mig vara ansvarig inför lagen i det land där jag hade valt att bo. Jag frågade bara om det hade framförts några anklagelser mot mig, varpå man meddelade mig att åklagarämbetet hade godkänt min arrestering, och så var det med den saken. I min oskuld hade jag den kvällen inte en tanke på att det som skedde inte hade det minsta med juridiska formaliteter att göra, och att varje vädjan till brittiska myndigheter sannolikt skulle ha gjort mig och min man ännu mera misstänkta.

Fastän det här förhöret var kort, återförde mig ändå rummet med matta på golvet, förhörsledaren i civila kläder, de välkända fotografierna på väggen, till ett slags normalt tillstånd. När denne tjänsteman ringde på vaken och gav en kort order: "För tillbaka fången", var det som att på nytt hamna i en mardröm.

En vecka lämnades jag ensam i min cell, strängt bevakad av vakter vilkas konversation inskränkte sig till att utdela befallningar. Rutinen var enkel. Dagen började klockan sex, då man steg upp, ställde halmmadrasserna mot väggen, vek ihop filtarna med militär precision och väntade tills dörren öppnades. Så följde en procedur som upprepades var gång nyckeln vreds om och man förstod att någon öppnade. Man måste ställa sig i givakt och säga: "Häktad nummer 1798, allt i sin ordning!" Man fick så, på morgonen, en handduk, tandborste och kam, vilka måste förvaras utanför dörren – inte en enda sak fick finnas i cellen, med undantag för en liten näsduk, ungefär sex gånger sju centimeter. Mina glasögon, som återlämnades till mig följande dag, måste ges till vaken varje kväll. Kläderna hade inga knappar och endast mycket korta band – tydligen hade några fångar sökt begå självmord också med så otroliga vapen.

Efter frukosten med svart surrogatkaffe och en bit torrt bröd var det inte mycket som bröt morgonens enformighet, för så vitt inte någon gång en officer kom för att fråga, om det var något man ville. Det var i stort sett en ren formalitet. Vad kunde man vilja annat än att bli frisläppt? De enda övriga händelserna var lunchen och middagen, vilka till en början tycktes mig alltför rikligt tilltagna, eftersom jag knappast kunde äta något. Klockan tio på kvällen ljöd signalen ”lamporna släcks”, vilket innebar att man gick till sängs. Men ljuset brann trots det hela natten. Ett ständigt irritationsmoment var den fantastiska bestämmelsen att man måste hålla händerna utanför filten. Om de, utan att man visste om det, försvann ur sikte medan man sov hördes ett ilsket rop eller ett dunkande på dörren.

Vakterna höll konstant uppsikt där de lunkade fram och tillbaka i korridoren, såg i det ena titthålet efter det andra. Jag kunde höra deras steg, deras röster, järngrindars smällande i bortre ändan av avdelningen, skramlet av plåtkärl när maten delades ut. I övrigt var livet utanför cellen ett fullständigt mysterium för fången, och varje steg han tog utanför dörren togs i blindo, och tillfällena att ta några sådana steg var få, utom när man kallades till förhör.

När jag satt på stolen eller traskade av och an i timmar korsade de mest fantastiska tankar min hjärna, men ingen ledde till någon vettig förklaring av det som skett. Jag kunde bara hålla fast vid tron att någon, någonstans, hade begått ett fruktansvärt misstag. När vakten öppnade den översta delen av fönstret på morgonen, för att vädra cellen, såg jag en skymt av några trädgrenar, och jag brukade trösta mig med tanken att innan löven föll – detta var i början av oktober – skulle vi alla vara återförenade och hemma igen.

Så en morgon öppnades celldörren, man räckte mig handduken som jag skulle binda för ögonen och jag leddes med ett grepp kring armen ut i korridoren. Järngrindarna låstes upp, och jag kände att en annan man grep min arm. Han förde mig in i en hiss, sedan längs en annan korridor och in ett rum, där han gav order om att handduken skulle tas bort.

Jag såg ett naket kontorsrum, med de ofrånkomliga porträtten av Stalin och Gottwald på väggen. Mannen, som tydligen var förhørsledare, verkade ungdomlig, omkring trettio år kanske, kraftigt byggd, med en kroppsarbetares händer.

Sedan han sagt åt mig att sätta mig frågade också han, om jag visste varför jag hade hamnat i det här predikamentet. Då allt jag kunde svara var att jag inte hade en aning om det, lät han den frågan falla och fortsatte med en utforskning av mitt livs historia.

Eftersom jag hade vanan inne, till följd av det ideliga ifyllandet av blanketter och de redogörelser för tidigare levnadsomständigheter som ständigt krävdes vid den tiden, satte jag i gång med den vanliga ramsan – född i ... mina föräldrar var ... jag gick i skola i ... och så vidare, medan min utfrågare långsamt och med stor möda skrev ner alltsammans på maskin. När det arbetet var slutfört måste jag på nytt binda för ögonen, och min förhørsledare förde mig ut och överlämnade mig vid järngrinden till en fångvaktare, som ledde mig tillbaka till min cell.

Tröstad av det faktum att någon äntligen hade tagit notis om mig fördrev jag timmarna med förhoppningar om att allt skulle klaras upp, när dessa formaliteter väl var överståndna.

Men dagen därpå upprepades den trista proceduren. Jag befann mig åter i samma rum, med samma förhørsledare, men det verkade nu som om min levnadshistoria inte var nog. Det var bara början, förklarade han, nu skulle jag berätta allt jag visste. På nytt svarade jag att jag inte kände till något som kunde tänkas vara av intresse för honom.

Han började då ställa frågor – rätt oskyldiga, tyckte jag då – som till exempel vilka min man umgicks med, vilka som kom hem till oss och så vidare. I flera dagar gick vi igenom sådana påtagliga och lätt tillgängliga uppgifter, varefter jag åter överlämnades åt mina egna

funderingar i ensamcellen. Jag kunde nu mindre än någonsin förr förklara vad som egentligen försiggick, fullständigt avskuren från yttervärlden som jag var, utan någon att tala med och utan något att göra.

När jag, än en gång kallad till förhör, alltjämt var ur stånd att komma med någon ödesdiger tolkning av de fakta jag hade lagt fram, tillgrip man en ny taktik. Den här gången kom en uniformsklädd man in i rummet, tydligen någon med makt och myndighet, för min förhørsledare reste sig och ställde sig i givakt och uppträdde synnerligen vördnadsfullt. Denne man, med barska drag och med genomträngande blick, som försökte imponera på mig genom sin närvaro, var enligt vad jag på senare år har erfarit den allsmäktige major B. D. *, chefen för förhørsledarna i Ruzyně, en man under vars behandling många människor i detta land man har lidit ousägliga plågor. Jag avstår från att skriva ut hela hans namn, då jag inte vill att någon skall utsättas för allmänt förakt eller drivas till förtvivlade handlingar, som fallet har varit med så många. Som jag senare skall berätta har han fått lida en liten del av det straff han förtjänar. I övrigt kan han inte undgå att pinas av samvetskval.

Han räckte mig några rader skrivna med min mans handstil. Iden mån jag nu kan återge dem korrekt lydde de: ”Jag har bekänt allt rörande mitt arbete för underrättelsetjänsten, och det är en stor lättnad att ha fått det sagt. Jag är övertygad om att du skall tala om för kamraterna allt du vet, Otto.” Fullständigt omtumlad fördes jag tillbaka till min cell och lämnades ensam med mina tankar.

Detta var inledningen till ett strid som pågick i månader.

En av de första frågorna löd: ”Säger er namnet Voska något?” Ja, svarade jag, min man var Voskas medhjälpare i kommittén för hjälp till Spanien på trettioalet. Så följde då hela dagar fyllda av diskussioner rörande det enda påståendet, enligt förhørsledaren, att Voska var en amerikansk agent. Jag brukade säga att i så fall, om ni säger det är det väl sant, men jag kan inte vittna om det, eftersom jag inte visste något om det vid den tiden.

Samma sak upprepades beträffande frågan om den tjeckiska förvaltningsfonden i London, som förhørsledaren betecknade som en härd för spioner och imperialistiska agenter. Ett besök som en engelsk god vän på permission från ockupationsstyrkorna i Tyskland gjorde hos oss i Brno figurerade som en spionagehandling, då jag och min man skulle ha överlämnat hemliga uppgifter. (Vi hade i själva verket berättat för vår vän om allt det spännande som hände i efterkrigstidens Tjeckoslovakien, och i det lofvärda syftet att han skulle kunna hålla ett föredrag i sin avdelning av labourpartiet vid hemkomsten hade han gjort några anteckningar.) Också besök av brittiska kommunister avhandlades med misstänksamhet, och man försökte till och med kasta en skugga över namnet Harry Pollitt.

I detta enkla, opersonliga rum, varifrån jag kunde se den märkliga, stjärnformade byggnad som reste sig på den plats, där tjeckerna år 1620 led det nederlag som förslavade dem i trehundra år, byggde man upp en besynnerlig, som av speglar fylld värld kring mig. Det arbete som hade utgjort vår ungdoms inspirationskälla förvrängdes till förrädiska stämplingar. I Spanien hade Otto varit spion, i England hade han konspirerat mot sitt lands intressen, i Brno hade han varit sabotör – och jag hade bistått och uppmuntrat honom.

Allt jag kunde säga om dessa fantastiska påståenden var naturligtvis att de var idiotiska. Men min aldrig tröttnande utfrågare knogade vidare, uppehöll sig vid särskilda händelser, möten som hade ägt rum i vår våning, besök av partifunktionärer och så vidare. En lång tid höll jag på min rätt att göra åtskillnad mellan det jag visste om en händelse och det sätt varpå han nu

* Med ”major B. D.” åsyftas överstelöjtnant *Bohumil Doubek*. Denne arresterades 1955 och dömdes till 9 års fängelse 1957, men försattes på fri fot redan 1958 då han utnämndes direktör inom den statliga resebyrån Čedok, medan åtskilliga av hans offer fortfarande satt inspärrade. – *Red anm*

tolkade den. Det gjorde honom ursinnig, och det följde oändliga föreläsningar på temat att man kan vara skyldig till ett brott, eller till att ha varit behjälplig vid brottets begående, utan att just vid den tidpunkten ha varit medveten om det. (Så kallade objektivt fientliga handlingar, en teori som tillämpades under rättegångarna i Sovjet på trettioalet.)

För att förmå mig till att godta deras tolkningar av händelseförloppet väddade major B. D. och hans medhjälpare till min partiloyalitet. De hävdade att min man var en av Rajks agenter (Rajk hade dömts och avrättats för ”högförräderi” i Ungern) och att detta var en internationell sammansvärjning, ledd av den amerikanska och engelska underrättelsetjänsten och riktad mot den socialistiska världens säkerhet. Om jag höll socialismens och fredens sak kär, borde jag hjälpa dem genom att bekräfta sanningsenligheten i det de sade. Efter en sådan straffpredikan brukade de skicka mig tillbaka till min cell, för att jag skulle gräva bland mina minnen och erinra mig händelser i det förflutna. Att glömma också det allra oskyldigaste var otillåtligt och synnerligen misstänkt. För att ytterligare rubba mitt självförtroende brukade de säga, när jag nämnde namnet på någon av min mans medhjälpare: ”Ja visst, honom känner vi, han är en okänd spion.

Trött och förvirrad, fullständigt avskuren från yttervärlden och sliten mellan min lojalitet mot min man, mina vänner och mitt livs ideal, själsligt avtrubbad på grund av ensamheten och den omänskliga fängelseregimen, med Ottos besynnerliga rader som en böld i mitt huvud, började jag till slut tro att han var skyldig. Jag intalade mig att det var min plikt som kommunist att bortse från mina personliga känslor, att se sanningen i ögonen som en härdad revolutionär.

Min utfrågare fick nu en känsla av att ha vunnit en seger. I stället för att hota med att sätta mig i mörk cell bjöd han mig nu på cigaretter, och han gav mig till och med en kopp kaffe. Tyvärr försvann hans entusiasm när jag alltjämt vägrade att vittna om saker som jag inte hade haft en aning om vid den tidpunkt, då de påstods ha inträffat. Men genom att med vanvettig enformighet återvända till sådana frågor om och om igen lyckades han till slut få dem antecknade i sina rapporter.

Med tiden fick jag veta lite om just den här förhørsledaren, och i rättvisans namn måste jag säga att han förvisso inte var en av de värsta. Ibland när han var på det humöret kunde han berätta om sig själv, hur han hade varit yrkesarbetare i en ingenjörsfirma till dess att hans partiavdelning 1948 hade övertalat honom att söka anställning i säkerhetstjänsten. Det förstod jag mycket väl, för som medlem av partistyrelsen i vår förstad till Brno hade jag själv övertalat goda och lojala arbetarklasskamrater att söka inträde i den kår som skulle säkerställa revolutionens stora, humana resultat.

Min förhørsledare var förmodligen till en början inte olik dem jag personligen hade lärt känna. Jag antar att han trodde, att han handlade rätt genom att svinga ”arbetarklassens järnnäve” mot ”förrädare och spioner”. ”Vi är som soldater”, brukade han säga till mig, ”vi vet inte av någon reglerad arbetstid när det finns ett jobb att sköta.” Och han försäkrade mig att jag borde vara tacksam att ha honom som utfrågare, att en del av hans kolleger skrek åt folk – och till och med i min cell hörde jag ibland skrik, enformigt upprepade befallningar, ”tala, tala, tala”, rop och förbannelser.

Kanske berodde den relativt milda behandling jag utsattes för på att jag inte betydde så mycket i den rättegång som anhängiggjordes mot ”sammansvärjningens centrum”, kanske delvis på den omständigheten att jag var engelska. Jag fick senare veta att jag var en av de få hustrur som hade satts i fängelse. Andra genomled ett helvete av förföljelser, uteslutning ur samhällslivet, fattigdom och sorg, men de förskonades ändå från årslång isolering och hjärntvätt i fängelse. De kunde knyta an till verkligheten, hur fruktansvärd den än var, och tro på sina mäns oskuld.

Under de första fem månaderna, fram till mars 1951, satt jag i ensam cell, utan någon att tala med, förutom min förhørsledare. Samtal med vakterna kom inte på fråga. De enda ord man fick yttra var den obligatoriska anmälningen när dörren öppnades, en begäran att få en cigarrett tänd och en gång i veckan en beställning av några få saker som fick köpas. Det sistnämnda var en av de förmåner jag åtnjöt, men eftersom den summa som fick spenderas (av ens egna pengar) var mycket begränsad, måste jag planera omsorgsfullt och dela upp mitt anslag på mat och cigaretter. Jag kom upp till en ranson på åtta cigaretter om dagen, som jag noggrant fördelade på de sexton timmarna från det jag steg upp till dess att jag gick och lade mig, för att få en smula avbrott.

En annan eftergift var att få tillåtelse att läsa. Men jag hade inte fritt val, man bara stack åt mig en bok och bytte ut den var fjärde eller var femte dag. Jag hade aldrig förr insett hur svårt det är att läsa långsamt, och hur jag än försökte kunde boken ändå inte sysselsätta mig alla de långa och trista timmarna, fastän jag läste varje bok åtminstone tre gånger. Jag började värdesätta en ny volym för tjocklekens snarare än för innehållets skull, tills jag kom på att en tunn bok med dikter faktiskt var bättre än en tjock roman, eftersom jag kunde lära mig dikterna utantill och läsa dem högt för mig själv när jag behagade. Hemligheten med att överleva i en sådan situation, det fann jag, var att hålla tankarna sysselsätta hela tiden, antingen genom att leka sådana lekar som ”städer som börjar på B”, genom att försöka komma ihåg dikter man hade läst i skolan, böckerna man hade läst, platserna man hade varit på, eller genom att själv hitta på historier.

Men hur jag än spjärnade emot började tankarna oundvikligen glida in på farliga områden – mårde barnen bra, hur lyckades deras faster förklara för dem att mamma och pappa var borta så länge, visste hon att jag var anhållen, hur pass modigt tog hon den nyheten? När mitt inre motstånd väl hade brutits måste tankar på Otto, som mycket väl kunde finnas i en cell i närheten, resolut skjutas åt sidan, om jag skulle härda ut och bevara mitt förnuft. Sedan kom jag kanske att tänka på England, men det fanns gengångare där också, för vad i all världen tänkte egentligen mina kamrater i London om Otto och mig?

Och sedan brukade jag grubbla över varenda detalj i de ändlösa förhören, söka en väg ut ur den hopplösa labrynten, medan en smygande själslig förlamning kom mig att duka under för en känsla av skuld. I en rationell värld skulle jag ha avvisat den med fasa, ty liksom i Oscar Wildes ”Ballad från fängelset i Reading”,

Av giftig sådd en giftig brodd
i tukthusluften gror,
där stryps och kväves dag för dag
vad gott i mänskan bor.

(Bertel Gripenbergs tolkning)

Fem månader hade gått, månader då celldörrens öppnande aldrig hade bådats något gott. Så en dag i början av mars öppnades den för att släppa in en kvinna som bar samma trista fängelsekläder som jag. Jag trängtade efter mänsklig gemenskap, och jag vågade inte tro att detta skulle innebära en välsignad lättnad. Och tydligen vilade platsens förbannelse också över denna lilla mörkhåriga varelse, för hon såg lika misstänksamt på mig som jag på henne, och ingen av oss sade ett ord. Men eftersom det bara fanns en stol att sitta på, när hon hade traskat av och an en stund, sjönk hon förtvivlad ner på den, borta i hörnet, och när jag föreslog att vi skulle turas om att sitta på stolen brast hon i gråt.

Då var isen bruten, och så småningom började vi prata, fastän det dröjde flera dagar innan vi verkligen litade på varandra. Och så grundlig hade den indoktrinering varit som våra vaktare

underkastat oss, att vi till och med lydde deras order genom att vägra att tala om för varandra vad vi hette, ända tills vi av misstag råkade nämna namnen.

Det var så jag träffade min vän Helen Petrankova. Jag skulle tillbringa varenda minut under de närmaste fem månaderna tillsammans med henne, fränsett de timmar då någon av oss kallades till de ändlösa förhören. Våra förtorkade själar fick nytt liv av den mänskliga gemenskapens underbara gåva – en tröst som förvisso inte avsågs av dem som plågade oss. När de skötte sitt djävulska system, lika fjärran från kommunismens ideal som koncentrationslägren i Dachau eller Buchenwald, hade de ingen aning om det stöd två verkliga kommunister kunde ge varandra, här i den ödsliga värld utanför världen som de hade skapat åt oss.

Fastän också Helen hade tvingats att tro att hon, omedvetet, hade förbrutit sig mot landet och partiet, var det ändå hon som sådde tvivlets första frön i min själ. För det första var hon judinna och hade lagt märke till en del antisemitiska utbrott hos sina förhørsledare. Och sedan, när hon vägrade att vittna som de ville, hade hon tvingats att gå dagarna i ända, fram och tillbaka i sin cell, utan avbrott fränsett några timmars sömn. Vakten grälade på henne när hon inte låg med ansiktet vänt mot dörren, eller också väcktes hon mitt i natten för att undergå nya förhör.

När hon kom till mig var hon alltjämt underkastad de här nattliga seanserna, vilka inte hade påtvingats mig. Jag hade ofta av min förhørsledare fått veta hur lycklig jag var, jag som åtnjöt alla de här ”förmånerna”, alltså att få läsa, röka och så vidare. Han hade hotat mig med att dra in dem, om jag inte gick med på vad han ville, och han hade faktiskt nämnt att jag kanske också skulle få ”promenera”. Men det var Helen som först gjorde klart för mig vad detta verkligen innebar. Det förhöll sig helt enkelt så, att det vanligaste och vardagligaste av allt här i livet, som att sova, äta, sätta sig, inte var någon rättighet för oss fångar. Allt var förmåner som godtyckligt kunde beviljas av dem som allsmäktigt härskade över våra liv.

När Helen flyttades till min cell fick hon tillåtelse att sitta, men hon fick inte läsa eller röka. Vi löste problemet med rökningen genom att jag blåste ut rökmoln mot henne när hon satt gömd i ett hörn. Det var svårare med läsningen. Till en början brukade jag läsa högt för henne, men snart fick vakten syn på vad som försiggick, när han kikade i titthålet, och återkallade oss till ordningen. Vi försökte då göra så, att jag lämnade kvar en bok uppslagen på bordet, varefter vi gick fram och tillbaka i cellen och läste när vi passerade bordet, tills också detta upptäcktes och gav anledning till klander. Den sista och synnerligen framgångsrika metoden gick ut på att jag läste några sidor, slog ihop boken och berättade vad jag hade läst. På det sättet tillgodogjorde vi oss grundligt och smälte varje skrivet ord som kom i vår väg. Men vi hittade på andra tidsfördriv också, från gamla sällskapslekar till att läsa upp all poesi vi kunde utantill, berätta minnen från vår ungdom (vi undvek noggsamt senare tider, med allt vad de rymde av politiskt stoff) samt matlagning, vilken var en källa till ständig förströelse och fick oss att lämna varandra recept på all god mat vi kunde tänka oss.

I juni inträffade en händelse som i någon mån bröt enformigheten. Vi hade just lagt oss på våra halmmadrasser när celldörren öppnades. Vi steg upp och ställde oss i givakt som vanligt, och vakten befallde mig att klä på mig igen. Det var ganska enkelt, eftersom vi sov i de långbyxor och skjortor som vi bar också under dagen.

Så band man för ögonen på mig, och jag fördes ut, som till ett nytt förhör. Men snart begrep jag att man ledde mig en annan väg. Mannen som hade gripit tag i min arm när vakten förde mig genom porten ledde mig försiktigt nedför en trappa, och när vi hade kommit ner kände jag grus under fötterna. Och så fläktade plötsligt vinden mot mitt ansikte, något jag inte hade upplevt på drygt nio månader. Jag andades in den friska luften, och jag blev nästan yr i huvudet av den. Det var visserligen luften på fängelsegården, som vid denna sena timme lystes upp av ett fåtal svaga lampor. Det såg jag när min följeslagare sade åt mig att ta bort

bindeln. Men där fanns plats att sträcka på benen ordentligt, och det var i sig en stor upplevelse.

I cirka tio minuter traskade vi runt det inhägnade området, och sedan fördes jag tillbaka till cellen. Där fann jag Helen fruktansvärt orolig för vad som kunde ha hänt med mig. Hon trodde att jag allra minst hade kallats till ett nattligt förhör.

Helen talade aldrig om för mig vad hon arbetat med när hon anhölls. Först sedan jag frigivits fick jag veta att denna bräckliga varelse hade innehaft den högsta rangen bland kvinnliga officerare i Tjeckoslovakiens armé, att hon hade varit överstelöjtnant och tjänstgjort i försvarsdepartementet. Inte heller fick jag förrän långt senare veta att hon, sedan hon hade suttit i fängelse i två år utan rättegång, frigavs och kördes ut på gatan, utan någonstans att bo, eftersom hon stod ensam i världen. Fastän hon hade trofasta vänner som var beredda att ta hand om henne, flyttade hon från den ena till den andra, av fruktan att åsamka dem obehag därför att de härbärgerade en brännmärkt person. Hon var till yrket apotekare, men nu fick hon arbete som buteljusköljerska, tills hon slutligen tilläts att ta anställning på ett apotek.

Allt det här skulle jag få höra när vi träffades på nytt, många år senare, när tiderna började förändras. Men det hon berättade för mig i fängelsecellen om sina tidigare öden var i och för sig tillräckligt för att bygga upp en levnadshistoria. Hon var född i Slovakien, hon hade studerat vid universitetet i Prag där hon, liksom Otto, var aktiv inom den kommunistiska rörelsen. När spanska inbördeskriget bröt ut anmälde hon sig som frivillig till Internationella brigaden, där hennes yrkesutbildning satte henne i stånd att uträtta ett värdefullt arbete i den tjeckoslovakiska fältläkarkåren.

Hon hade faktiskt en tid arbetat på samma sjukhus som Otto. Också hon tvingades att lämna Tjeckoslovakien efter Münchenkrisen. Hon tillhörde en grupp i Polen som banade sig väg österut när Hitlers ockupationsarmé ryckte fram västerifrån. Efter en halsbrytande färd, med tyskarna tätt i hämlarna, lyckades de ta sig över gränsen till Sovjet, där de skickades vidare över stäppen till någonstans i närheten av Stalingrad. Där arbetade Helen och hennes man – de hade lyckats hålla ihop – på ett statligt jordbruk. Efter Hitlers angrepp på Ryssland i juni 1941 fick de höra att ett tjeckoslovakiskt militärt förband höll på att organiseras. De anmälde sig till tjänstgöring i det och var bland dem som utgjorde kärnan i den styrka som stod under befäl av överste Svoboda, i dag president i socialistiska republiken Tjeckoslovakien.

Helen fick, som veteran från spanska inbördeskriget, en befattning i fältläkarkåren, men hon stannade inte kvar på något sjukhus bakom fronten. Var helst tjeckoslovakier sattes in i striderna var hon framme vid fronten, och med henne många andra kvinnliga soldater. Hon berättade mycket för mig om sitt liv vid fronten, och det var både angenäma och tragiska minnen.

I en större strid nära Kiev stupade hennes man, och Helen fortsatte ensam under de blodiga, länge pågående striderna i Duklapasset i Karpaterna, porten in till tjeckoslovakiskt område. Och vidare tvärs igenom Slovakien och Mähren, ända fram till den dag då man som segrare tågade in i huvudstaden Prag. Där slutade hennes berättelse. Under dessa månader i fängelset sade hon inte ett ord till mig om det hårda arbete hon hade ägnat de ideal, för vilka hon hade kämpat på slagfältet.

Till de mera mänskliga minnena från vår tid tillsammans i cellen hör de stunder då Helen började sjunga. Hon hade en rik repertoar av folkvisor, slovakiska, tjeckiska, ryska och spanska, och hon kunde också de sånger som före kriget hade sjungits av arbetarna och studenterna och i ungdomsrörelsen. Dem hade också jag sjungit då för länge sedan, och det fanns även sådana som jag hade lärt mig när flyktingarna samlades i London under kriget. Hon måste sjunga mycket tyst, om vi inte skulle råka illa ut. Därför inträffade det märkliga,

att två kommunister traskade fram och tillbaka i sin fängelsecell i ett socialistiskt land och nynnade revolutionära sånger, som om det vore något olagligt.

Den första maj 1951 blev en stor dag för oss. Kvällen innan hade vi erinrat oss alla förstamaj-dagar i det förflutna. Helen berättade om stormiga demonstrationer av arbetare, arbetslösa och studenter under den stora depressionen i början av trettioalet, jag om hur jag hade tågat med Oxford-universitetets grupp till Hyde Park 1931. Diskussionsklubben i Oxford hade just lämnat in en protestskrivelse mot det bestående samhälle som hade åsamkat Storbritannien ekonomiska kriser och socialt förfall, och vi bar en fana med den djärva devisen ”Vi vill inte slåss för konung och fädernesland”. Den gjorde alla chauvinister och imperialister utom sig av fasa och ilska. Tillsammans erinrade vi oss alla gånger vi entusiastiskt firat första maj i Tjeckoslovakien efter kriget, när vi tog itu med att bygga upp vår sköna nya värld.

Den här morgonen hörde vi, när vakten öppnade fönstret för att vädra cellen, en hornorkester spela de välkända marschmelodierna. Genom att stå på kanten av det i golvet nedsänkta tvättfatet, i ett hörn utom synhåll för övervakande blickar, kunde vi se en skymt av fanor som bars i procession på landsvägen, utmed en bergkam på andra sidan. ”Det är säkert gruvarbetarna i Kladlo som tågar till Prag”, sade Helen. Och fastän vi skalv av upphetsning och glädje över att den värld vi hade känt till alltjämt existerade, sjönk vi ner i ännu djupare tristess och rådlöshet vid tanken på vår egen ofattbara situation.

I augusti 1951 avbröts utan föregående varning vår gemenskap, när jag förflyttades till ett fängelse utanför Prag.

Jag har senare slutit mig till att det var i Mladá Boleslav, där Skodabilarna tillverkas. Vid den här tiden hade tydligen de maktägande förlorat allt intresse för mig. Man hade ont om plats och hade inrättat det här extrafängelset.

Jag reste i något som brukar kallas Svarta Maja men som i Tjeckoslovakien heter Gröna Anton. Jag såg inte en skymt av mina medpassagerare, eftersom jag – med den oundvikliga bindeln för ögonen – placerades i en bur. Hela fordonet var indelat i rader av sådana burar. Fastän jag kunde ta av mig bindeln när jag väl satt där, var det omöjligt att gissa sig till vart vi åkte, då det inte fanns något fönster. Jag märkte bara att vi så småningom lämnade Prags gator och for på någon av de större landsvägarna. Slutligen, efter en del svängar hit och dit, stannade vi med ett ryck. Jag hade ingen uppfattning av den tid som förflutit, men färden bör i varje fall ha varat över en timme.

På nytt fördes jag, sedan de vanliga försiktighetsåtgärderna vidtagits, in i en byggnad och sattes i en cell som tycktes ligga högst upp i ett fängelse. Det var ett verkligt palats, med järnsängar för sex personer ställda längs väggarna, medan toaletten faktiskt låg i en separat skrub.

Efter en eller ett par dagars förnäm isolering i denna rymliga omgivning fick jag en cell-kamrat. Det var en äldre kvinna som väntade på att ställas inför rätta, enligt vad hon talade om för mig, för något ”ekonomiskt” brott som var lika överkligt som mitt eget fall. Då hon hade arbetat inom utrikeshandeln talade hon flera språk, bland dem också engelska, som hon var glad att få öva sig i under samtalen med mig. Hon visade sig i stort sett vara ett angenämt sällskap under den månad vi tillbringade tillsammans. På något ofattbart sätt hade hon samlat ett litet förråd av ägodelar, trots den ständiga övervakning hon var utsatt för. Hennes skatter omfattade sådana förment dödliga vapen som några knappnålar och en synål. Av pappen i en kexkartong gjorde hon en miniatyrkortlek, varvid hon tryckte in tecknen med kanten på en gammal tandkrämstubb (vi hade som tur var ännu den gamla typen, gjord av blyfolie). Under hennes ledning producerade jag en lek till, och sedan satt vi timme efter timme och lade patiens. Övervakningen var en smula lindrigare här än i Ruzyň, och ingen störde oss. En

annan stor fördel var utrymmet. Vi kunde till och med göra försök att springa, och vi gymnastiserade med hjälp av de på högkant ställda sängarna.

Detta var i augusti, och när jag såg tillbaka på den tiden verkade den närmast som en sommaresemester. Men i slutet av månaden inträffade nya förändringar. Min kamrat kördes plötsligt bort, medan jag själv förflyttades till en liten dyster cell i bottenvåningen. Också vakterna blev andra, tydligen därför att personalen från Ruzyň hade flyttat och överlämnat mig, jämte några andra, i den ordinarie fängelsepersonalens vård. De människorna hade inte undergått säkerhetspolisens hårda träning, den i vars "vård" jag tidigare hade befunnit mig.

Det var på sitt sätt en välsignelse. Den tjänstgörande vakten brukade öppna cellen på morgonen med en vänlig hälsning och en honnör. Ibland gav han mig tändstickor, så att jag själv kunde tända min cigarrett, en gång till och med en pennkniv för att skala ett äpple. Till att börja med var jag fullständigt chockerad av en sådan djärvhets. Sedan, när det blev kallare, fick jag tillåtelse att bära min egen ylletroja som komplement till fängelsekläderna, och den lilla detaljen hemifrån var mig mycket kär. När jag sedan bad om böcker med mera allvarligt innehåll lät de mig själv välja ur bibliotekskatalogen. En gång frågade mig en vakt, om jag ville sända en hälsning till Prag, eftersom han skulle åka dit på permission. Som tur var för honom tackade jag nej. Jag misstänkte nu allt och alla.

Men i allt väsentligt var fängelsevistelsen lika hård här som i Ruzyň. Det betyder: tjugofyra timmar per dygn i cellen, någon enstaka gång avbrutna av nattlig motion på gården, för att undgå nyfikna blickar. Här förekom inte ens avbrotten med förhör, fastän min egen speciella utfrågare då och då brukade komma för att ta sig en titt på mig. Han var den ende jag kunde framföra någon anhållan till. Jag har ingen aning om vem som var chef för det här fängelset, eller om hans domsrett utsträckte sig till sådana ängsligt bevakade interner som jag. I varje fall såg jag honom aldrig, vilket inte hindrar att hans ögon kan ha befunnit sig bland dem som kikade in genom titthålet i min celldörr.

En sak jag bad min förhørsledare om, att få något att göra, resulterade i en uppsjö av fjädrar som skulle repas till dun för fyllning i madrasser. Denna typiska vinterkvällssyssla i de tjeckiska byarna, då kvinnorna samlas till en trevlig pratstund medan de arbetar, är alltid ett stökigt göra. Under fängelseförhållanden är den förvisso lika enformig som att sy postsäckar, och när man utför den på ett begränsat område, där man också måste äta och sova, och när dunet täpper till näsan och hamnar i ens hår, då är den en tvivelaktig välsignelse.

Tack vare fängelsepersonalens relativa slapphet bereddes jag en stor överraskning. Man hade fört ut mig i korridoren för att jag skulle få bada, och jag skulle just gå in i tvättrummet när två kvinnor kom ut därifrån. En av dem var, till min stora förvåning, min gamla vän Emily från Brno, hustru till en av Ottos närmaste vänner där. Vi hann bara se på varandra innan man skyndade bort med henne, men efteråt tyckte jag ibland att jag hörde hennes röst inne i en angränsande cell när dörrarna öppnades.

Slutligen, i mars 1952, fördes jag tillbaka till Prag. Den här gången åkte jag i en vanlig bil, i sällskap med min förhørsledare. Det var som en dröm att se människor gå på gatorna i de städer vi for igenom, se dem sköta sina dagliga sysslor som om världen vore fullständigt normal. Att se gräset, träden, himlen, allt det vanliga i livet, var både en glädje och en plåga, en närmast fysisk smärta, eftersom friheten att se varade så kort stund.

Efter en timme eller ett par befann jag mig åter i en cell i Ruzyň. Den här gången fördes jag till en ny, grundligt moderniserad byggnad, fruktansvärt rationell och hygienisk. Halmmadrasserna hade ersatts av plankor infällda i väggen. På kvällarna kom vakterna in och lade ner dem på golvet, och så bredde man ut filtarna på den papperstunna madrass som var fäst vid plankorna. I stället för de gamla fönstren med ingjutna metalltrådar, genom vilka man

åtminstone kunde följa solens gång när den lyste – Helen och jag åstadkom ett primitivt solur genom att räkna rutor – fanns det nu små öppningar högt uppe på väggen. Men mest av allt avskydde jag kanske de arbetsbesparande golven, därför att det hade varit ett sant nöje att skura de gamla trägolven, medan man nu bara dammtorkade med en våt trasa.

I övrigt hade ingenting förändrats, om inte så att säkerhetsåtgärderna var ännu strängare. Det förekom blixtingspektioner, då två eller tre man rusade in i cellen för att titta i varenda vrå, skaka filtarna, förmå en att ta av sig skorna och treva med händerna i ens hår. Ibland kom det kvinnor, och man måste då klä av sig naken. Eftersom man inte hade någon som helst kontakt med andra än vakter och förhørsledare, var de förmodligen misstänksamma mot sitt eget folk.

Det man främst fruktade var uppenbarligen självmord. Därav kom sig de fantastiska försiktighetsmått man vidtog för att beröva fångarna varje upptänkligt redskap eller instrument.

Jag underkastades inte längre förhör, men då och då brukade min gamle förhørsledare kalla mig till sig på ett ”besök”. Han gav mig då tillåtelse att skriva brev till min mor. Det var fullständigt meningslöst, erfor jag senare. Hon fick aldrig breven. Han var nu riktigt vänlig, han trakterade mig ibland med kaffe eller cigaretter, eller till och med frukt. Nu var det inte längre tal om mitt ”brott” eller om någon snart stundande rättegång. Det verkade som om jag hölls kvar till dess att min man ställdes inför rätta, och när det skulle bli hade jag ingen aning om.

Ibland fördes jag ut för att motionera. Det skedde numera på dagarna, därför att allt var bättre organiserat, med överdrivna försiktighetsåtgärder vidtagna så att två fångar aldrig skulle se varandra. Det var en kuslig känsla att veta, att jag när jag med bindel för ögonen leddes förbi någon i korridoren eller var på väg ut till gården kunde vara på några centimeters avstånd från en god vän, kanske till och med Otto.

Jag vågade inte fråga efter Helen, och jag tackade nej till min förhørsledares erbjudande om en ny cellkamrat. Jag var övertygad om att jag inte skulle kunna ha samma tur en gång till, och jag beslöt att envetet kämpa vidare tills någonting hände.

5

Den 5 oktober 1950 såg jag för sista gången min man. Jag har inga förstahandsupplysningar om hans tid i fängelset, och eftersom jag själv satt fängslad var jag inte närvarande vid rättegången mot honom. Jag kan bara lita till en del dokument som har publicerats och till de personers erfarenheter som, sedan de gått liknande öden till mötes, ändå har överlevt och kunnat berätta. Av det officiella protokollet från ”rättegången” får vi veta, att den åtalade Otto Šling länge vägrade att avlägga den ”bekännelse” av sin skuld som man krävde av honom. Men till slut gav han vika.

Den tjocka, bruna bok som bär titeln ”Rättegång mot ledningen av den statsfientliga sammansvärjningscentral, som Rudolf Slánský stått i spetsen för” verkar i dag som en mardröm, eller som en djävulsk version av ”Alices äventyr i underlandet”. Och mot slutet av denna befängda karikatyr på domstolsförhandlingar kan vi läsa att den åtalade uppmanades att hålla ett slutanförande. Otto sade: ”Jag har begått svåra brott mot folkets demokratiska styrelse, mot det kommunistiska partiet och mot det tjeckoslovakiska folket. Jag har varit en förrädisk fiende inom kommunistpartiet. Också sedan jag anhållits har jag förnekat min skuld, och det dröjde länge innan jag beslöt att vidgå hela omfattningen av mina brott. Jag insåg att detta att icke yppa sanningen om de amerikanska imperialisternas dödsbringande sätt att gå till angrepp mot folkets demokratiska Tjeckoslovakien skulle vara ytterligare ett brott. Jag är med rätta föremål för förakt, och jag förtjänar lagens strängaste straff.”

Dagen var den 27 november 1952 – mer än två år efter hans arrestering. Vad kan ha förmått honom att svika sina ideal på detta vidunderliga sätt, vilken skärseld kan ha fått honom att uppge ett så förtvivlat rop om förlåtelse? Och de tolv andra åtalade inför högsta domstolen i Prag fördömde inte mindre lidelsefullt sig själva som förrädare och brottslingar då de krävde ”rättvisa” domar. Kan de ha förutsett den fruktansvärda dom rätten skulle avkunna – elva dödsdomar, två dömda till livstids fängelse?

Hur ofta hade jag inte med Otto och med andra diskuterat gåtan rörande förkrigstidens rättegångar i Ryssland, när Lenins kamrater, revolutionens högt aktade ledare, Bucharin, Zinovjev, Radek och många andra hade erkänt sig skyldiga till de mest fruktansvärda brott mot det samhällssystem, åt vilket de hade vikt sina liv och som de hade hjälpt till att bygga upp. Och hur fantastiskt det än kan synas trodde vi att de var skyldiga, därför att vår beundran för det socialistiska Sovjetunionen upphävde våra tvivel. Och vi var inte ensamma. Ett inte så litet antal människor i det offentliga livet, med åsikter som låg kommunismen fjärran, förklarade sig övertygade om att rättegångarna var trovärdiga. Inte heller teorierna om be-kännelser under inflytande av droger tycks vara tillräckliga att lösa gåtan – sanningen om rättegångarna i Prag visar oss snarare att svaret inte utgörs av något så enkelt som droger.

Många, bland dem tidigare vänner och medarbetare, trodde att männen inför skranket var skyldiga. De gjorde det därför att de, som inte visste något om det som försiggick bakom kulisserna, tog allt som berättades för dem för gott och därför att de, med fullt förtroende för de makthavande, satte sin tro på och lojalitet mot partiet före den personliga lojaliteten. Hur svårt det än var att bryta vänskapens band var det ändå pinsammare att tro, att det straff som utmättes av domstolen var oförtjänt. För allmänheten, som visste föga eller intet om männen som stod inför rätta, som bara kände till dem som namn figurerande i pressen, fanns det inte någon anledning att betvivla att de kunde ha svikit sin sak. Och för dem som faktiskt tvivlade var det tryggare att behålla sina tankar för sig själva.

Det råder ingen brist på teorier som syftar till att lösa gåtorna rörande de politiska rättegångarna i socialistiska länder – från det lättvindiga argumentet att kommunism är detsamma som diktatur och att diktaturer måste uppträda så, till tanken att revolutionen alltid ”slukar sina barn” eller det modernare påståendet att allt berodde på ”den stalinistiska personkulten”.

Men när de teorierna ställs inför en bister verklighet, med verkliga människor av kött och blod som man inte uppfattade som vare sig offer eller bödlar, då räcker de inte till. Kan de teorierna förklara för mig varför min man, Otto Šling, fördes till galgen i den saks namn, som han hade vikt hela sitt liv åt? Kan de förklara varför han, när han hade ”bekänt” brott mot partiet, före sin avrättning ropade ”Länge leve Tjeckoslovakiens kommunistiska parti”, medan många som hade varit hans vänner och kamrater smädade honom i samma partis namn? Nej, vi måste få tillgång till fakta, hur pinsamma de än må vara, och när vi känner till fakta kan vi kanske sedan foga samman dem till ett mönster, som skall visa oss hur sanningen förvrängdes.

Helen hade år 1951 anförtrott mig, i ett ögonblick av förståelse, att hon trodde att det kanske var en sammansvärjning på gång i fråga om Jagodaaffären i Sovjetunionen. (Vi erinrade oss båda hur polischefen Jagoda hade förklarats skyldig till sammansvärjning i syfte att misskreditera partiet, genom att utsätta personer i ledningen för lögnkampanjer.) Hur skulle vi kunna veta att episoden med Jagoda endast var en länk i en kedja av inbördes strider inom Stalins allsmåttiga säkerhetstjänst? Vi hade ingen aning om att det i Sovjetunionen, som så välförtjänt hade förvärvat världens beundran för sin heroiska kamp mot den barbariska fascismen, som hade befriat Tjeckoslovakien från Hitlers ockupation, fanns gangsters vilkas metoder kan jämföras med dem som tillämpades i Hitlers Gestapo. För oss var Beria alltjämt namnet på en georgisk kommunist som hade skrivit en lysande redogörelse för Stalins roll i

den revolutionära rörelsen i Kaukasus före 1917 och som nu var den ärkeängel med lågande svärd som vaktade portarna i socialismens land. Att ryska rådgivare, eller ”lärare” som personalen i Ruzyn påstås ha kallat dem, bevakade varje steg våra förhållare tog och att de av Beria hade sänts för att sätta rättegången i scen, det var vid den tidpunkten okänt för oss.

I Ryssland kallades Beria kort tid efter Stalins död 1953, som vi nu vet, att redogöra för sina brott. Han förhördades inom lyckta dörrar och avrättades tillsammans med några av sina agenter, bland dem de ledande medlemmarna av ”rådgivargruppen” i Tjeckoslovakien 1951-52. Chrusjtjeps förbluffande avslöjanden om Stalin vid tjugonde partikongressen 1956, då Beria omnämndes såsom Stalins alter ego, förtydligade bilden avsevärt, även om den inte blev alldeles klar.

Ändå skulle det förflyta ytterligare åtta år innan det offentligt medgavs att någon mot staten riktad spionericentral aldrig hade existerat, att min man och de tillsammans med honom anklagade hade blivit mördade, oskyldiga till varje brott. Vad mera är, deras ”rättegång”, den stora propagandarättegången 1952, följdes av sju andra större rättegångar, samtliga efter Berias avrättning och utan hans ”rådgivares” hjälp eller närvaro. Men jag skall senare återvända till orsakerna till denna lång tid pågående tragedi i Tjeckoslovakien och till dröjsmålen med avslöjandet av brotten.

När man försöker reda ut den tilltrasslade härvan av händelser måste man gå tillbaka till år 1949, till de olycksbådande tecken som vi kommunister var blinda för vid den tiden och till händelser som jag fått vetskap om först senare. Världen befann sig i det kalla krigets grepp, båda sidorna drog sig från varandra bakom en mur av misstroende eller öppen fiendlighet, bröt de kulturella och ekonomiska förbindelserna och sökte pröva de svaga punkterna i varandras rustning. Militära utgifter sköt i höjden, spioneriet utomlands och säkerhetsåtgärderna i hemlandet förstärktes. Som vi vet led människor runt om i världen av detta olycksbringande slut på drömmen som hade inspirerat den antifascistiska kampen och efterkrigstidens strävan att bygga upp en ny internationell vänskap och förståelse. Men jag har här att göra med dess verkningar i den socialistiska världen.

Kominforms resolution av år 1949 krävde att det socialistiska lägret skulle avbryta sina förbindelser med de kapitalistiska länderna och samlas i en enad front mot försöken att driva in kilar mellan de nya folkdemokratierna och Sovjetunionen. Vi var givetvis medvetna om att sådana försök faktiskt utgjorde ett inslag i det kalla krigets taktik, jämsides med handels-spärrarna och andra av dess vapen. Men, om jag får tala åtminstone för de kretsar i vilka jag vid den tiden vistades och arbetade, hyste vi full tillförsikt om att den nya samhällsordning vi hade föresatt oss att bygga upp skulle visa sig vara immun mot alla sådana taktiska finter, genom själva det stöd den vann i landet. Då vi var övertygade om att våra vänner i väster, dem vi hade delat viljan att besegra fascismen med, önskade oss lycka och framgång, även om de inte nödvändigtvis höll med oss på alla punkter, föll det oss aldrig in att skära dem samtliga över en kam som ”imperialistiska fiender”.

Men den då förhärskande atmosfären var sådan, att vi blint godtog Kominforms deklARATION att imperialistiska spioncentraler kunde påträffas i varje socialistiskt land och i deras kommunistiska partier, att Jugoslavien var en drivbänk för imperialistisk underminerings-verksamhet, att Tito och de andra ledarna i det landet faktiskt var spioner och förrädare.

I dag verkar allt detta fantastiskt, men man bör inte glömma ett annat av de tecken vi var blinda för. Det var Stalins teori, den som alla kommunister anslöt sig till, att striden mellan samhällsklasserna med nödvändighet måste bli intensivare efter den socialistiska revolutionens seger. Och det kalla krigets utbrott tycktes ju göra den tanken fullt riktig. Därför var vi beredda att tro, som det sades oss, att den yttre fienden skulle breda ut sitt nät i de öst-europeiska länderna. Och ett faktum var att det under dessa socialismens första år i

Tjeckoslovakien hade förekommit sabotage, samhällsomstörtande verksamhet och till och med mord i syfte att underminera den nya ordningen. Vaksamhet och än större vaksamhet hade blivit parollen.

Vad vi inte visste var att Beria och hans vakthundar, med vaksamhetsteorin som täckmantel, nu överflyttade sina erfarenheter från Sovjet på trettioalet och fyrtioalet till att gälla de nya socialistiska länderna, att de uppfann fiender, huvudsakligen inom de kommunistiska partierna och i första hand på toppnivå. Om teorin skulle vara hållbar, kunde Tjeckoslovakien inte ha undgått att smittas. Och därför sattes det maskineri i gång som skulle uppspara den förmente fienden.

Fienden skulle, enligt Kominform, sökas både bland de människor som hade förbindelser av något slag med Jugoslavien och som dolde sig i den så kallade borgerliga nationalismens förklädnad. I själva verket misstänkliggjorde detta var och en som hade haft kontakt med länderna i väster, och allra helst ”londonborna” (de som hade sökt sin tillflykt till England under kriget) och medlemmarna av Internationella brigaden. Senare kastades nätet längre ut av de vaksamma vakthundarna och fångade in också en del personer som hade överlevt i de nazistiska koncentrationslägren, och medlemmar av krigtidens motståndsrörelse.

Den första akten av Tjeckoslovariens politiska rättegångars drama inleddes i november 1949, när några icke-kommunistiska politiska ledare och några så kallade trotskister arresterades. I de svåra efterverkningarna av händelserna 1948 var vi fullt villiga att tro, att den politiska oppositionen kunde anta samhällsomstörtande former, och det är möjligt att en del av de åtalade faktiskt hade kränkt lagen. Men det som borde ha oroat oss var det sätt, varpå de båda första rättegångarna, som hölls 1950, genomfördes, och likaså domarnas stränghet.

I allt väsentligt var nämligen de metoder som tillämpades desamma som användes vid 1952 års rättegång, men då med större smidighet. Vid det första tillfället var huvudpersonen Milada Horáková, en framstående kvinnlig politiker som tillsammans med tre andra åtalade dömdes till döden för förräderi. Den andra gruppen fick beteckningen ”Vatikanens agenter i Tjeckoslovakien”, och dess medlemmar dömdes till långa fängelsestraff. Vilka de verkliga förhållandena än var, är det upprörande att de som stod inför rätta hade dömts på förhand – i en hätsk presskampanj. Dessutom vet vi nu att förhandlingarna i rätten hade gjorts upp i förväg, på ett sätt som jag skall beskriva i detalj när jag talar om Ottos rättegång. Visserligen uppfattade vi också då vissa falska tonfall, utan att förstå vad som låg bakom. Det var det onaturliga sätt varpå de kyrkliga dignitärerna uttryckte sig när de vittnade inför rätta. Men på nytt underlät vi att tillskriva detta märkliga förhållande någon speciell betydelse.

Men det här var bara en försöksomgång, ett preludium till den egentliga jakten på den fiende som lurade mitt ibland oss. Under tiden hade det inträffat en del underliga händelser, som vi inte visste något om. Jag hade exempelvis ingen aning om att en tjeckisk kommunist i målet mot den ungerske kommunisten Lazlo Rajk hade tvingats, under tortyr, att ”bekänna” att han var spion och att lämna ut en förteckning på omkring sextio personer, de flesta av dem aktiva bland de tjeckoslovakiska emigranterna i väster under kriget, till vilka han enligt uppgift hade överlämnat sina rapporter. Den ungerske partiledaren Rákosi krävde då att Tjeckoslovakien skulle fortsätta att gripa sådana misstänkta figurer. De informationer som nu står oss till buds avslöjar att Rákosi i september 1949 gick så långt som till att skriva ett brev till president Gottwald, där han betecknade bland andra Otto, min förutvarande kollega från den tjeckoslovakisk-brittiska vänskapsklubben Eugen Löbl och förutvarande redaktören för ”Unga Tjeckoslovariens” tidning Vilém Nový, som den amerikanska imperialismens agenter. Till en början vägrade Gottwald att godta sådana beskyllningar mot män han hyste fullt förtroende för, men han tillsatte ändå en kommission som skulle undersöka de obevisade påståendena.

Allmänheten, som var ovetande om dessa schackdrag bakom kulisserna, upprördes av nyheten om de mycket omskrivna rättegångarna i angränsande socialistiska länder – Rajk i Ungern, Kostov i Bulgarien – som ägde rum mot slutet av detta händelserika år. De ökade spänningen i den redan synnerligen laddade atmosfären, gjorde folk beredda att tro att det, precis som under kriget, fanns spioner överallt. De spelade otvivelaktigt sin roll i utformningen av nästa akt i den tjeckoslovakiska tragedin.

Påtryckningar från Ungern och från Polen, där Gomulka hade uteslutits från den kommunistiska centralkommittén, drev tjeckoslovakerna till att begära hjälp av Sovjetunionen när det gällde att uppspara de länkar i ”den internationella sammansvärjningen”, som enligt vad det påstods måste finnas också i deras land. Denna anhållan framfördes i oktober 1949, och de första av Berias män anlände, som ”rådgivare” åt de tjeckiska säkerhetspoliserna.

Enligt vittnesmål år 1955 av major B. D., mannen som skötte det vidunderliga maskineriet i Ruzyň när Otto och jag arresterades, var han redan 1949 ivrigt sysselsatt med att följa de spår man antog leda från Rajk i Ungern till Tjeckoslovakien. Människor kallades till förhör, arresterades, man sökte efter bitar som passade in i sammansvärjningsmönstret.

Ett namn, Field, figurerade flitigt under dessa förhör och skulle förekomma än oftare under rättegången 1952. Trots att det namnets bärare var fullkomligt oskyldiga, skulle det bli ett synnerligen olycksbådande namn i hela socialistvärlden på femtiotalet.

Två bröder, Hermann och Noel Field, hade arbetat inom flyktingkommittéerna i Polen efter Münchenkrisen, hjälpt till att rädda människor undan Hitlers terror. Efter Hitlers nederlag sysslade de med biståndsarbete i Centraleuropa. Underrättelseväsendet i de socialistiska länderna beslöt nu, eggade därtill av Berias folk, att de båda bröderna var något slags superagenter för Förenta staternas imperialism. Båda anhölls, en i Ungern, den andre i Polen. (De har för länge sedan frigivits och förklarats oskyldiga till allt de anklagats för.)

Eftersom Noel Field tilldelades en roll i rättegången mot Rajk, gav hans kontakter i andra socialistiska länder välkomna ledtrådar i jakten på en internationell sammansvärjning. Alla som hade haft förbindelser med bröderna före eller efter kriget blev nu misstänkta. Under tiden efter Münchenkrisen hade ett tämligen stort antal tjeckoslovakiska kommunister samarbetat med den ene eller den andre av bröderna Field, vilkas sunda antifascistiska åsikter kom dem att verkligen inse vad som måste göras för att rädda de mest utsatta människorna, och samarbetet hade fortsatt i London. Detta försåg nu Berias blodhundar med ett alldeles färskt spår, som ledde till själva hjärtat av det kommunistiska partiet i Tjeckoslovakien. Som jag redan nämnt ägde de första två mera remarkabla arresteringarna av kommunister rum i september. Offren var våra vänner Vilém Nový och Eugen Löbl. Båda hade nämnts i Rákosis brev, och båda hade satts i samband med bröderna Field.

När Otto arresterades ett år senare tycks konturerna till en sammansvärjning ha tagit form, och Tjeckoslovakien kunde inte längre beskyllas för någon eftersläpning när det gällde att förinta arbetarklassens fiender.

Detta ser ut att ha varit händelseföljden som ledde fram till den kväll i oktober, när Otto och jag hamnade i fångstnätet, det som redan utgjorde ett kraftigt och välsmort maskineri, som inte ens landets ledande män kunde trotsa utan kännbara efterräkningar. Givetvis finns det alltfjämt många detaljer som bör komplettera bilden. Jag skriver detta sommaren 1968, när den anonymitetens slöja som döljer namnen på alla de skyldiga har dragits en smula åt sidan. Men den har inte slitits undan helt. Några har dock redan identifierats, och det tjeckoslovakiska kommunistpartiet har under sin nya ledning gått igenom arkiven, för att kunna berätta hela sanningen. En undersökningskommission har under tiden lagt huvudansvaret på en klick toppfigurer inom den tidens kommunistiska parti, på en rad ministrar och högre befattnings-

havare inom säkerhetstjänsten, en speciell grupp säkerhetspersonal, där vår vän major B. D. i Ruzyň figurerar, samt på medlemmar av den domarkår som tjänstgjorde vid rättegångarna. Inom denna relativt begränsade krets byggdes hela lögnkomplexet upp.

Utan att i min förblindelse fatta det vid den tidpunkten fick jag själv förmånen att i första hand lära känna åtminstone grundragen i den teknik som tillämpades. I skildringen av hur jag förhördades har jag berättat hur jag – utan att några som helst anklagelser riktades mot mig – uppmanades att redogöra för hela mitt livs historia, hur så småningom fullständigt normala händelser gavs en ny och förvrängd tolkning.

Så till exempel förvandlades ett besök av en engelsk vänsterman, som var angelägen att få veta något om det nya folkets demokrati, till en allvarlig spionaffär. De skildringar av livet i Brno som jag gav i Pragradians engelskspråkiga sändningar och artiklar jag hade sänt till den berömda radikala tidningen "Reynolds News" (nu tyvärr avsomnad) betecknades som förklädda rapporter till den brittiska underrättelsetjänsten. Allt man gjort vanställdes som i en skrattspegel, ens ideal förvandlades till stoft och aska, man smutsade ner dem och spottade på dem.

Kort sagt, där det inte fanns några bevis måste man hitta på sådana, och man gjorde det. Lektioner i den tekniken gavs av Berias agenter, de ryska "rådgivare" som var verksamma inom varje avdelning av säkerhetstjänsten, som tillhörde ministerns stab och som fanns i Ruzyň. Namnen på en del av dem är kända, till exempel Likhatjev, Makarov. Andra uppträdde under antagna namn eller enbart med sina förnamn. De ledande inom gruppen, vilkas vittnesmål skulle ha varit av största värde i dag, sköts tillsammans med Beria. Dagligen lämnades till rådgivarna detaljerade rapporter om de mest betydande fall som var föremål för undersökning. De bestämde vilka metoder som skulle tillämpas när offren visade sig vara motspänstiga och "icke samarbetsvilliga".

Enligt major B. D. var det vanliga tillvägagångssättet, att när en förhørsledare hade "bearbetat" den anklagade antecknade han allt som förevarit, och om fallet var principiellt betydelsefullt översattes dokumenten till ryska, för "rådgivarnas" räkning. Sedan de hade "redigerat" dem så att de passade deras syften översattes materialet tillbaka till tjeckiska och förelades så offret för underskrift. Man behövde dessa "bekännelser" för att lugna den omätliga misstänksamheten hos den ofelbare mannen i Kreml, han som enligt vad Chrusjtjev har försäkrat oss inte litade på någon människa. Och de agenter som hade sänts till Prag visste endast alltför väl att det gällde antingen deras liv eller de hjälplösa offers som nu torterades av dem.

Den hemska skildringen av det som föregick undertecknandets ögonblick har lämnats av några som genomlidit det och av sådana kunniga utövare av metoderna som major B. D. När den blivande "brottslingen" vägrade att bekräfta de lögner som förelades honom anklagades han såsom "oförsonlig fiende", som inte var villig att hjälpa till att avslöja de skadedjur vilka försökte underminera socialismens sak. Inkvisitorerna tog itu med att tvinga fram en "bekännelse", och eftersom de av erfarenhet visste att människor reagerar på olika sätt, valde de ur sin vapenarsenal sådana som de trodde skulle vara de effektivaste i varje enskilt fall.

Det gemensamma för oss alla som var snärjda i Ruzyňns maskineri var den omänskliga vardagslivsregimen, sådan jag beskrivit den, som gick ut på att beröva oss vår identitet och förvrida vår syn. Så var det systemet med "eftergifter". Hellen hade lärt mig elementa på det området, men ingen av oss kände riktigt till hur långt man kunde gå i det avseendet. Eugen Löbl upplevde det däremot i hela dess utsträckning. Han berättar hur han sexton timmar om dygnet måste stå eller gå, trava fram och tillbaka i sin cell, hur han inte fick sätta sig ens under förhören eller måltiderna, hur han ibland måste stå med ansiktet mot väggen. Och detta pågick vecka efter vecka. När han på natten lade sig fick han våldsamma smärtor i benen, på grund

av de plötsliga tryckförändringarna. Hans fötter svullnade och värkte, det var en plåga att bara snudda vid dem, och ändå beviljades inget uppskov. Till och med sömnen berövade man honom. De korta sex timmarna avbröts av dunkningar på dörren var tionde minut, då han måste stiga upp och avge rapport.

Svält var ytterligare ett vapen i denna raffinerade tortyr. Förhören var en nattmara, med det grövsta språk, utstuderade förolämpningar och monotont upprepade frågor. Man var särskilt förtjust i förhör som varade hela natten, eftersom erfarenheten sade plågoandarna att det var då offrens motståndskraft var minst. Långa timmar av dödande enformiga frågor brukade åtföljas av en omgång ”på hyllan”, då vederbörande hölls inspärrad i ensam cell, då han under flera dagar fick gå på sina svullna fötter och begrunda sin situation.

Det var dagar och nätter av fullständig isolering från yttrevärlden, sådan man kände till den, av fullständig hjälplöshet i medvetandet om att man var oskyldig och, värst av allt, med full vetskap om att anhängandet, de monstruösa anklagelserna, den raffinerade tortyren och de mest fruktansvärda psykiska och fysiska smärtor, att allt detta ohyggliga tillfogades en i ens egenskap av kommunist, av andra som stolt kallade sig kommunister. Det var som om ens egen kommunism från den ena dagen till den andra plötsligt hade förvandlats till en vildsint form av fascism.

Jag känner själv till den förvirring och förtvivlan som griper en när man inte ser sin motståndares ansikte. Jag kommer ihåg att Helen och jag brukade säga till varandra, att om nazisterna behandlade oss så här skulle det vara lättare att uthärda, därför att man då skulle kämpa mot en fiende man kände till. Men detta var vårt eget folk! Och vi brukade säga till varandra att något i sanning fruktansvärt måste ha hänt.

Med fulländad skicklighet brukade förhørsledarna göra en sammanfattning. De visste så väl vilka som efter en behandling av det här slaget skulle reagera på trycket ”enligt partilinjen”, vilket innebar att man kunde vädja till deras lojalitet, säga att de hjälpte partiet genom att bekänna och avslöja den imperialistiska sammansvärjningen, och vilka som krävde de hårdare former av tortyr man alltid hade att tillgå som sista utväg.

Hur man än i första hand gick till attack kom vändpunkten efter veckor eller månader. Den kom när offret, själsligen eller kroppsligen utmattat, blott och bart längtade efter frihet – det vill säga frihet i fångelsestets förvanskade bemärkelse, frihet att få tillåtelse att sätta sig, att äta också den smaklösa fångelsekosten, att få slut på den fasaväckande själskonflikten.

Det fanns för all del några stoiker som aldrig bröt samman, som ända till slutet vägrade att bekänna. De kunde inte användas som aktörer i den stora föreställningen, men de som skulle spela huvudrollerna i rättegången mot ”Slánský, Šling och deras anhang” var så betydelsefulla, att deras motstånd måste brytas ner till varje pris. Den enda utvägen var självmord. Många försökte, men ingen av stjärnskådespelarna kunde tillåtas få chansen att lyckas.

Inte så att ögonblicket för ”bekännelsen” nödvändigtvis måste komma plötsligt eller vara oåterkalleligt. Av egen, oändligt mycket ringare erfarenhet vet jag att det fanns dagar då man, överväldigad av det meningslösa i allt motstånd, kunde ge vika på en punkt, för att dagen därpå ta tillbaka, spjärna emot och vägra att gå vidare. Men när man väl hade givit efter en tum släpades man obevekligt in i den malande maskinens käftar.

Kort sagt, ”bekännelser” framtvingades med hjälp av ett synnerligen effektivt hjärntvättssystem. I det var den fysiska tortyren bara ett av medlen att försätta offret i ett tillstånd, där hans personlighet kunde ”raderas ut”, så att han blev till ett vax i händerna på sin mästertliga förhørsledare. Människorna som satte det hela i scen visste att de hade att göra med mycket

intelligenta, högt utbildade personer, folk med stor personlig motståndskraft som inte kunde brytas ner enbart med fysisk terror.

Om ”bekännelserna” inte skulle tas tillbaka i domstolen, måste man tillämpa mera raffinerade metoder, sådana som helt utnyttjade offrets tro att han och hans förhørsledare delade hängivenheten för en gemensam sak, för kommunismen. De psykologer som studerar systemets exakta verkan kommer utan tvivel att kunna berätta mera för oss. Men av de vittnesbörd som redan föreligger står det fullt klart att det kom ett element av ”identifiering” från offrets sida med förhørsledaren när man väl hade nått sammanbrottet. I vissa fall tycks också droger ha tillgripits, för att göra hjärntvätten mera effektiv.

Flera år senare skrev Eugen Löbl, i en redogörelse för den punkt utan återvändo han själv nådde fram till, att han råkade i ett tillstånd då han inte ångrade eller skämdes för att han ljög, ett tillstånd han endast med svårighet kan beskriva: ”Jag hade helt enkelt förlorat känslan av mänsklig värdighet ... Jag var mer eller mindre en normal mänsklig varelse – men jag var inte längre en människa.”

Otto måste ha gått igenom allt detta – och mer ändå. Enligt det vittnesmål som avgavs av chefen för förhørspersonalen i Ruzyň kämpade han tappert, vägrade att erkänna några ”brott”. De mest drastiska metoder tillgreps för att bryta ner hans motstånd, hård fysisk och psykisk tortyr.

Till slut måste också han ha hamnat i det tillstånd av apati, då han kunde användas som redskap i händerna på dem som tillverkade dessa fantastiska lögner

6

Sådana var de metoder som tillämpades i det där dystra huset, i en dal fjärran från allfarvägen. Det låg vederbörligen utom synhåll för allmänheten, men ändå nära Prags flygfält och nära vardagens liv i staden, där människor som inte misstänkte någonting skötte sina dagliga sysslor, helt ovetande om de avgrunder av mänskligt elände som fanns på så nära håll.

En morgon lämnade vakten mitt fönster öppet nertill. Det var i den gamla byggnaden. I tillbyggnaden, som blev färdig under min vistelse där och dit jag överfördes i början av år 1952, fanns det små fönster högre upp, utom räckhåll. Nu såg jag barn på väg till skolan. Chocken att se denna högsta vardagliga företeelse och tanken på mina egna barn kan väl endast den fatta, helt och fullt, som haft oturen att genomlida en period i ett totalitärt fängelse.

Jag var undanskuffad i denna överkliga värld, och jag visste praktiskt taget ingenting om det som hände, inte ens om det som försiggick inom murarna. Nyheter utifrån var det aldrig tal om. Jag hade bara skrapat ihop det fåtal upplysningar Helen kunnat ge mig om vad som skett under månaderna mellan mitt anhållande i oktober 1950 och hennes eget på våren 1951. Hon berättade en del om den hatkampanj som piskades fram efter Ottos arrestering. En särskild term, ”slingism”, hade skapats för att beteckna de samhällsomstörtande arbetsmetoder som han, enligt vad som påstods, hade spritt i hela partiet. Folk trodde på fullt allvar, och det gjorde Helen också, att fienden satt förskansad i den högsta ledningen. Hon kunde rapportera att en ny arresteringsvåg hade satt in 1951 och att det snart, som jag senare skulle få bekräftat, skulle finnas mer än femtio ledande kommunister i fängelserna. Helen trodde att hon, och förmodligen också andra, hade fallit offer för det splitter som alltid uppstår när man hugger ved – det var ett populärt uttryckssätt på den tiden. Hon var allvarligt bekymrad över de utbrott av antisemitism som var ytterligt motbjudande och obegripliga för henne såsom kommunist, när de härrörde från kommunistiska kamrater.

Mot årets slut, när jag satt i fängelse i Mladá Boleslav, trängde en intressant nyhet genom hemlighetsmuren kring mig. Tidningar var naturligtvis strängt förbjudna, och man såg ytterst

noga till att inte ens bitar av sådana skulle falla i ens händer. Men en dag kom min cellkamrat, en kvinna som jag blott hade blivit formellt bekant med, trots att vi dag ut och dag in vistades i detta begränsade utrymme på några få kvadratmeter, tillbaka från ett förhör tillsammans med en man tillhörande personalen som bar några citroner i en bit tidningspapper. Och ”av en slump” fanns det på det papperet en notis som fördömde Rudolf Slánský, partiets förutvarande förstesekreterare som ”förrädare och spion”. Det var antagligen ett försök att pröva min reaktion på en förbluffande vändning i kampanjplanen att avslöja en större sammansvärjning.

Min reaktion blev fullständig förvirring. Under de månader då jag underkastades ständiga förhör hade man målat upp för mig en kuslig bild av Otto såsom ledare för en utstuderad plan mot partiet och dess förstesekreterare Rudolf Slánský. Det påstods att konspiratörerna ville fördriva honom från hans post. Jag hade inte kunnat svara mycket på frågorna rörande honom, eftersom jag bara hade träffat honom en eller ett par gånger. Där stod saken, och jag kunde ju inte veta att det den här gången var Slánský som skulle spela bovens roll, när förhørsledarna på sommaren 1951 förlorade allt intresse för mig och transporterade mig bort från Prag och man skrev ett nytt manuskript till den stora föreställningen.

I dag, när mödosamt arbete i arkiven och intervjuer med några av huvudaktörerna i tragedin sätter historikerna i stånd att gradvis lägga fram för oss den sanna berättelsen om vad som hände vid den tiden, är något av det mest upprörande, enligt min mening, den cynism varmed de som hittade på ”sammansvärjningen” gick till väga. De utgick från förutsättningen att man måste skaffa fram fiender, och så arresterade man först enskilda individer.

När Otto hade anhållits utvecklades tanken på en samhällsomstörtande grupp, och det nödvändiga människomaterialet anskaffades under den nya arresteringsvågen i början av år 1951. Men inte ens när förhørsledarna hade över femtio ledande kommunister till sitt förfogande var de belåtna. Trots de fruktansvärda påtryckningar offren utsattes för lyckades man inte skaffa fram tillräckligt många falska vittnesmål i ett rättsfall som kunde visas upp för omvärlden. Inte ens dessa mästare i konsten att fabricera lögn lyckades härmed. Otto, som alltjämt var utsedd att spela huvudrollen, tog flera gånger tillbaka sina ”bekännelser”, och när hans motstånd äntligen hade brutits ner verkade hans vittnesmål inte tillräckligt ”pålitligt”.

Därför fortsatte jakten på konspirationens ledare. Hitintills har man inte fått något definitivt svar på frågan varför ingen av dem ansågs lämplig, när det fanns så många framstående offer att välja bland. Men vad skälet härtill än var fick säkerhetspoliserna för sig att mannen de sökte måste vara någon ”högre upp”. Och vad mera är, Berias agenter hävdade hela tiden att centrum i den internationella sammansvärjning som antogs vara verksam i alla socialistiska länder måste ligga i Tjeckoslovakien. I så fall behövde man en verklig stjärnskådespelare för att besätta den rollen.

Med tiden undergick också den ”ideologiska grundvalen” för den fingerade sammansvärjningen en revision. Ursprungligen framfördes, i enlighet med Kominforms resolution, ”titoismen” och den ”borgerliga nationalismen” som huvudanledningarna till fientliga handlingar. De etiketterna sattes på en mängd synder, och folk av mångahanda slag kunde hemfalla åt de sjukdomarna. Men som jag sagt föll misstankarna huvudsakligen på ”londonbor” och medlemmar av Internationella brigaden, medan en del kommunistledare i Slovakien utgjorde en särskild grupp, under rubriken borgerlig nationalism. (Kampanjen mot slovakerna inleddes 1949, innan Otto arresterades, och deras ”representant” under rättegången 1952 var förutvarande utrikesministern Vlado Clementis, som anhölls i januari 1951.)

När jag underkastades förhör, från oktober 1950 till sommaren 1951, låg tyngdpunkten helt på Ottos roll som fiende inom partiet. Han anklagades för att samarbeta med den brittiska och amerikanska underrättelsetjänsten i syfte att störta Klement Gottwald, Rudolf Slánský och

andra ledare, för att bryta alliansen med Sovjetunionen och föra landet tillbaka in i kapitalismen. Men till min förvåning erfor jag, när jag läste rättegångsreferatet efter mitt frigivande, att Otto också betecknades inte bara såsom sionist, att han inte enbart bekant sig vara en borgerlig nationalist, utan också en judisk borgerlig nationalist samt sagt att han som skolpojke hade gått med i en sionistisk ungdomsorganisation i Teplice.

Eftersom Otto och jag i gamla tider, då vi hade penetrerat alla möjliga politiska frågor, också hade talat om det sionistiska programmet, visste jag att han alltid hade sett socialismen, inte sionismen, som den slutgiltiga lösningen på det judiska folkets problem. Givetvis hade vi under efterkrigsåren välkomnat det stöd som Sovjetunionen i Förenta nationerna skänkt grundandet av staten Israel, som ett hem för den del av det judiska folket som undgått döden i Hitlers gaskammare. När den nya staten kämpade för sin existens hade Tjeckoslovakien gått i spetsen för de socialistiska länder som gav den materiellt bistånd. Sionistiska organisationer, särskilt då de som ivrade för vänskap mellan Israel och den socialistiska världen, hade till och med rönt officiell uppskattning vid denna tid.

Hur kom det sig då att sionismen hade fogats till den underliga uppsättning fientliga ”ismer” som räknades upp bland anklagelserna vid rättegången i Prag, där de åtalade beskylldes för att vara ”trotskistiska-titoistiska, sionistiska, borgerligt nationalistiska förrädare och det tjeckoslovakiska folkets fiender”? Och hur kunde de kraftiga antisemitiska övertonerna göra sig hörda under domstolsförhandlingarna, i presskampanjen kring rättegången och sedan också, oundvikligen, i den allmänna opinionen, där de än i dag har lämnat otrevliga spår?

Det står inte i min makt att lämna något fullgott svar på de frågorna. Jag var helt isolerad när växlingen från borgerlig nationalism till sionism såsom främsta måltavla ägde rum. Jag saknade till och med förhörens uppochnervända värld när det gällde att komma underfund med vad som hänt. Vi får överlåta till historikerna att förklara, huruvida en avgörande faktor var – vilket förefaller mycket sannolikt – förändringen av den politiska situationen i Mellersta Östern, med Israel lutande åt USA och de socialistiska länderna alltmera inriktande sin uppmärksamhet på arabländerna.

Vare därmed hur som helst, arkiven har redan förkunnat för oss att de första skuggorna av misstankar föll på namnet Rudolf Slánský, samtidigt som en judisk borgerlig nationalism framträdde som en fientlig ideologi och inspirationskälla till konspiratörernas dåd. Med makalös cynism begärde förhørsledarna nu, sedan de hade pinat sina offer till att bekänna hur de hade konspirerat mot Slánský, att de skulle vittna om sina förrådiska förbindelser med honom, i hans planer på att krossa den nya socialistiska staten. Det faktum att Slánský inte hade vistats i väster under kriget, utan i Moskva, och att han inte passade in i de andra kategorierna av potentiella fiender, betydde nu ingenting, eftersom han tryggt kunde rubriceras som sionist.

Fastän Klement Gottwald och andra partiledare till en början visade en fullt begriplig motvilja att godta så grava beskyllningar mot förstesekreteraren och då faktiskt Stalin själv ansåg bevismaterialet vara otillräckligt, ägnade Berias män all sin skicklighet åt att skaffa fram anklagelsematerial som kunde stödja deras stora upptäckt. Deras bemödanden kröntes med framgång, och Stalin satte in hela sin auktoritet på att vifta bort de invändningar man kom med i Prag.

Till slut hade man hittat den idealiske ledaren för ”spioncentralen” – det återstod nu att besätta de övriga rollerna i huvudrättegångens skådespel, att skriva dramat, repetera det och sätta det i scen. När jag fördes tillbaka till Ruzyň i mars 1952 lät mig min förhørsledare förstå att min man snart skulle ställas inför rätta. (Givetvis avslöjade man inga detaljer för mig.) Ändå skulle nio långa månader långsamt släpa sig fram innan ridån gick upp för det omsorgsfullt inövade dramat. Förberedelserna hade tydligen tagit längre tid än beräknat.

Slutfasen i det långvariga förberedelsearbetet har skildrats av många som deltog. Eftersom jag själv, efter två år och fyra månaders fängelsevistelse, aldrig ställdes inför rätta, kan jag inte lämna någon fullständig förstahandsredogörelse. I alla fall fick jag en skymt, utan att riktigt fatta det vid den tidpunkten, av de första åtgärderna som vidtogs i framförandet av detta väl genomtänkta och grandiosa skådespel.

Det var när min förhørsledare, sedan han i månader hade lämnat kvar packen med ”vittnesmål” i mitt fall på hyllan, började skriva ner det som föregavs vara mitt eget ”bevismaterial”. Jag måste lära mig det utantill, talade han om för mig, så att jag blev i stånd att upprepa det i domstolen. Jag måste tillstå att avsikten aldrig riktigt gick upp för mig, då jag hade några vaga tankar om att tjeckiskan inte var mitt modersmål och att detta var ett sätt att övervinna den svårigheten.

Men nu blev det ju så att man övergav hela saken, och jag blev aldrig beordrad att framträda. Ändå var det faktiskt så här rättegången, som en invecklad teaterföreställning, med stor möda förbereddes, repeterades och slutligen spelades upp. Hela förhandlingen inför rätta skrevs upp i form av frågor och svar – frågor som skulle framställas av åklagaren och domarna, svar som skulle lämnas av den åtalade. Vi har major B. D:s ord på att var och en av de åtalades vittnesmål, sedan de på det här sättet hade nedtecknats, överlämnades till Berias män som redigerade ut dem, varefter det färdiga manuskriptet på nytt översattes till tjeckiska och förelades sin förmenta författare för underskrift. Varje vägran att underteckna medförde förnyad ”behandling”, för att framtvinga underkastelse. Dessa lögnaktigt hopkomna vittnesmål lades så fram för ett fåtal personer i partiledningen. Uppenbarligen godtog de dem i befintligt skick.

Så följde den mest skamlöst cyniska delen av hela detta bisarra, bysantinska spektakel – memorerandet av rollen. Förhørsledarna åtog sig nu att spela privatlärare, de lotsade omsorgsfullt sina skyddslingar genom alla uttalanden, läste frågorna högt och lyssnade när svaren lästes upp, tills vartenda ord var precis som det skulle vara. ”Regissören”, den bålde major B. D.:s närmaste man, brukade delta i repetitionerna för att kontrollera spelets kvalitet. Den mannen, som jag hade den tvivelaktiga äran att stifta bekantskap med när han i sällskap med major B. D. hade kommit för att överlämna Ottos ”bekännelsebrev” till mig, påstods av fångar som hade långvarigare förbindelser med honom än jag vara utrustad med det skarpaste förståndet bland personalen i Ruzyň.

Han hette Kohoutek – jag kan namnge honom utan samvetsbetänkligheter, eftersom han nu är död. Så vitt jag vet var han den ende bland säkerhetstjänstens vakthundar, de som skötte renhållningen inom socialismen sådan deras herrar tolkade den, som var en verklig yrkesman. Han hade nämligen tjänstgjort i polisen före kriget. Och inte som vanlig patrullerande polisman, utan i den avdelning som då tryggade republikens fortbestånd mot kommunisterna! Tydligt kom honom hans erfarenheter väl till pass när han skulle ta itu med de kommunisterna som nu hade oturen att fastna i hans garn.

Medan de åtalade lärde sig sina roller utantill, innan de skulle uppträda inför rätta, underkastades de på nytt kraftiga psykologiska påtryckningar. Än en gång inskräptes det hos dem att de skulle stödja partiet genom att avlägga dessa ”bekännelser”. Kvällen före den stora dagen besökte minister Bacílek de där männen, hans forna kamrater, för att personligen vädja till deras partiloyalitet och för att betona att deras uppträdande inför domstolen skulle utgöra ett mått på deras skuld.

Man såg också noga till att få de uppträdande i fin fysisk form när de skulle framträda offentligt. De fick nu särskild mat, daglig motion, läkarvård för att utplåna åtminstone de yttre tecknen på de föregående månadernas kroppsliga och själsliga tortyr. Men de åtgärderna gav inte lyckligt resultat i samtliga fall. Så till exempel har personer som var närvarande i domstolen talat om för mig att Otto, som tidigare var ganska fyllig, nu hade blivit oerhört

mager. Detta ledde till ett olyckligt stopp i de minutiöst repeterade förhandlingarna. Fångarna på de anklagades bänk var iförda de kläder de hade burit när de anhölls, och vid ett tillfälle när Otto läste upp sin utantilläxa gled hans byxor ner. De var nu alldeles för vida. De ängsliga regissörerna, som under de sju dagar rättegången pågick ständigt fruktade att något skulle gå på tok, misstänkte att han avsiktligt förlöjligade domstolen.

Andra detaljer rörande förberedelserna inför rättegången har avslöjats av några jurister som tjänstgjorde. Så exempelvis konstaterade riksåklagaren Josef Urválek, en man vars namn i Tjeckoslovakien uppfattas som symbolen för den parodi på rättvisa han medverkade till och understödde, i en tidningsintervju 1968 att åklagarna och domarna strax före förhandlingarnas början fick läsa de åtalades upptecknade vittnesmål.

Anklagelserna hade ju, som vi vet, utarbetats av säkerhetstjänsten, de hade bearbetats av Berias agenter och en utvald skara inom partiledningen hade gjort den slutliga utformningen av dem. Urválek och de övriga tycks utan invändningar ha gått med på detta olagliga förfarande. Han förnekar varje kännedom om de metoder som tillämpades för att tvinga fram ”bekännelser”, men hans yrkessamvete tycks ha oroats av det faktum att, som han säger, rättegången helt enkelt var en officiell bekräftelse av utredningen – en ”utredning” som genomförts av samma män som skrev anklagelseakten och som sedan skötte de rättsliga förhandlingarna i deras helhet. Däremot kan vi mycket väl ta hans ord för gott när han förnekar all kännedom om att rummen där åklagarna och domarna satt och läste dokumenten var försedda med hemliga mikrofoner.

I sitt inledande tal till domstolen (jag betonar ordet inledande) konstaterade Urválek med inställsam säkerhet: ”Det har ovederläggligt bevisats att de åtalade, med Rudolf Slánský i spetsen, har begått de grövsta brott mot staten och folket.” Ändå påstod år 1968 samme Urválek att han på grund av tidsbrist inte noggrant hann gå igenom de tusentals sidor som hade förelagts honom, och att säkerhetspolisens tjänstemän bättre kände till bevisningen och den politiska bakgrunden i målet. Det hindrade honom emellertid inte från att i sin slutplädering göra kategoriska uttalanden om de åtalade, späckade med invektiv. Om Otto sade han: ”Otto Šling: son till en fabriksägare, till en miljonär som under hela sitt ömkliga liv förblev kapitalist; en man som är en fullkomlig främling för arbetarklassen och för hela folket; ända sedan sin vistelse i England med intima kontakter med brittiska och amerikanska imperialister och med den Beneš-klick, vars trofaste hejduk han var ...”

”Försvarsadvokaterna”, utsedda av domstolen, skötte sig inte bättre. De framhävde sina klienters skuld, och när man hörde dem tala kunde man tro att de var åklagare.

Den monstruösa rättegången, som gav eko runt om i världen, pågick enligt de uppgjorda planerna i sju dagar. Den slutade den åttonde dagen med det domslut, enligt vilket elva oskyldiga män dömdes till döden och två till livstids fängelse. Om jag hade varit närvarande och hört min man och männen som stod tillsammans med honom i de anklagades bänk upprepa de grova lögnerna, de osanningar och förvrängningar som fyllde de uttalanden deras fångvaktare hade kokat ihop, då tvivlar jag på att jag skulle ha trott mina egna örons vittnesbörd.

Men jag var begravd i Ruzyně, lika okunnig om vad som försiggick som fången i en medeltida fängelsehåla. När den makabra rättegången slutgiltigt utformades trevade jag mig fram genom elva månaders oändliga dagar av vistelse i ensam cell. Vad jag främst av allt ville var att förlama mitt förnuft och hålla ut – hur länge, det hade jag ingen aning om. Vem vet hur kort avståndet var från min cell och den där Otto utkämpade sin strid ensam, eller där också han, när hans motstånd hade brutits, levde vidare i resignationens mörker?

Många människor tror, och det finns bevis för den uppfattningen, att de män som stod i de anklagades bänk, trots det djävulska tryck som förde dem till en punkt utan återvändo, ändå hoppades att själva det orimliga särskilt i deras sista ord skulle få deras vänner att åtminstone betvivla sanningshalten i dem. Det vore felaktigt att utgå ifrån att fångarna var rena automater, som föreställningens regissörer godtyckligt kunde handskas med. De var ändå tänkande varelser, dugliga och karaktärsfasta män. Det resultat inkvisitorerna hade uppnått var att driva män av deras halt till ”bekännelse”, genom en blandning av försåtliga, skrämmande och mänskligt förnedrande metoder – under vädjan till den tro som hade skänkt deras liv innehåll, en vädjan som framfördes när allt annat tycktes ha gått förlorat.

Ändå skulle man inte nå det egentliga syftet med rättegången, om ”brottslingarna” fick framträda inför domstolen som mänskliga vrak. Man hade ju så ängsligt sett till att de inte begick självmord. Man kan visserligen inte veta, i vad mån någon av dem helt fattade den fulla innebörden av det inkvisitorerna gjorde när de talade i kommunistiska partiets, Lenins, Gottwalds namn och för de principer, som de anklagade hade ägnat hela sitt liv och för vilka de med glädje skulle ha gått i döden. I vad mån insåg de att de fullständigt hade lämnats i sticket av partiledarna och sina kolleger, till vilka de hade satt sitt förtroende? Trodde åtminstone några av dem att de genom sina fruktansvärda självanklagelser verkligen tjänade socialismens sak? Eller trodde de fullt och fast att deras ”villfarelser” hade varit så stora – som deras fångvaktare sade till dem – att de kunde sonas blott och bart genom denna självutplånande handling?

Under flera år kunde varje försök att besvara de frågorna grundas enbart på de intryck som ögonvittnen under rättegången fått, och genom läsning av domstolsförhandlingarnas officiella protokoll. Och det gav oss anledning att tro, att de uppenbart absurda meningarna i en del av uttalandena liksom ett budskap antydde det ytterligt falska i hela denna motbjudande affär. För de brittiska och amerikanska läsarna finns det exempelvis passager i de ”bevis” som lades fram av journalisten Otto Katz, vilka lyder exakt som ett budskap, särskilt till dem i Paris, Berlin och London som kände honom såsom en mycket framstående tidningsman. Var och en av Katz’ journalistkolleger stämplas som spion – det talas om ”den brittiske spionen Alexander Werth”, ”den amerikanske agenten Maurice Hindus”, och så vidare. För alla som har läst ”I Claud” av den oefterhärmlige Claud Cockburn, vars berömda nyhetsbulletin ”The Week” var en hela nationen omfattande institution under det antifascistiska trettioalets glansdagar – ”till utseendet ett tråkigt litet nyhetsblad, till sin verkan rena dynamiten”, som en kritiker i ”Times Literary Supplement” har beskrivit den – måste Otto Katz’ hänvisning till Claud Cockburn, av alla människor, som ”en brittisk spionagent” som ”publicerade en uppseendeväckande bulletin” framstå såsom, mildt uttryckt, besynnerlig. Inte heller kan man värja sig för intrycket att det var rena struntpratet när Otto Katz ”bekände” att han under en konferens rörande Marshallplanen hade informerat Cockburn om tjeckoslovakisk-franska underhandlingar och om det tjeckoslovakisk-polska förbundsavtalet, samt att han givit honom en översikt av den ekonomiska och politiska situationen i Tjeckoslovakien.

Under hela förhandlingarna fästes stort avseende vid den förment betydelsefulla roll som spelats av ”den brittiske parlamentsledamoten och förutvarande mästaren i bedrägeriets och provokationens konst – Konni Zilliacus, en av de mest erfarna agenterna i den brittiska underrättelsetjänsten”. Här får man på nytt det intrycket, att Rudolf Slánský och andra som utmålade sina fullt normala kontakter med en framstående expert på utrikesfrågor i så spöklika färger inte kan ha väntat sig att sådant skulle tas på allvar av några andra än deras politiskt okunniga förhørsledare. Man inbillar sig att de på detta sätt hoppades att kunna uppvisa hur orimlig hela historien var.

Hur skall man annars tolka uttalandet av Otto Katz – gällande labourledamoten av parlamentet H. S. Crossman: ”Crossman, det har jag fått höra av engelska journalister... är en

judisk nationalist, som före (!) kriget arbetade i det brittiska informationsministeriets tjänst, det vill säga för Secret Service i England”? Eller vad skall man säga om Ottos påstående att han ”i samarbete med ledande personer inom spionorganisationen, Brittiska kommittén, senare Förvaltningsfonden” hade anordnat härbärgen för flyktingarna i England för att sätta det amerikanska och brittiska underrättelseväsendet i stånd ”att kasta ut sina nät och rekrytera agenter ... under det så kallade kulturarbetets täckmantel – undervisning i engelska, bioföreläsningar, föreläsningar etc.”.

Nu, 1968, har vi Eugen Löbels vittnesbörd om att han när de slutgiltiga uttalandena skisserades för rättegången medvetet tog med inkorrekta uppgifter, som han visste att Gottwald absolut säkert måste upptäcka, i förhoppning om att det skulle rikta partiledarens uppmärksamhet på det brott man stod i begrepp att föröva.

Vidare har vi de brev som skrevs av de dömda männen innan de avrättades, brev adresserade till Klement Gottwald, den ledare de hyste så stor tillit till. Otto Šling skrev: ”Jag förkunnar sanningsenligt före min avrättning att jag aldrig har varit spion.” Otto Katz skrev: ”... Jag har aldrig varit konspiratör, medlem av Slánskýs partifientliga rörelse, jag har aldrig varit förrädare eller spion eller agent i någon av västmakternas eller andra länders underrättelse-tjänst.”

Och en av Tjeckoslovakiens främsta ekonomer, L. Frejka, skrev att han erkände därför att han ”till det yttersta sökte fullgöra min plikt mot det arbetande folket och Tjeckoslovakiens kommunistiska parti”.

Varför tog då dessa män, vilkas oskuld nu bekräftas av deras egna ord, inte till orda i domstolen för att upplysa om att anklagelserna mot dem var falska? Som vi vet har kommunister stolta traditioner när det gäller att försvara sig och sin övertygelse mot fientliga beskyllningar. Vi behöver bara erinra oss Dimitrovs glödande försvarstal inför den nazistiska domstolen i Leipzig, Harry Pollitts tal i Old Bailey 1925 eller Tom Mooney i Amerika. Skulle männen som stod inför rätta i Prag ha svikit i en liknande situation? Skulle de inte snarare ha kastat beskyllningarna tillbaka i ansiktet på sina fiender?

Just det var deras dilemma. De trodde själva inte att de stod inför en domstol sammansatt av deras fiender, utan att de hade placerats där av män som talade i den saks namn som inte heller de, trots alla förödmjukelser, någonsin hade för avsikt att svika. Här, det kan vi åtminstone gissa, finns nyckeln till de problem som alltjämt förbryllar och förvillar oss, vi som i dag söker förstå motiven bakom den sista akten i denna makabra tragedi.

Många tror också att de som i sina uttalanden krävde ”stränga och rättvisa domar” för egen räkning aldrig förutsåg att dödsdomar faktiskt kunde avkunnas mot dem. De måste ha hållits uppe av övertygelsen att sanningen till slut skulle segra, och att de själva kanske skulle få uppleva den dagen.

Den 2 december 1952, när allt hopp var ute, kvällen före avrättningen, skrev Otto sina avskedsbrev till familjen och till president Gottwald. I sitt brev till mig sade han: ”Du har säkert läst mitt uttalande, och min enda tröst är att det åtminstone har tjänat fredens sak och kampen mot de amerikanska imperialisterna. Det är allt jag kan säga till mitt försvar ... En sak är jag säker på, att du av mitt uttalande skall förstå att jag aldrig har varit spion.”

Till sina barn skrev han: ”Mina käraste hälsningar till er. Var snälla mot mamma, och hjälp henne så mycket ni kan i hennes bekymmersamma liv när ni växer upp. Utbilda er och lär er ett yrke grundligt. Bygg upp socialismen – när ni gör det kommer ni att finna lyckan i ert liv. Ge aldrig efter för feighet och kom alltid ihåg att ni kommer att vinna den verkliga lyckan genom en öppen och hederlig inställning till partiet och till ert land och var, om så en gång skulle krävas, redo att ge era liv för den lyckan.”

Jag anser att ingenting så klart demonstrerar den tidens ledares fullständiga hjärtlöshet som det faktum, att Ottos brev till mig och till barnen, skrivna några timmar före hans avrättning, överlämnades till oss elva år efter justitiemordet på honom. I den stund då Otto skrev sina sista ord till mig, sitt beslöjade budskap, ett påtagligt förnekande av hans ”bekännelse”, var jag alltjämt fånge, fysiskt och psykiskt, hos dem som hade satt denna hemska tragedi i scen. Domen meddelades mig av major B. D. och Kohoutek i deras högkvarter i Ruzyň, varefter jag fördes tillbaka till min cell.

Domen gick i verkställighet den 3 december 1952, men om det fick jag ingenting veta. Som om även de allra vaksammaste bland partiets renhets övervakare ryggade tillbaka inför det ohyggliga i denna gärning, omgavs avrättningen av elva oskyldiga män av en tystnadens slöja. Det skedde i samma Pankráčfängelse, där så många kommunister och motståndskämpar under kriget hade torterats av Gestapo och ställts inför dess exekutionspatruller.

Alla försök att få ta hand om min mans stoft, så att det i enlighet med hans sista önskan skulle få vila i familjegraven i Teplice, möttes av en tystnad djupare än gravens egen. Efter många påstötningar gav man mig en dödsattest, tolv år senare, men än i dag har man inte avslöjat var han begravdes.

Alltsedan år 1945 har det torg där Pankráčfängelset och domstolslokalerna ligger burit namnet Hjältarnas torg. Skall den minnestavla som hugfäster minnet av offren för Hitlers terror en dag få sällskap av en minnesvård över Berias och hans medbrottslingars offer, över de män vilkas bödlar, de som med läpparna bekände sig till kommunismen, riktade ett lika dödande slag mot den kommunistiska humanismens sak som något Hitler kunde tänka ut?

7

Jag tillbringade ytterligare två månader i fängelse efter Ottos avrättning innan jag frigavs, den 6 februari 1953, exakt två år och fyra månader efter den natt då vi hade arresterats. Två år och fyra månader under vilka jag inte hade hört ett enda ord om mina barn, fränsett ett kort, barnsligt brev från min äldste son, som då var åtta år, ett lakoniskt meddelande vid ett tillfälle från Kohoutek samt ett amatörfotografi som tagits, efter vad jag trodde, på ett sommarläger. Och dessa nyhetssmulor utgjorde förmodligen en del av den psykologiska ”behandlingen” under förhören.

Jag hade hela tiden trott att pojkarna vistades hos min svägerska, Ottos syster Alice, och det hade varit en stor tröst för mig. Dag och natt hoppades jag, under denna mörka december 1952, att jag skulle få återförenas med dem till julen. Till och med förhørsledarna uppmuntrade mig med den framtidsutsikten, till och med de verkade bekymrade när det blev julafton och jag satt kvar i min cell. För all del, en av dem var mänsklig nog att kalla på mig den kvällen och ge mig en kopp kaffe, tillåtelse att en stund sitta i ett naket kontors jämförelsevis normala miljö. Och efter jul beviljade man mig det oerhörda privilegiet att läsa ett gammalt nummer av en tidskrift. Det var ett exemplar av ”Sovjetvärlden”, där stort utrymme ägnades åt en redogörelse för den kolossalstaty av Stalin som just då höll på att resas i Prag – ett groteskt sammanträffande som jag på intet sätt kunde uppskatta vid den tiden.

De ursäcker som uppgavs för att man inte släppte mig var att man måste få tag i någon bostad åt oss. Och äntligen var dagen inne, som vanligt utan förvarning. Ännu en grå Ruzyňdag i den ändlösa raden, som jag inte kunde pricka av för att få tiden att gå, eftersom jag inte hade en aning om hur många dagar det skulle bli.

Celldörren öppnades, som vanligt band jag handduken för ögonen och leddes ut genom de välbekanta järngrindarna. Men den här gången gick hissen ner, inte upp till förhørsledarnas rum. Jag tog av mig bindeln i ett väntrum, där jag fick en säck med de kläder jag hade haft på

mig den natt jag arresterades. Man sade åt mig att klä mig. Och så, efter formaliteten att underteckna en försäkran att jag aldrig skulle säga något om min tid i fängelse, fördes jag av min förhørsledare ut till en bil. Vi åkte vår väg, varvid man på nytt vidtog den besynnerliga försiktighetsåtgärden att binda för ögonen på mig, så länge vi befann oss i omedelbar närhet av fängelset.

Vi stannade någonstans i Prag. Säkerhetspolisen gick in i ett hus och kom efter en stund tillbaka med mina båda pojkar. De var till en början nästan stumma av upphetsning, men snart pratade de ivrigt om hur de plötsligt hade kallats hem från skolan, hade fått bada och försetts med nya kläder i det barnhem där de bodde. Och på det sättet fick jag veta att de aldrig hade varit hos sin faster. Hon berättade senare för mig att alla hennes ansträngningar att finna dem hade mötts av en absolut vägran att tala om var de vistades. Så småningom lyckades jag locka ur dem hela historien.

När vi skildes åt på fängelsegården den där oktobermorgonen 1950 hade de av två kvinnor förts bort till en annan bil. De hade ställt till med en hel del besvär för de båda nya ”tanterna”, då de med barns säkra instinkt hade känt att något var på tok. Till en början skrek och sparkade de, men sedan, när de till slut hade fösts in i bilen och lämnats ensamma där en stund, hade de tillgripit ett knep de brukade använda hemma, när de inte ville att pappa skulle gå sin väg. De låste in sig, och det dröjde en bra stund innan man lyckades bryta sig in i deras fästning. Än i dag är de stolta över den bedriften.

De tycks ha fått bo i ett hus i Prag tillsammans med de här kvinnorna i en eller ett par månader. Sedan flyttade de till någon plats på landsbygden, där min äldre son erinrade sig att han brukade valla getter. De överfördes senare till sitt första barnhem, som i sin tur skulle efterföljas av ytterligare två. Man talade om för dem att deras föräldrar hade rest utomlands. De har trevliga minnen från det första stället, där personalen gjorde sitt yttersta för att de skulle känna sig hemmastadda.

Nu, 1968, har faktiskt en av dessa vänliga kvinnor som hyste medlidande med de stackars övergivna varelserna sökt kontakt med oss, och mina söner har besökt huset där de bodde vid den tiden. I stort sett tycks de ha blivit ganska hyggligt behandlade, även om det sista hemmet var illa skött – ”en smula bättre än en uppfostringsanstalt” säger de nu, när de ser tillbaka. Värst av allt var föreståndarens beteende. Han tvingade min äldre son att tillsammans med andra elever lyssna på radioutsändningen från hans fars rättegång. Följden var att de i själva verket visste mer än jag, som hade oroat mig för hur jag skulle tala om för dem vad som hänt.

Återföreningen ägde rum i bilen, som nu körde bort från Prag, mot ett okänt mål. Vi hade fortfarande sällskap med min förhørsledare, men han nedlät sig inte till att meddela var vi skulle bo. Det enda han sade var att det inte skulle bli i Brno. Det var en dyster februaridag, vägarna var ishala, åkrarna täckta av djup snö. Mot kvällen kom vi till Hradec Králové, ett provinscentrum i nordöstra Böhmen, där vi på grund av de dåliga vägarna stannade över natten i säkerhetspolisens hus. Vi sov i tältsängar på kontoret. Alltså tillbringade jag min första natt i ”frihet” under mina fångvaktares tak, men dörren hade handtag på insidan, jag kunde titta ut genom fönstret – och mina barn var hos mig.

Dagen därpå åkte vi vidare genom vinterlandskapet. Här och var syntes fåglar ute på åkrarna, med fjäderskruden uppburrad mot kylan. Vägen bar ständigt uppför, den skar igenom snövallarna på blåsiga ställen, den slingrade sig upp förbi trädgårdar och skogar till dess att vi, efter en brant backe som gick i sicksack med skog på ömse sidor, kom ut på ett stort bytorg. Ett par hundra meter in på en väg som ledde ner på andra sidan stannade vi utanför ett högt hus och blev tillsagda att stiga ur. Där, två trappor upp i detta gammalmodiga bostadskvarter, var vårt nya hem, ett rum och kök som innehöll ett fåtal möbler, några packlådor och en hög

kläder som hade slängts på golvet. Det fanns inget badrum, och toaletten var synnerligen primitiv.

Den första uppgiften blev att få en smula värme. Chauffören och min förhållningsledare måste söka rätt på en karl som sålde lite kol till oss, och ved till spisen. När de hade tagit oss med till bykrogn och ett mål mat, sedan vi besökt en liten fabrik intill bytorget för att tala om för folket där att de skulle anställa mig och sedan de givit mig en liten summa pengar som hjälp på traven, tog de farväl och sade att resten av möblemanget skulle komma dagen därpå. Men på natten proppade en våldsam snöstorm till vägarna, och det dröjde en vecka innan några bilar kunde komma fram till byn på nytt. Den enda förbindelsen med yttrevärlden var hästslädar, som kom med mjölk och post.

Att skapa ett hem av det där berget av malätna kläder, trasiga tallrikar och ett och annat från vår våning i Brno var besvärligt nog. Den första veckan måste vi hålla till ute i köket, med packlådorna som bord och stolar, tills de omaka möbelpjäserna, vilka säkerhetspolisen uppenbarligen hade fått tag i på någon auktion, äntligen anlände. Jag bör här nämna att alla Ottos ägodelar hade förverkats, enligt domstolens utslag. Det betydde att endast mina personliga tillhörigheter och köksgrejerna återsändes till oss – och då glömde de ändå kastrullerna och stekpannorna och, värst av allt, det kom inte en enda bok. Alla de verk jag hade skattat högst, som jag omsorgsfullt hade tagit med mig från Oxford till Brno, hade försvunnit.

Barnen njöt emellertid mycket av äventyret att söka klara sig i denna primitiva omgivning, och för mig var arbetet den bästa medicinen. Jag tog med liv och lust itu med att skura och tvätta och laga, tills mina händer, som hade blivit mjuka av ett par års överksamhet i fängelset, var ömma och fulla av blåsor. Jag beslöt att stryka det som varit ur mitt minne – att disciplinera mina tankar var något jag hade lärt mig i Ruzyň – och vågade inte kasta en enda blick i det officiella rättegångsprotokollet, det som min förhållningsledare hade givit mig, av skäl som bara han kände till.

När jag efter en vecka började min anställning som arbeterska i den lilla kooperativa cykel-fabriken längre ner på gatan hade jag fullt upp att göra med att förtjäna mitt bröd, ta hand om barnen och försöka klara mig i de för mig ovanliga förhållandena på landsbygden. Det var inte lätt att få det att gå ihop ekonomiskt, men hyran var mycket låg, bränsle kunde man skaffa sig gratis i skogen och av mina vänliga grannar lärde jag mig att laga billig husmanskost.

Invånarna på platsen var snälla och omtänksamma, och när det hade gått några veckor, då jag begripligt nog var föremål för nyfikenhet, accepterade de mig snart som medlem av byalaget. Fastän jag hade uteslutits ur partiet var kommunisterna bland dem hjälpsamma, och de kom mig aldrig att känna att jag var en ”förrädares” änka.

En knapp månad efter det jag sluppit ut ur fängelset, tre månader efter det avrättningarna hade skett i Prag, kom nyheten om Stalins död. När vi hörde det i radion på fabriken blev människorna djupt gripna. I denna avsidade liggande tjeckiska by var hans namn den främsta symbolen för det stora socialistiska land, som hade gjort så mycket för att besegra Hitler och vars arméer hade drivit ut tyskarna ur Tjeckoslovakien.

Nio dagar senare fick vi en ny chock, när vi hörde att Klement Gottwald, republikens president, hade dött kort tid efter sin hemkomst från Stalins begravning.

Endast få av de kvinnor jag arbetade tillsammans med var kommunist. De flesta var katoliker utan starkare politisk lojalitet, men de flesta, tycktes det mig, sörjde kommunistledarens bortgång med verklig känsla. Fastän de ofta brukade knota över vardagslivets besvärligheter, hade socialismen ändå medfört trygghet i anställningen i dessa trakter i det

inre av landet, där det var svårt att tjäna sitt uppehälle enbart genom att bruka jorden. Många äkta män hade välbetalda arbeten i städer i närheten, deras barn kunde gå i läroverk, ett tämligen stort antal fortsatte till universiteten. Den rikliga socialförsäkringen var en välsignelse och ingen, kanske med undantag för några som tidigare hade varit besuttna, ville att det på nytt skulle bli som före kriget. De skulle hånfullt ha tillbakavisat förslaget att den fabrik vi arbetade i skulle återställas till sin förutvarande ägare. Hon arbetade för övrigt numera tillsammans med oss andra och tillverkade cykelhjul, och hon bodde kvar i sitt hus intill fabriken.

Men under de månader som nu följde började jag, isolerad som jag var på min förvisningsort, skymta en del av de sprickor som visade sig i den mäktiga samhällseliga byggnad, som vi i dag känner under namnet stalinismen. För det första innehöll pressen inte längre några lovsånger, och det förekom till och med kritiska tongångar. När anklagelserna mot de judiska läkarna i Moskva, de som påstods ha konspirerat mot Stalins liv, visade sig vara falska tycks Beria och hans anhang ha upplevt sin första motgång. Visserligen anade jag alltjämt föga av det som låg bakom den mardröm, som för mitt vidkommande hade tagit sin början 1950, och jag lyckades inte fatta den fulla innebörden av nyheten att den fruktade polischefen själv hade avrättats i Moskva, bara sex månader efter Stalins död. Inte heller riktades, offentligt åtminstone, några misstankar mot det berättigade i den stora "statsfiendliga sammansvärjningsrättegången" i Prag. I själva verket skulle ytterligare sju större rättegångar äga rum i Tjeckoslovakien innan sanningen ens kunde börja sippra ut. Och 1954, många år innan allmänheten fick höra hela sanningen om de justitiemord som begåtts 1952, hängdes en annan oskyldig man. Också efter Chrusjtjavs förbluffande avslöjanden 1956 skulle många människor olagligt kvarhållas i fängelse eller frigges på grund av allmän amnesti, och de stämplades alltjämt som "brottslingar".

Omständigheterna kring min förvisning var en smula dunkla. Ytligt sett var jag fri, jag levde som en vanlig medborgare, och trots att det enkla kroppsarbete som jag tidigare inte hade någon erfarenhet av var något som i dag skulle kallas "alienation", var det ändå ett himmelrike i jämförelse med vistelsen i ensam cell i Ruzyň. Ingen sade någonsin åt mig att jag inte kunde flytta till någon annan ort, men säkerhetspolisen höll mig ändå under diskret uppsikt. De kände till varje steg jag tog och var noga med att framhålla för mig, att den allmänna opinionen i landet i dess helhet var upprörd över min mans och hans "medsammansvarnas" föraktliga förräderi. De förmådde mig till och med att byta namn, för att skydda barnen undan svårigheter när de blev äldre.

Med mina små tillgångar (jag fick ingen änkepension), bristen på bostäder och medvetandet om att under alla förhållanden varje försök att flytta skulle kontrolleras av mina allsmäktiga vakter såg jag inga möjligheter att åstadkomma någon förändring just då, eller att skaffa mig ett arbete som bättre motsvarade mina kvalifikationer. Men barnen växte upp, min äldre son skulle snart sluta skolan, och inga ungdomar kunde få arbete här i byn. Jag fasade inför tanken att skiljas från honom, efter vår tidigare långa skilsmässa, då båda pojkarnas skolutbildning hade försumrats, förutom de emotionella störningar som oundvikligen hade påverkat deras utveckling.

Omedelbart efter min ankomst till byn skrev jag till min mor, som jag inte hade hört något från alltsedan den stund fängelseportarna slöts bakom mig. När jag fick hennes svar begrep jag att inte heller hon hade hört ett ord från mig förrän det länge väntade brevet anlände från en fjärran by i norra Böhmen. Ingenting kunde längre förvåna mig, och därför inregistrerade jag bara ännu ett bedrägeri av säkerhetstjänstens personal. De hade tillåtit mig att då och då skriva meningslösa små brev från fängelset till min mor, men de hade inte postat ett enda av dem.

När nu förbindelsen hade återupprättats var min mor naturligtvis mycket angelägen att få besöka oss. Hennes första ansökan om visum beviljades inte, men hon ansatte de tjeckoslovakiska myndigheterna i London så hårt, att de till slut gick med på att släppa in henne i landet för ett kort besök. Tillståndet kom i november 1954 och hon, som nu var ett par och sjuttio år, begav sig i väg under den absolut sämsta tiden, på den långa färden till vårt dystra, avlägsna högland.

När hon kom fram talade hon om för mig att hon hade för avsikt att stanna hos oss i vår förvisning, som för henne var en sådan i dubbel bemärkelse, i ett främmande land där hon vid sin höga ålder kunde hysa föga hopp om att kunna lära sig språket. Utan att låta sig avskräckas av svårigheterna ansökte hon envist om förlängning av sitt visum, till dess att myndigheterna, som uppenbarligen inte visste vad de skulle ta sig till med denna beslutsamma engelska, till slut utfärdade ett uppehållstillstånd åt henne. Och följaktligen fick vi, trots allt, ett verkligt hem i vår lilla familjekrets.

Så snart min mor spred nyheten om att den ogenomträngliga tystnaden kring mig hade brutits fick jag brev från vänner hemifrån, kommunistiska kamrater som aldrig hade trott att jag var skyldig. Senare hörde jag berättas hur Harry Pollitt i juni 1954, när han bevistade en kommunistisk partikongress i Prag, hade uttryckt en önskan att få besöka mig, för att se hur jag hade det. Vår gamle vän Václav Nosek, de tjeckoslovakiska kommunisternas förutvarande ledare i London, som Pollitt riktade den begäran till, måste hänskjuta frågan till någon inom den tidens inre ledarskikt, och han återkom djupt bedrövad med beskedet att han hade blivit avsnäst och tillsagd att Pollitt inte skulle lägga sig i ett annat partis inre angelägenheter. Ändå hade jag alltid klart för mig att mina kamrater där hemma höll på mig, och jag vet att John Gollan, det brittiska kommunistiska partiets förstesekreterare, på senare år ofta inskred för min räkning. Det är utan tvivel hans stöd jag har att tacka för att jag från och med 1957 kunde avlägga regelbundna besök i England.

Med vänner i Tjeckoslovakien fick jag emellertid ingen kontakt på min förvisningsort. Jag visste inte vad som hade hänt med dem eller vilken inställning de hade, och jag var rädd att jag kunde bli till besvär för dem. Därför levde vi, fram till år 1956, lugnt och stilla i vår fjärran tillflyktsort i norra Böhmen, på landsbygden inte långt från polska gränsen. Barnen, som var överlyckliga när de nu kunde känna sig ”hemma” igen, över att få vara tillsammans med mamma och mormor, sprang fritt omkring i skogarna under sommaren, åkte kälke och skidor under de långa, stränga vintrarna.

Alla mina tvivel och förfrågningar fick svar eller bekräftades av de dramatiska utgjutelser, varmed Nikita Chrusjtjev överraskade världen i februari 1956. Hans ”hemliga” rapport till kommunistiska partiets tjugonde kongress, som snart skulle bli känd utomlands, publicerades givetvis inte i den tjeckoslovakiska pressen, men Antonin Novotný, partiets förstesekreterare efter Klement Gottwalds död, meddelade det väsentliga innehållet i den i en intern rapport som i största hemlighet spreds bland partiinstanserna runt om i landet. En av mina vänner på fabriken, medlem av partiet, bjöd mig hem till sin stuga i nattens mörker för att låta mig läsa dokumentet. Och där stod jag för första gången, liksom kommunister överallt i världen, inför det nakna faktum att fruktansvärda brott hade begåtts i SSSR, och alla i socialismens namn, till följd av det elände som ställts till av Beria och hans ”gorillor”, som de senare har kallats. Vi erfor att Stalin hade satt Moskvarättegångarna i scen, vi fick höra talas om en mängd andra ting som hade bekymrat oss.

Så föll de sista fjällen från mina ögon. Jag förblindades inte längre av tanken att rättegången 1952 hade varit ett tragiskt misstag, utan att den hade haft sin grund i allvarliga missgrepp som min man och de andra troligen hade gjort sig skyldiga till, vilka sedan hade blåsts upp och förstörats till en påstådd sammansvärjning mot freden och socialismen. Medan jag

tidigare hade betraktat ”bekännelserna” som en sant ”bolsjevikisk” gest, avsedd att ta ansvaret för den skada man oavsiktligt åstadkommit, måste jag nu överge varje sådan tanke och se den nakna sanningen i ögonen, att mera ondskefulla krafter hade varit i verksamhet. Deras rätta natur var alltfjämt okänd för mig, därför att de fakta jag har lagt fram tidigare i denna skildring inte skulle avslöjas ännu på några år.

För mig som för så många kommunister runt om i världen kom de avslöjanden som gjordes vid det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress 1956 som ett förödande slag. Och ändå utgjorde ju de avslöjandena gåtans lösning. För dem som inte hade vetat något om de illgärningar som begicks och för dem som, i likhet med vad vi gjorde på trettioalet, accepterade rättegångarna i Sovjet som riktiga, var chocken överväldigande. Men de som i likhet med mig hade utstått lidanden i ”gorillornas” händer var inte så sårbara.

Jag hade länge varit alldeles omtumlad, så hade jag famlat efter sanningen, och nu började äntligen allt få en förnuftig mening. Där somliga förlorade all sin tro och under den känslomässiga påfrestningen lämnade partiet, där skymtade jag ett nytt hopp. Ruzyň hade botat mig för den blinda, obetingade lojalitet som uppfyllde så många av oss på trettioalet. Den tron hade i fängelset på visst sätt varit en livlina som hindrade mig från att falla ner i avgrunden – till priset av en fruktansvärd självförnekelse – men jag hade också, oundvikligen, varit på väg att förlora den. Man skulle kunna säga att min personlighet hade varit splittrad, och att jag när jag steg ut ur den omänskliga, förvrängda värld som mina fångvaktare hade skapat åt mig, när mitt sunda förnuft åter började göra sig gällande, för gott gjorde mig av med min ungdoms illusioner.

Jag gör inga anspråk på någon klarsyn. Tvärtom var skeendet långsamt och trevande, men år 1956 var jag åtminstone immun mot den förtvivlan som grep så många kommunister i andra länder. Jag var naturligtvis inte ensam om det. De första månaderna efter den tjugonde kongressen förde med sig en våg av lättnad, debatt och optimism i Tjeckoslovakien, jämförbar endast med ”Pragvåren” 1968, fastän den tyvärr blev kortlivad, som vi snart skall se.

Man har ofta frågat mig varför jag fortfarande ville vara medlem av kommunistiska partiet och varför jag, som engelska, inte vände det land ryggen som hade tillfogat min familj en så stor tragedi, varför jag inte återvände hem till England. Vad den första delen av frågan angår ryms svaret faktiskt i det jag har sagt här ovan. När jag inte längre var förblindad av några illusioner kunde jag väga den förnuftsmässiga övertygelse om socialismens nödvändighet, som jag hade hyst ända sedan min ungdom, mot verkligheten i världen sådan jag såg den. Och jag fann inget skäl att ändra åsikt. Med alla sina fel och brister, det fann jag, var det i grund och botten den rätta vägen Tjeckoslovakien hade slagit in på efter kriget. Inte heller på min förvisningsort, där partimedlemmarna var få och där folk var knutna till det förgångna med många religiösa och känslomässiga band, hade flertalet någon tanke på att återgå till den fria företagsamhetens system. Socialismen i den bemärkelsen var ett accepterat faktum och hade inneburit stora fördelar för arbetaren.

Den politiska maktens system, som också i Tjeckoslovakien hade lett till envåldsmakt, skötseln av ekonomin och de brott som hade begåtts var inte i sig utmärkande för socialismen. Avslöjandena rörande Stalins tid visade, långt ifrån att utgöra något bevis för att socialismens grundläggande förutsättningar var felaktiga, att det bland de sovjetiska kommunisterna fanns män som tog avstånd från den ohyggliga, främmande samhällsstruktur som inte hade något gemensamt med den sanna marxismen.

Tjeckoslovakien, där alltsedan 1949 ett slaviskt kopierande av den sovjetiska förebilden, genomfört av de ledande inom partiet, hade lett allt längre bort från den ”egna väg” man så hoppfullt hade slagit in på 1945, erbjöds nu ett makalöst tillfälle att förnya allt det bästa i landets nationella och socialistiska traditioner. Detta förringade på intet sätt betydelsen av

vänskap och förbund med SSSR, som var en följd både av landets historiska utveckling och dess nuvarande socialism. Att vara medlem av kommunistiska partiet betydde för mig möjligheten att kunna bidra till att rätta det som var fel, inte minst, att garantera att de nyligen inträffade tragedierna aldrig skulle upprepas.

Däri ryms också svaret på frågan varför jag stannade kvar, i stället för att bryta med det förflutna och flytta hem till England. Jag hade 1956 full frihet att resa, och många av mina vänner uppmanade mig faktiskt ivrigt att göra det. Ändå vägrade jag, därför att mitt öde var förknippat med Tjeckoslovakien och för att jag var övertygad om att felet skulle rättas till. Jag var, kanske med en släng av brittisk envishet, fast besluten att hålla ut, för att få uppleva den dagen. Och vad mera är, under den av optimism fyllda sommaren 1956 svarade jag stolt på erbjudandena att resa min väg att jag ville att mina barn skulle växa upp i ett socialistiskt land.

Jag kunde då inte ana hur länge vi skulle behöva vänta, vilka svårigheter och vilken diskriminerande behandling de skulle tvingas uthärda. Men nu – jag skriver detta sommaren 1968 – är jag säker på att de, i sin egenskap av unga män som är hängivna tanken på en renässans för mänskliga värden och sann socialism i Tjeckoslovakien, inte förebrår mig det beslut jag fattade då.

Det fanns också en annan omständighet, som jag tror att många människor i väster inte riktigt förstod. Trots att vi måhända levde i ofrihet, i ett onödigt strängt ekonomiskt klimat och i teknisk efterblivenhet i jämförelse med den relativa bekvämligheten i välfärdsstaterna, trots att maktmissbruket hade antagit skrämmande proportioner, hade våra argaste kritiker sannerligen inte någon anledning att kasta första stenen, om man såg saken från den socialistiska världens synpunkt.

I dag lider Amerika svår samvetsnöd, det talas om ”det sjuka samhället”, men på femtiotalet var justitiemordet på makarna Rosenberg redan historia, kriget rasade i Korea, så som det på sextiotalet rasar i Vietnam, medan vi för vår del betungades av det kalla kriget, som förutom handelsspärrar och mycket annat i sitt släptåg hade tragiska orimligheter som tycks ha glömts bort. När vi var förvisade till vår by i landsorten var det exempelvis vanligt att ballonger sändes in över de socialistiska länderna, med last av flygblad som någon stupid Natobyråkrat tydligen ansåg vara ett förträffligt sätt att övertala de stackars okunniga slavarna att göra uppror och ansluta sig till den ”fria världen”. Den omständigheten att de flygblad som hamnade i våra trakter ofta var skrivna på polska kan kanske ursäktas av detta att vi bodde så nära gränsen, men också de på tjeckiska förfelade sitt mål. Det var en omtyckt sport bland barnen i byn att samla dem och överlämna dem till polisen, medan själva ballongerna utgjorde ett högt skattat byte, som man kunde göra alla möjliga nyttiga saker av. Men vi föräldrar levde i en ständig skräck, eftersom en explosiv anordning avsedd att sprida flygbladen ibland landade outlöst, i stånd att skada den oförsiktige upphittaren, till och med göra honom blind. Detta var naturligtvis ett obetydligt irritationsmoment, men också det bidrog till att skilja de båda världarna åt, och jag hade valt den socialistiska sidan.

8

Mottot *Pravda vítězí* (Sanningen segrar), av Tjeckoslovariens förste president T. G. Masaryk inskrivet i den nya republikens vapen 1918, rymmer liksom John Wycliffes ord ”sanningen skall segra” en filosofers visdom. Efter den första vågen av förhoppningar 1956 var ett sant filosofiskt tålmod av nöden, om man skulle hålla fast vid denna visdom. Medan man på officiellt håll iakttog en försagd tillbakadragenhet när det blev tal om rättegångarna, rättfärdigades våra förhoppningar av den politiska debattens uppflammande, av rösterna inom partiet som påyrkade en särskild kongress för att diskutera situationen och, för min familjs

vidkommande, av de första tecknen på att folk i ledningen började visa sig medvetna om vår existens. Jag besökte Prag flera gånger den sommaren på jakt efter arbete, uppmuntrad av en tämligen vänlig inställning i partihögkvarteret, där jag måste be om hjälp. För vid den tiden skulle ingen ha vågat anställa mig utan dess godkännande.

När jag på hösten inte hade lyckats få något arbete satte jag allt på ett kort och flyttade med min familj till Prag, fast besluten att min mor inte skulle behöva uppleva ännu en sträng vinter på vår förvisningsort. Då vi inte hade någon bostad, och inga utsikter att utan andras medverkan få tag i någon, togs barnen och min mor om hand av Ottos syster Alice, medan vår vän från London Karla Pfeiferová ordnade en sängplats åt mig i sin enrumslägenhet.

Karla, som jag hade besökt redan 1955, var den enda av mina gamla vänner som jag hade sökt kontakt med innan vi kom till Prag, och hon tog emot oss med öppna armar. Vänskapen med oss gjorde henne misstänkt, och därför att hon hade varit en av "londonborna" hade hon tvingats att dra sig tillbaka från det offentliga livet. Hon levde nu i skuggan av officiellt ogillande, men många av de tidigare "ungdomarna i London" brukade gå hem till henne och anförtro henne sina bekymmer, söka uppmuntran hos sin gamla rådgiverska.

När vi väl hade flyttat måste myndigheterna, som nu stod inför ett fait accompli, uppfylla sina löften. Man skaffade mig arbete på bokförlaget Orbis, ett arbete som jag med stor glädje skötte i tio hela år.

Vi kom till Prag i oktober 1956, bara några veckor innan de tragiska händelserna i Ungern på nytt avslöjade den socialistiska världens svårigheter för den stora allmänheten. Reaktionen inom ledande kretsar i Tjeckoslovakien blev att strama åt tyglarna. Varje tanke på att ta upp de politiska rättegångarna till ny granskning blev synnerligen impopulär på det hållet, och jag tvivlar inte på att vår förvisning skulle ha förlängts, om jag inte utnyttjat den korta tiden av relativ frihet. Men det var mera tur än skicklighet.

Det första bakslaget för allt hopp om att sanningen om rättegångarna kanske ändå skulle krypa fram kom så tidigt som i juni, när förstesekreteraren Antonin Novotný talade vid en konferens som hade sammankallats i stället för den speciella kongress de kritiskt inställda inom partiet hade begärt. Novotný koncentrerade sig på fallet Rudolf Slánský och påpekade att allt som hade samband med Jugoslavien måste strykas från listan på brottsliga handlingar, ett faktum som hade stått klart efter avslöjandet av Beria och hans medbrottslingar. Novotný sade att bröderna Field och Konny Zilliacus inte hade haft något som helst med Slánskys "brottsliga verksamhet" att göra. Som om han vore totalt oberörd av dessa "upptäckter" fortsatte talaren och konstaterade kategoriskt – varvid han inom parentes påpekade att han inte önskade gå i vägen för det den då arbetande kommissionen kunde komma fram till – att det inte fanns någon anledning att rehabilitera Slánský. Och vad mera var, sade han, undersökningar hade visat att Slánský gjort sig skyldig till brott som inte omfattades av anklagelserna 1952, "hela hans verksamhet var kriminell ... han ville tillskansa sig makten inom partiet och staten", och han bar ansvaret för "olagliga förhörsmetoder". När kommissionen avgav sin rapport i september 1957 åstadkom den ingenting annat än att bekräfta de resultat som fastställts för den i det här talet ett år tidigare.

Slutresultatet av 1956 års töväder blev att ett fåtal individer frigavs ur fängelserna, innan klimatet på nytt kärvade till. Men 1955, före Chrusjtjevs avslöjanden på den tjugonde kongressen, hade man försiktigt vidtagit en väsentlig åtgärd. Major B. D. och hans ombud Kohoutek hade arresterats, förhörts och slutligen blivit dömda till åtta års fängelse för sin brutalitet i Ruzyň. Fastän det hade förflutit två hela år sedan läraren Beria och "rådgivarna" hade ställts till ansvar, hade alltså deras lärjunge i Prag till sist skvallrat ur skolan. Här fanns nu fakta – hur "fallen" kokades ihop, den psykiska och fysiska tortyren, de ryska rådgivarnas roll, hela den skamliga historien – men mannen i vars kassaskåp denna rapport vilade allt-

sedan 1955, mannen som höll talet i juni 1956, sköt hela skulden för dessa illdåd på Rudolf Slánský, Otto Šling och de andra offren.

Och så stod saken, med ett groteskt tillägg när Kohoutek och B. D. sedan de avtjänat två år av det åttaåriga straffet frigavs 1958, medan många av de oskyldiga män de hade utsatt för lögnkampanjer skulle få stanna kvar i fängelset åtminstone två år till.

Männen i ledningen gjorde sig all möda att hålla den dystra hemligheten förborgad. Allt som gjordes i fråga om frigivanden, upprättelse eller bestraffningar genomfördes i tysthet, med minsta möjliga publicitet. I mina mellanhavanden med centralkommitténs tjänstemän – ett oundvikligt ackompanjemang till allt som hände i min familj vid den tiden – var jag väl medveten om att jag var till besvär. Trots att de alldeles tydligt hade en känsla av att jag borde ha något, såg de helst att ingen visste om att de lämnade någon hjälp.

Hur glada var de inte, exempelvis, att jag hade bytt namn, hur ivrigt uppmanade de mig inte att hålla mig i stillhet i den stadsdel där de äntligen lyckades skaffa fram en lägenhet åt oss, så att ingen skulle få nys om att vi var familjen Šling. De här lägre tjänstemännen – givetvis nedlät sig ingen i ledningen att tala med mig – visste säkerligen föga eller intet om innehållet i de dokument som vilade i förstesekreterarens kassaskåp. Förmodligen hade de fått sina instruktioner hur de skulle behandla änkor i Prag. Men 1958 återfick jag i alla fall mitt medlemskap i partiet, i inte ringa mån tack vare det stöd som mina engelska kamrater så frikostigt gav mig.

En hel del partimedlemmar uteslöts vid denna tid för att de kom med obehagliga frågor rörande rättegångarna, men ingen censur och inget undertryckande kunde avhålla folk från att tänka. Från 1956 blev skaran av dem som inte längre kunde föras bakom ljuset allt större. Den frispråkigaste var Karel Kreibich, denne gamle ståndaktige kämpe i den socialistiska rörelsen, som 1950-52 var tjeckoslovakisk ambassadör i Moskva.

Jämte majoriteten av de kommunister som inte tillhörde det absoluta ledarskiktet och därför inte visste vad som försiggick bakom kulisserna godtog han till att börja med tanken att de anklagade var skyldiga. Men 1955 började han skriva till centralkommittén för att protestera mot att termen "nationalitet" skrevs efter namnen på de anklagade i 1952 års rättegångs anklagelseakt. Det fanns inget tidigare exempel på detta, skrev han, inte ens i den flera nationer omfattande österrikisk-ungerska monarkin. Klassificeringen av de anklagade som tjecker, slovakier eller "av judisk börd" var simpel demagogi, avsedd att vädja till de antisemitiska fördomarna hos en del av allmänheten. I den sovjetiska pressens redogörelser för rättegångarna, konstaterade Kreibich, förekom inte de uppgifterna i samband med namnen.

Karel Kreibich blev snart en nagel i ögat på Novotný och dennes kolleger, för han bombarderade dem med brev som protesterade mot mordet, som begärde att offren skulle få full upprättelse och att partiet skulle vidgå hela sanningen i denna affär. Med hänsyn till det anseende denne gamle kämpe åtnjöt både hemma och utomlands kunde man inte vidta några drastiska åtgärder mot honom. Men han bojkottades av den officiella hierarkin, och fastän han hade varit journalist hela sitt liv tog ingen tidning in hans artiklar, och man skaffade sig en förevändning att utesluta åtminstone hans hustru ur partiet. Nu, år 1968, när den fullständiga och öppna redogörelsen han begärde håller på att läggas fram, finns Karel Kreibich tyvärr inte längre bland oss. Han dog 1966, vid 83 års ålder.

Dessa första år i Prag medförde många återföreningar med vänner från krigets dagar i England. Ofta nog hade vi inte sett varandra sedan dess, eftersom vi innan häxjakten sattes i gång hade arbetat i olika delar av landet. Andra hade jag träffat när de besökte oss i Brno, under lugnare tider. Man stötte på varandra av en slump ute på gatan – ett ansikte man tyckte

verkade välbekant, och så stannade man, vände om och kände så småningom igen vederbörande. Nästan utan undantag hade de här vännerna på ett eller annat sätt varit utsatta för lidanden. De som inte hade suttit i fängelse hade vanligen avskedats eller tvingats att ta anställning som grovarbetare, medan samma öde drabbade många av de politiska fångarnas hustrur. Fram till 1960, då också politiska ”förbrytare” blev delaktiga av amnesti, satt några av mina väninnors män alltjämt i fängelse.

Ett av mina starkaste minnen från de här åren är den dag efter president Zapotockys död då en av folket högt älskad man, Antonin Novotný, utnämndes till hans efterträdare, varvid han förenade posten som partiets förstesekreterare med posten som president. Fastän ingen ännu visste hur noga han bevarade hemligheten rörande rättegångarna, hade hans tal 1956 upprört de flesta tänkande personer. Samtidigt uppfattades tanken att denne lättviktige partifunktionär skulle inneha det höga ämbetet som president av många tjecker och slovakier som en förölämpning mot landets traditioner. När vi hörde nyheten den där morgonen på min arbetsplats kunde man utläsa oförställd bestörtning i ansiktena på både kommunister och icke kommunister, innan de lyckades inta en mera diplomatisk hållning till detta som nu var ett faktum.

Livet gick vidare. Trots alla svårigheter och obehag fick stora delar av befolkningen det materiellt bättre i det nya samhällssystemet. Den hårt centraliserade ekonomiska förvaltningen var fortfarande i stånd att mobilisera resurser, och dess inneboende brist på effektivitet hade ännu inte gjort sig så kraftigt gällande.

När man som jag stod mitt uppe i vardagslivets händelser var det svårt att få någon klar bild av vad den abnorma politiska strukturen, maktmissbruket och enmansväldet kunde leda till, ekonomiskt och politiskt – och jag var inte ensam. Men det begynnande sextioåret skulle snart koncentrera ljuset på de farliga punkterna, utom för dem som föredrog att gå blinda genom livet. Men i slutet av femtioåret kunde jag med gott samvete och verklig tillfredsställelse översätta och redigera småskrifter som skildrade den storslagna socialvården och andra uppmuntrande tecken i Tjeckoslovakiens liv, de som hade sina rötter i socialismen sådan den borde vara, sådan vi hade drömt om den i vår ungdom.

Men man kunde inte göra sig kvitt rättegångarnas spöke, och 1961 kände sig förstesekreterare Novotný tvungen att på nytt ta upp frågan, i ett tal inför partiets centralkommitté. Han utvecklade den tankegång han hade kommit på 1956 som ett fyndigt sätt att fördöma metoderna, samtidigt som han flyttade över ansvarsbördan på offren, och sade: ”Vi kan på nytt utan tvekan bekräfta den slutsats som dragits, att de främsta agenterna och agitatorerna för de ondskefulla metoder, som i Sovjetunionen tillämpades av Beria och andra, i vårt land var Slánský och hans närmaste medbrottslingar, hans adjutanter på de ledande posterna inom den tidens säkerhetsapparat samt många av hans medhjälpare såväl i de centrala som i de regionala partiorganisationerna.”

För att göra den versionen mera sannolik förde Novotný fram det som har blivit känt under namnet ”kvarnteorin”. Tanken var att Rudolf Slánský och de som stödde honom hade satt ett kvarnhjul i rörelse, som senare hade krossat anstiftarna. Intressant nog förekommer det i detta tal av Novotný en passus om maktens faror, om ”ofelbara individer” vilkas beteende bygger upp en mur mellan partiet och folket. Den beskrivningen passade sannerligen alldeles fulländat in på talaren själv.

Men kontrasten mellan Tjeckoslovakien och de övriga socialistländerna var alltför iögonenfallande. I Sovjetunionen, Ungern, Polen hade de politiska rättegångarnas offer fått uppriktelse, den roll Berias agenter hade spelat hade avslöjats, och Tjeckoslovakiens anspråk på en ”egen väg” i detta avseende övertygade inte. Därför måste Novotný ta till orda ännu en gång, i sin rapport till partiets tolfte kongress.

På nytt lade han ansvaret på annat håll. Den här gången utsåg han till syndabock Rudolf Barák, förutvarande inrikesminister, som hade stått i spetsen för den kommission som 1955-57 skulle utreda frågan om rättegångarna och som senare hade ställts inför rätta, anklagad för förskingring och av en militärdomstol dömd till ett långvarigt fängelsestraff. (Barák frigavs våren 1968, efter Novotnýs fall.) Efter Baráks avskedande hade nya bevis enligt vad det påstods kommit i dagen, och centralkommittén hade beslutat att gå igenom samtliga arkiv, i avsikt att en gång för alla avgöra saken. Partisekreteraren förkunnade emellertid, sin vana trogen att föregripa en kommissions yttrande innan det hade avgivits, att undersökningarna hittills hade bekräftat att de slutsatser man dragit året innan i allt väsentligt var korrekta.

Den här gången lyckades inte kommissionen så till punkt och pricka motsvara hans förutsägelser som tidigare. Som följd av vad den kommit fram till upphävdes domarna rörande förräderi, spionage och sabotage av högsta domstolen, i ett logiskt motiverat domslut som avslöjade allt det grundfalska i förhandlingarna 1952.

Nu, äntligen, hade sanningen krupit fram – elva män hade fallit offer för justitiemord. Och ändå stod det pinsamt klart att man på de höga posterna var ovillig att göra rent hus, att blottställa de skyldiga och hedra de döda. Medan sex av offren fick full upprättelse, politiskt och juridiskt, stämplades fem, bland dem Rudolf Slánský och Otto, av Novotný fortfarande såsom ovärdiga medlemskap i partiet. Mannen som stod i spetsen för denna kommission har givit Oss sitt ord på att dess ursprungliga förslag hade varit att fritaga alla från skuld, också vad angår partiet, men att Novotný hade krävt att man skulle göra en uppdelning enligt politiska ”meriter”. Det medgivandet gjordes 1968, sedan Novotný fallit i onåd.

För det stora flertalet partimedlemmar och för allmänheten kom nyheten om detta resultat som ett bombnedslag, därför att de som inte hade upplevt de här händelserna på nära håll i många år – som vi hade gjort – inte hyste några misstankar rörande de oerhörda brott som hade begåtts. På stormiga möten gav kommunister uttryck för sina skamkänslor och sin fasa, och de krävde att de skyldiga skulle ställas till räkenskap. Några kom beväpnade med klipp ur Rude Právo, den kommunistiska dagstidningen, från december 1952. Där stod ett referat av ett tal som hållits av den dåvarande ministern för säkerhetstjänsten, Bacílek, i vilket han tackade bland andra Antonín Novotný för dennes värdefulla medverkan till att ”avslöja Slánský”.

Också namnen på andra ledande personligheter nämndes på mötena, men det var på grund av bristen på informationer svårt att lägga ansvaret på någon enskild. Beria och hans män hade för länge sedan avrättats, och den officiella teorin att allt hade varit ett verk av ett system som skapats av offren själva bidrog till att hölja de verkliga förbrytarna i en behaglig anonymitet. Major B. D:s och hans medhjälparens namn fick en kortlivad publicitet, tre eller fyra av de häftigast anklagade politikerna pensionerades och sköts försiktigt i bakgrunden, och man vidtog åtgärder för att på nytt tysta ner saken, med en försäkran att hela frågan nu var avgjord en gång för alla.

För oss, offrens familjer, var den försagda och anspråkslösa ”rehabiliteringen” en uppslitande prövning. Innan 1962 års kongress samlades hade jag ingått med ett yttrande till centralkommittén, där jag gav uttryck för min tro på min makes oskuld och krävde en förutsättningslös undersökning. Så fick jag vänta i månader på kommissionens rapport, och när den offentliggjordes drabbades jag av sorgen att läsa dess upprepande av gammalt förtal av Otto, hopplockat från de hysteriska utbrott som partiledaren Václav Kopecký gjort sig skyldig till, en av de mest glödande förespråkarna för antisemitismen av Berias typ på femtiotalet. De påståendena togs med i rapporten, för att rättfärdiga vägran att politiskt rehabilitera Otto.

Å ena sidan detta, å den andra högsta domstolens utslag, som frikände Otto från alla de konstruerade anklagelser som hade lett till att han förklarades skyldig. Men också här insvepte en osynlig hand skeendet i en hemlighetens slöja. Jag och mina söner fick kännedom om detta utomordentligt viktiga juridiska aktstycke när allt var över, trots att det borde ha kommit för länge sedan. Vi inbjöds inte att övervara rättens sammanträde, utan ett koncist, på juridikens språk avfattat brev meddelade oss resultatet. Hela resultatet av undersökningen, omfattande ett flertal maskinskrivna sidor, publicerades inte. Pressen fick bara ett kort officiellt uttalande.

Så kom de otroliga dagarna i april 1963, när vi, änorna, kallades till centralkommitténs byggnad, var och en vid olika timmar på dagen så att man inte skulle riskera att vi träffade varandra, för att officiellt informeras om våra mäns så kallade upprättelse. Varken Novotný eller någon av hans närmaste män värdigades ta emot oss, för att personligen skänka oss en smula tröst. Jag, till exempel, togs emot av ordföranden i partiets kontrollkommission och hans assistent, som för mig läste upp de tillämpliga delarna av rapporten rörande rättegångarna. De överräckte till mig en del återstoder av personliga dokument, några av Ottos skolbetyg, hans passersedel som parlamentsledamot, ett par gamla brev och ett kuvert som jag, när de talade om för mig att det innehöll min mans avskedsbrev, inte kunde förmå mig till att öppna i deras närvaro. I elva år hade de breven legat inlåsta, och jag hade ingen aning om vem som haft hand om dem. Jag visste absolut ingenting om deras existens.

Elva år efter det den av högsta domstolen avkunnade domen hade gått i verkställighet hade sanningen blivit känd. Men var det hela sanningen? Till allmänheten hade man sagt att det aldrig hade förekommit någon sammansvärjning, att anklagelserna var falska och att domarna hade upphävts. Vad mera är, den officiella redogörelsen försäkrade allmänheten att ”de åtgärder som vidtagits har givit sanningen och rättvisan fritt utlopp, och de orättvisor som begåtts mot en del ledande personer i regeringen och i partikretsar under personkultens period har gottgjorts.” Ärendet var nu slutbehandlat, fick vi höra.

Men ett allt större antal personer vägrade att låta nöja sig med dessa halvmesyrer. Informationen var torftig, ”rehabiliteringsrapporten” hade behandlats mycket kort i pressen, en slöja hade svepts kring de förhandlingar varigenom högsta domstolen hade upphävt domen av år 1952. Kommunisterna informerades i sina partiavdelningar om de resultat partikommissionen hade kommit fram till. Genom att namnge fem av offren, bland dem Rudolf Slánský och Otto Šling, som skyldiga till allvarliga politiska brott vidhöll man den lika bekväma som felaktiga föreställningen att de hade satt ”kvarnen” i rörelse. De som krävde att människorna som bar ansvaret för rättegångarna skulle ställas till svars uppmanades att tro att det var de mördade, inte mördarna som i det här fallet var de skyldiga.

Vanliga kommunister, och många av dem i ledande ställning som inte hade någon del i det som med en eufemism kallades ”femtioalets missbildningar”, begärde ett slut på den anonymitet som omgav de män vilka hade skött mordmaskineriet. Resolutioner strömmade in till centralkommittén, med krav att de personer som man visste hade stått i spetsen för säkerhets- och domstolsväsendet vid tiden för rättegångarna skulle avskedas från sina befattningar. Och som reaktion på detta anskri måste vissa medgivanden göras, så som fallet hade varit 1956. Två personer i ledningen, som man visste hade varit inblandade i detta till den grad att inget rentvående kunde hjälpa, måste lämna partiets centralkommitté, medan åklagaren Urválek, som så förträffligt hade fullgjort sin plikt under rättegången och hade belönats med posten som ordförande i högsta domstolen, nu måste överge detta höga ämbete och ta anställning på ett forskningsinstitut. (Han ägnade där sina krafter åt kriminologi!)

Man kan fråga sig varför protestvägen så lätt dämpades. Och än en gång – varför fick ”rätt och sanning” inte ”fria tyglar”, trots de högtravande officiella uttalandena? Jag tror att svaret bör sökas i det system med enmansvälde som, särskilt efter 1957 då Antonín Novotný

innehade posterna både som president och som partisekreterare, hela tiden hade stramat åt greppet kring allt offentligt liv. Givetvis går de egentliga orsakerna tillbaka till 1948 och 1949, då Tjeckoslovakiens politiska system, som jag tidigare nämnt, radikalt förändrades i riktning mot strikt centralisering och då den ”egna vägen till socialismen” övergavs, under tryck utifrån. När den vanvettiga jakten på fiender inom de egna leden inleddes piskades allmänna opinionen upp till ett slags hysteri, skräck och misstänksamhet förgiftade atmosfären och oppositionen tystades ner. År 1956 förkastade man medvetet möjligheten att öppet och ärligt stiga fram och erkänna begångna misstag. Det decennium med Novotný vid makten som sedan följde var, i stort sett, en nedgångsperiod. På det ekonomiska området hade den centraliserade styrelsen som kunde mobilisera resurser i väldig omfattning producerat allt den mäktade och tillväxten avstannade. Politiskt hämmades rörelsefriheten av futtiga restriktioner, inskränkningar och förbud som gav upphov till resignation och apati.

Rättegångarnas spöke gjorde sig alltid påmint och kunde inte fördrivas förrän hela sanningen yppades. Men också sedan en del av sanningen under tvång måst avslöjas, 1963, bevakades fortfarande de väsentliga dokumenten ängsligt. De flesta av de fakta jag har kunnat utnyttja nu, sommaren 1968, var kända redan då, men de förvarades väl inlåsta. En del av de människor som var initierade ryggade otvivelaktigt tillbaka för varje ytterligare avslöjande, i det fåfänga hoppet att deras roll i det tragiska skeendet skulle kunna döljas. Andra påverkades kanske av den felaktiga föreställningen att sanningen kunde skada partiet, varvid de inte tog hänsyn till de betydligt större skador som åstadkoms av många års hemlighållande och undanflykter.

Och därför måste man på nytt möta gengångarna, efter fem års försök att slingra sig undan, och den här gången tror jag fullt och fast att det sista kapitlet skrivs i denna utdragna historia. Äntligen kan redogörelsen för allt vacklande hit och dit, alla halvsanningar och lögner avslutas, och för det har vi att tacka den märkliga politiska renässans i Tjeckoslovakien som har blivit känd såsom Pragvåren 1968.

När detta skrivs arbetar sig ett lag historiker med möda igenom tusentals och åter tusentals sidor dokumentärt material som har anknytning till rättegångarnas bakgrund, iscensättande och genomförande. De intervjuar de människor som skötte maskineriet, de offer som överlevde. Förutom en detaljerad redogörelse för händelseförloppet bör deras rapport äntligen kunna fördela ansvaret där det hör hemma, och likaså genomdriva den slutgiltiga upprättelse som vi, de avrättades familjer, har väntat så länge på.

Det har rests motstånd mot detta av dem som har skäl att frukta sanningen. Men när väl den barriär som bromsar den demokratiska yttrandefriheten hade lyfts en tum välldes en flod av entusiastisk aktivitet fram och svepte undan censur, förbud och alla de tvångsåtgärder som hade tyngt folket så hårt.

Bland de främsta krav som restes såväl av de progressiva ledarna som av det stora flertalet kommunister och ickekommunister var att alla de orättvisor som under årens lopp hade vederfarits oskyldiga människor skulle gottgöras. Och när den påtvungna tystnaden väl hade brutits och massmedia kunde informera allmänheten om de människors öde, som hittills ingen lyssnat på, kom det fram att fallen som krävde upprättelse var flera tusen. Den sjukliga misstänksamheten, den vanvettiga jakten på fiender i varje vrå hade nämligen inte begränsats till folk i ledningen, utan de hade spritt sig i hela samhällskroppen.

Uppmärksamheten hade naturligtvis en tendens att koncentreras på de större politiska rättegångar som omfattade ledande partimedlemmar, i första hand på 1952 års monstruösa propagandarättegång. Men i många avseenden är de oskyldiga människors öde som inte gjorde anspråk på något politiskt inflytande, de som hamnade i det skoningslösa maskineriets käftar som av en slump, ännu mera tragiskt.

För många hederliga medborgare som inte hade någon aning om att sådana maktmissbruk förekom, att människor hade förföljts, satts i fängelse och plågats, kom dessa avslöjanden som en fruktansvärd chock. Det kändes högst pinsamt för de många kommunistiska partimedlemmar som trots att de på intet sätt hade bidragit till detta, inte desto mindre drabbades av en känsla av kollektiv skuld.

För dem bland oss som hade bevittnat detta skeende på nära håll år efter år dämpades den stöt avslöjandena gav oss i viss mån av förtroendet. Inte så att vårt avståndstagande från orättvisa och tyranni på något sätt var svagare, men därför att vi sedan lång tid tillbaka hade tvingats att ge oss i kast med de moraliska och politiska problemen.

Om ett fullständigt erkännande hade kommit senast år 1956, efter avslöjandet av Stalins och Berias brott, som påvisat lögnaktigheten i rättegångarna och som namngett de män som satte dem i scen, skulle kommunisterna tolv år senare inte ha behövt stå inför det moraliska problemet med ett förment kollektivt ansvar. Ett sådant problem kunde uppstå enbart till följd av det långa dröjsmålet, under vilket inflytelserika personer hade sökt skydd bakom en anonymitetens ridå. Fastän de deklarerade sin gränslösa hängivenhet för partiets intressen, skadade de därigenom faktiskt de intressena på ett allvarligare sätt än de hätskaste fiender kunde hoppas göra.

Det var min övertygelse att det socialistiska systemet inte bar ansvaret för omänskligheterna och fördärvet, liksom inte heller några av kommunismens ideal, som förmådde mig att kräva medlemskap som kommunist, trots att detta under några år hade inneburit att tillhöra samma organisation som den brottens förövare alltjämt tillhörde, inklusive några av dem som var ansvariga för min mans avrättning.

Som jag tidigare nämnt måste jag ofta förklara denna inställning för personer som har funnit det svårt att fatta den saken. Ändå är jag inte ensam om min övertygelse att detta var den rätta vägen. Utan undantag har änkorna från Prag, vi vilkas män föll offer för denna ohyggliga omänsklighet, vägrat att ge upp kampen för sanningen genom att låta lura oss att inta en hållning som blott och bart kunde spela de skyldiga i händerna, alltså de som med förtjusning skulle ha pekat på oss och sagt: ”Vi hade rätt, de är förrädare.”

Också mina söner måste ta ställning till det problemet när de växte upp. För dem fanns det ingen undanflykt till politisk likgiltighet. Deras fars öde utgjorde den allt dominerande händelsen under deras barndom, och de drogs därför oundvikligen in i striden vid mycket unga år. Socialismen har för dem framstått som det enda förnuftiga samhällssystemet, så länge de har varit i stånd att bedöma saken. Fastän de var fullt medvetna om Novotný-periodens brister, likställde de aldrig enmansväldet med ett verkligt socialistiskt system. Inte heller har de berövats möjligheten att jämföra sin egen uppfattning av socialismen med en annan samhällsordning, eftersom de nu under några år regelbundet har besökt England. Hur mycket de än älskar det land där deras mor föddes, har de för länge sedan kommit till den slutsatsen att drömmen om den socialism de vill bygga upp i sitt eget land i första hand kräver deras lojalitet.

Då inställde sig, oundvikligt, frågan om politisk lojalitet och delaktighet. Min äldre son blev medlem av kommunistiska partiet 1966, fullt medveten om att han inte kunde gilla den då härskande ledningen men övertygad om att man borde ”vara med”, om man ville åstadkomma en ändring. Min yngre son har blivit medlem 1968, som reaktion på den politiska pånyttfödelsens spännande händelser.

Båda ser de, med dagens unga generations realistiska syn, kommunistpartiet såsom den organiserade politiska makt som är bäst skickad att ta ledningen i arbetet på att upprätta en verkligt human, demokratisk socialistisk samhällsordning i Tjeckoslovakien, i enlighet med

landets behov och traditioner. Då de helt saknar de illusioner som vi led av på trettioalet, riskerar de inte att falla offer för någon blind tro, i en mystisk uppfattning av ”partiet”. Därför är myter rörande kollektivt ansvar för det onda som har begåtts i det förflutna absolut främmande för dem. De vet mycket väl att brotten begicks av vissa bestämda personer, som inte hade något gemensamt med socialismens och kommunismens sanna ideal, att det system varmed de människorna lurade allmänheten var lika fjärran från allt som förtjänar namnet socialism.

Under den upprörda våren 1968 sände tjeckoslovakisk TV en intervju med sönerna till två av offren för 1952 års rättegång – Rudolf Slánský d. y. och min son, Jan Šling. Som svar på frågan, om de gillade allt som deras fäder hade gjort, sade de att många hårda åtgärder utan tvivel hade vidtagits under den revolutionära omvälvningen efter kriget, som under alla revolutioner. Deras fäder hade, som män på ledande poster, säkerligen varit med om att tillgripa sådana åtgärder, och de, sönerna, kunde förstå deras motiv. Men i dag trodde de att mycket av det förtrycket kunde ha undvikits.

Jag skulle för min del vilja tillägga som min övertygelse, att om Tjeckoslovakien 1949 inte genom yttre tryck – en följd av det kalla kriget – hade tvingats att ändra kurs, skulle det revolutionära förtryckets fas aldrig ha behövt bereda marken för det onda som följde i dess släptåg. Den blinda tillit som Stalin var föremål för lät de här påtryckningarna utföra sitt verk och endast i den bemärkelsen kan man, enligt min mening, tala om något kollektivt ansvar för det som hände. Men i den upprörda tiden just nu finner jag det svårt att tänka nyktert på dessa ting. Jag hoppas att jag, när det blir lugnare, skall bli i stånd att upptäcka de verkliga orsakerna till den tjeckoslovakiska tragedin och därmed fullborda min redogörelse.

Tillägg

I nummer fem, daterat den 26 september 1968, har den tjeckoslovakiska veckotidningen ”Politika” publicerat en redogörelse för ”den fåfänga strid som Otto Šling, en kommunist, förde för sitt liv och för rättvisa”.

Artikeln hämtar sitt material ur hittills oåtkomliga källor – förhørsledares protokoll och andra uppteckningar som har legat i säkerhetstjänstens mappar alltsedan femtioalet. I inledningen får vi veta att Otto efter arresteringen beslöt att samla all sin kraft mot en förkrossande övermakt, och han var inte den ende fången som intog den hållningen. Trots skoningslösa fysiska och psykiska påtryckningar grep han sig an med att hävda sin oskuld inför sina förhørsledare. Den interna berättelsen om hans kamp på egen hand återges i utdrag ur de dagliga rapporterna:

De första tre veckorna slutade i ett dödläge. Förhören bekräftade inte den misstanke som hystes av säkerhetstjänstens män och en del politiska ledare, att Otto Šling eventuellt var delaktig i en större sammansvärjning. Rapporten den 24 oktober konstaterar att Otto sagt: ”Som svar på frågan, om jag hade talat med någon om underrättelsetjänsten eller hade skrivit till någon om denna underrättelsetjänst, eller om någon hade skrivit till mig, förklarar jag att jag aldrig har talat med någon om underrättelsetjänsten, med undantag för säkerhetspolisens chef i Brno, jag har aldrig skrivit till någon och jag har inte mottagit något brev rörande underrättelsetjänsten.”

Nationella säkerhetstjänstens minister rådfrågades då hur man skulle gå till väga vid undersökningen av denna sak. Man kom överens om att intensiva förhör skulle fortgå till slutet av oktober, i tanke att bringa Otto Šling ur fattningen så mycket som möjligt, att ge honom föga eller ingen tid att tänka igenom frågorna. Målet måste vara, det beslöt man, att driva honom till ”bristningspunkten”, och att i det ögonblick då han brutit samman kräva att han lämnade bevis för sin skuld. Den planen genomfördes.

Hur reagerade Otto Šling på detta tryck, vars intensitet antyds exempelvis av det faktum att förhören varade upp till tjugo timmar per dygn? En del rapporter från hans cell berättar härom.

Den 28 oktober: ”Han sade att han hade satts i fängelse orättfärdigt, att han är kommunist och att inte ens fängelse kan rubba hans övertygelse ... att han är misstänkt för spioneri och att någon sannolikt måste ha sänt maskinskrivna rapporter till utlandet från Tjeckoslovakien i hans namn, för att kompromettera honom. Han väntar sig att hans kvarhållande i häkte skall vara länge, eftersom han är ur stånd att göra de medgivanden man kräver av honom.

Han sade att om det faktiskt finns några bevis på hans skuld, måste de vara förfalskade, och att sanningen kommer att yppas. Till en början ville han begå självmord, tycks det, men nu har han kommit på bättre tankar.”

Den 2 november. Förhørsledarens rapport konstaterar: ”Šling förhöordes i går och i dag under 22 timmar utan avbrott.”

Utdrag ur O. Šlings förklaring: ”När en del av bevisen för anklagelsernas riktighet hade framlagts för mig, och när jag nog hade övertänkt allt, beslöt jag att säga hur jag blev spion och hur jag arbetade i imperialisternas tjänst för att splittra kommunistiska partiet och sabotera det tjeckoslovakiska folkets uppbyggnadsarbete.”

Den 3 november. Rapport från cellen: ”Sedan Šling avlagt bekännelse var han tyst, han talade inte med sin cellkamrat och hela hans sätt förändrades. Tillfrågad varför han hade förhörts så länge svarade han att han hade erkänt en del ‘dumheter’. Sedan kom han med frågan vad som skulle hända en fånge som i rätten förnekade det han hade bekänt inför säkerhetspolisen.” Förhørsledarens rapport tillade att fången klockan tre på eftermiddagen den 5 november återtog denna ”bekännelse”.

Den 6 november. Rapport från cellen: ”Šling beklagade sig inför sin cellkamrat över att han hade varit utsatt för hårda påtryckningar under förhören och måste stå upp hela tiden. När han var alldeles utmattad bekände han ... Det verkar som om han hittat på detta för att få en smula respit. Han hade för avsikt att återta det inför rätta.

Dagen därpå förhöordes han, enligt sin egen redogörelse, och tillfrågades om sina medarbetare, på vilket han svarade att han inte hade några sådana och hävdade att han hade arbetat ensam.”

Den 7 november. ”Šling sade att han, för att få en smula frid, hade erkänt att han varit i kontakt med England med hjälp av två personer. Men när förhørsledarna ville höra närmare om andra personer han samarbetat med återtog han sin bekännelse. Om han skulle namnge folk, sade han, skulle det bli en stor rättegång. Här avbröt han sig tvärt och tillade att han i varje fall inte kunde nämna någon, eftersom han aldrig hade samarbetat med någon. Han säger att det skulle vara en vrång dom och att han till slut, när han ställs inför rätta, kommer att förneka allt han sagt till säkerhetstjänstens folk.”

Den 8 november. ”Efter ett hela natten varande förhör sade Šling att han skulle kämpa ända till slutet – mot säkerhetspolisen, i domstolen och i galgens skugga. Han tror att meningen är att utnyttja honom för en stor rättegång, avsedd att skapa sensation. Han sade vidare att han under utfrågningarna hade namngivit personer vilka han hade rekommenderat till befattningar. Han säger att han namngav de män som är lojalast mot partiet, och han är förtjust över att på det sättet ha lurat oss.

När han kom in i cellen för att äta frukost sade han att han hade hittat på gårdagens berättelse, och att han fruktar att han skall bli pryglad när vi inser det.

Så bad han sin cellkamrat ... att smugla ut ett meddelande från Pankrácfängelset, i vilket det hette 'Parlamentsledamoten Šling var ståndaktig'. Han tror att han skall dömas till döden och undrar om han skall lyckas begå självmord.

Han hävdar alltså att han inte skall säga något."

Den 9 november. Förhørsledarens rapport: "Efter ett kort förhör sade Šling att han hade hittat på en del av sin bekännelse. Mitt intryck är att Šling ändrar sina uttalanden ideligen, i hopp om att få de sanna uttalanden han blir tvingad att göra senare betvivlade, och likaså kanske för att på våra högre befälsnivåer skapa ett intryck av att förhören med honom sköts illa, eftersom rapporterna rörande dem ändras så ofta."

Utdrag ur ett uttalande gjort under förhör: "Också i mitt andra uttalande försökte jag lura säkerhetspolisen och lägga hinder i vägen för utfrågningen genom att ta med fakta som ej var sanna."

Rapport från cellen: "I dag på morgonen förklarade Šling i cellen att han tar tillbaka alla de uttalanden han hittills har gjort och att han från och med nu kommer att hävda att han är oskyldig. Han tillade att han fortfarande kan uthärda den trötthet som börjar gripa honom."

Den 10 november. Rapport från cellen: "Allt han sagt är att han förhörs oavbrutet och att omgångarna utan uppehåll förmodligen inte kommer att ta slut förrän han bryter samman av trötthet, eller när han hittar på något som talar mot honom. Han vidhåller att förfalskade vittnesmål används mot honom."

Den 11 november. Rapport från cellen: "När Šling fick höra att hans cellkamrat snart skulle frigges bad han kamraten att besöka hans svåger, herr Sanda, för att tala om för denne att Šling är ståndaktig och oskyldig. Han hade inget annat budskap, han vill inte ha hjälp av någon och han säger att han är stark nog att kämpa ensam."

Den 13 november. Rapport från cellen: "Šling tillade till de meddelanden han vill ha framförda till sin familj att hans cellkamrat skulle tala om för dem att Šling är oskyldig och att allt han bekant bara gjordes för att han skulle få en smula frid."

Den 16 november: "Han talar inte om någonting annat än om detta att han är rädd för de mörka cellerna och att han är orolig för sina barns öde."

Den 17 november: "Hans enda påpekande har varit att de förfalskningar han anser bevisen mot honom vara förmodligen har gjorts av engelsmännen. Han tror att förhören skall pågå åtminstone ett år." Den 24 november. Rapport från cellen: "Han säger att han inte vet vad som kommer att ske med honom, att de vill få honom att tala om saker han inte vet någonting om, och han kan inte göra det."

Den 25 november. Rapport från cellen: "Han säger om och om igen att han inte kan säga vad de vill att han skall säga, därför att han inte vet något mera. Han hävdar att han kommer att påstå detta också inför rätta."

Den 26 november. Rapport från cellen: "Han säger blott helt allmänt att han inte kan tala om det han inte känner till, och han fruktar att än hårdare förhör finns i beredskap för honom."

Den 27 november: "För att få en smula 'frid' vill han 'reta' förhørsledarna så mycket han kan, så att de tvingas att behandla honom så hårt, att han inte står ut med det kroppsligen. Han sade också att han nämnde några namn under förhören men att han noga såg till att nämna dem på ett sådant sätt, att vederbörande personer inte kunde anhallas. Han vidhåller att han inte har sagt ett ont ord om någon."

Otto Šling inlät sig i en ojämn kamp, med en motståndare som var betydligt starkare än han. Han mötte trotsigt säkerhetstjänsten, politiska befattningshavare och en stor del av allmän-

heten. Han stod ensam, fullständigt isolerad, han led fysiskt och var dödstrött till följd av den skoningslösa psykologiska pressen. Han hade inga utsikter att vinna kampen, och de många olika former den antog gjorde den än hårdare. Han vägrade att erkänna något, han gjorde motstånd, han bekände och återtog sin bekännelse, han försökte låta bli att namnge någon, eller att namnge endast dem han visste att han inte kunde skada. Han övervägde självmord, eller att förneka sina bekännelser inför rätta. Han var fast besluten att kämpa ända till slutet, men det förekom stunder av resignation när han gav efter ”för att få en smula frid”. Under de omständigheter han befann sig i hade han inga andra vapen än dessa. Han måste ha insett hur hopplöst allt var, men han kände behov av, eller uppfattade det som sin plikt att kämpa vidare. Utan tvivel måste han ha vetat att hans fall betraktades såsom ytterst betydelsefullt, eftersom ministern själv deltog i förhören. Under detta dramatiska styrkeprov upphörde Otto Šling aldrig att vara kommunist, han förlorade aldrig sin tro på socialismen. Ändå stod han ensam, en kommunist som försökte hävda sanningen och bevisa sin oskuld, en ensam individ som utkämpade en på förhand förlorad strid mot det mäktiga partimaskineriet, lett av kommunister också det.